

(Toinen) nainen kansallisessa sotakertomuksessa

Lukion oppikirjojen esitys naisesta osana itsenäisen
Suomen sotahistoriaa 1984 – 2018

Maisterintutkielma

Hilda Tolonen

Historian maisteriohjelma

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Helmikuu/2021

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Historian maisteriohjelma
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Suomenkielinen opintosuunta		
Tekijä – Författare – Author Hilda Tolonen		
Työn nimi – Arbetets titel – Title (Toinen) nainen kansallisessa sotakertomuksessa : Lukion oppikirjojen esitys naisesta osana itsenäisen Suomen sotahistoriaa 1984 – 2018		
Työn laji – Arbetets art – Level Maisterintutkielma	Aika – Datum – Month and year 13.02.2021	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 71
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Oppikirjojen sisältöjä on tärkeää tutkia ja kyseenalaistaa, koska niillä on merkittävä vaikutus historian opetukseen ja sen kautta koko yhteiskunnan rakentumiseen. Tutkimusta naisista historian oppikirjoissa löytyy kuitenkin yllättävän vähän, vaikka sukupuolten tasa-arvo on ollut osa historiantutkimusta ja opetussuunnitelmaa jo useita vuosia. Maisterintutkielmassani tarkastelen naiskuvan rakentumista ja muutosta lukion historian oppikirjoissa itsenäisen Suomen sotien kontekstissa. Keskityn erityisesti itsenäisen Suomen sotahistoriaan, koska se on oleellinen osa suomalaisten identiteetin rakentumista. Lisäksi sodat ovat rakentaneet ja korostaneet sukupuoli-käsityksiä.</p> <p>Tutkimusaineistokseni valitsin 17 oppikirjaa vuosilta 1984–2018. Oppikirjojen lisäksi käytän lähteinäni lukion opetussuunnitelman perusteita, jotka olivat käytössä tutkittavalla aikavälillä. Etsin tutkimuskysymyksiini vastausta sekä kvantitatiivisen että historialliskvalitatiivisen menetelmien avulla oppikirjojen teksteistä ja kuvista. Laskennalliset tulokset tukevat laadullisen analyysini luotettavuutta. Tutkimusmenetelmäni tukena hyödynnän sisällönanalyysin perusteoksia, sukupuolihistoriaa, uutta sotahistoriaa sekä tutkimuksia suomalaisten historiatietoisuudesta ja suomen kielen seksismistä.</p> <p>Tutkimuksessani selvisi, että oppikirjojen sisällöt alkavat monipuolistua sotahistorian osalta vuosituhaten vaihteessa. Kun 1980–1990-luvun oppikirjoissa nainen on lähes näkymätön, 2010-lukua lähestyttäessä on tämän sivuuttaminen käynyt yhä harvinaisemmaksi. Tästä huolimatta kehitys on hidasta ja nainen on edelleen <i>toinen</i> suhteessa mieheen oppikirjojen sotahistoriassa. Vaikka naisten määrä oppikirjoissa on kasvanut, on se edelleenkin häviävän pieni verrattuna mieheen. Naisten määrällinen lisääminen historiankirjoitukseen ei myöskään itsessään luo tasa-arvoista historiakuva. Ennen kaikkea naisen toiseus ilmenee oppikirjojen tavassa esittää nainen. Naiset eivät ole yksilöitä, vaan homogeeninen, kasvoton ja nimetön massa. Oppikirjat myös arvottavat miesten ja mieseliitin toimintaa selkeästi korkeammalle kuin naisten toimintaa. Naisten vähäinen näkyminen oppikirjoissa heijastelee toki osittain heidän vähyyttään lähteissä sekä menneisyyden yhteiskunnan epätasa-arvoisuutta. Näkymättömyys ja kasvottomuus oppikirjoissa aiheuttaa kuitenkin pahimmillaan kokemuksen siitä, ettei esimerkiksi nainen koe olevansa historian toimija.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords sotahistoria, sukupuoli, tasa-arvo, toiseus, historian oppikirjat, identiteetti, lukio		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

1.	JOHDANTO	1
1.1	AIHEEN RAJAUS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	1
1.2	LÄHTEET	3
1.3	TUTKIMUSKIRJALLISUUS JA TEORIATAUSTA	6
1.4	RAKENNE JA METODIT	9
2.	OPETUSSUUNNITELMASTA OPPIKIRJOJEN TEKSTEIHIN	13
2.1	SUKUPUOLI JA TASA-ARVO LUKION OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEISSA	13
2.2	SUKUPUOLIMÄÄREIDEN KATEGORISOINTI JA LASKENTA	17
2.3	NAISET OPPIKIRJOJEN TEKSTEISSÄ	26
3.	NAISKUVAN MERKITYS	42
3.1	NAISET OPPIKIRJOJEN KUVISSA	42
3.2	OPPIKIRJOISSA RAKENTUVA NAISKUVA	57
4.	JOHTOPÄÄTÖKSET	63
	LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	68

1. Johdanto

1.1 Aiheen rajausta ja tutkimuskysymykset

Oppikirjoilla on valtava vaikutus kasvatukseen suomalaisessa yhteiskunnassa ja sitä kautta myös merkitys uuden tiedon ja arvomaailman luojana. Oppikirjan tehtävä on olla sekä opettajan että oppilaan työskentelyn väline, ja usein se myös vaikuttaa kurssin sisällölliseen suunnitteluun ja toteutukseen. Lisäksi oppikirjallisuus ja sen muutokset heijastuvat myös koulun ulkopuolelle, sillä ne ovat niitä harvoja kirjoja, joita lähes kaikki lukevat. Myös yhteiskuntamme päättäjät ovat altistuneet kouluaikoinaan oppikirjojen sisällöille ja saaneet niistä vaikutteita oman arvomaailmansa kehitykseen.¹ Vuonna 2017 ilmestyneessä artikkelissaan *Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta – luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen* historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori Jukka Rantala toteaa oppikirjan hallitsevan historian opetusta. Oppikirjoilla on tutkimusten mukaan sekä opettajien että oppilaiden mielestä merkittävä asema oppitunneilla, minkä lisäksi Suomessa luotetaan koulun historian opetukseen historiatiedon lähteenä.² Kun historian opetus nauttii melko kritiikitöntä luottamusta ja oppikirjoilla on merkittävä vaikutus historiaopetuksen kautta koko yhteiskunnan rakentumiseen, on niiden sisältöjä tärkeää tutkia ja kyseenalaistaa.

2010-luvulla erityisesti sukupuolten tasa-arvon toteutuminen historian oppikirjoissa on ollut julkisen keskustelun kohteena. Suomalainen toimittaja ja kirjallisuuskriitikko Suvi Ahola kirjoitti vuonna 2015 Helsingin Sanomissa naisten yhä jäävän miesten varjoon oppikirjojen esittämässä 1900-luvun historiassa ja näyttäytyvän lähinnä sodan uhreina.³ Jukka Rantalan mukaan huoli sukupuolten epätasa-arvoisesta esittämisestä oppikirjoissa on aiheellinen siitä näkökulmasta, että oppilaiden tulisi oppia tarkastelemaan historian ilmiöitä erilaisten toimijoiden näkökulmasta. Rantala kuitenkin huomauttaa, ettei historian oppikirjan tehtävänä ole välittää oppilaille historiasta sellaista yleiskuvaa, jossa kaikki ryhmät saisivat riittävästi näkyvyyttä, vaan pikemminkin opettaa oppilaat käsittelemään tietoa.⁴ Jaan Rantalan näkemyksen siitä, ettei lukion tai varsinkaan peruskoulun oppikirjoihin ole mielekäästä tai mahdollista sisällyttää kaikkia näkökulmia niin monipuolisesti, että ne olisivat kaiken kattavia esityksiä menneisyydestä. Lisäksi naisia on vaikeaa

¹ Pirjo Hiidenmaa, Markku Löytönen ja Helena Ruuska, ”Suomalaisen oppikirjallisuuden pitkät perinteet”, *Oppikirja Suomea rakentamassa* 2017, s. 8 – 13.

² Jukka Rantala ”Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta – Luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen” *Oppikirja Suomea rakentamassa* 2017, s. 247.

³ Rantala 2017, s. 275 – 276; Helsingin Sanomat 9.2.2015.

⁴ Rantala 2017, s. 276.

mainita oppikirjoissa, jos heitä ei ole mainittu lähteissä tai tutkimuskirjallisuudessa. Näkisin kuitenkin naiset sellaisena ”ryhmänä”, jonka pitäisi näkyä historiankirjoituksessa ja oppikirjoissa, koska kyseessä on noin puolet väestöstämme. Mitä lähemmäs historiassa tulemme nykyaikaa, sitä enemmän naisiakin koskevaa aineistoa on saatavilla.

Sotahistorian tutkimuksen muutokset ja trendit vaikuttavat myös lukion oppikirjojen sisältöön. Oppikirjoja laativat ryhmät koostuvat yleensä kokeneista opettajista sekä yliopistotutkijoista, mikä puoltaisi ajatusta, että tuoreen tutkimustyön tulisi näkyä myös oppikirjoissa.⁵ Poikkitieteellinen sotahistoriantutkimus, joka lukee historiaa ”vastakarvaan” ja yhdistää tutkimusperinteeseen esimerkiksi sukupuolentutkimusta, on verrattain uusi ilmiö. Tällaista tutkimusta kutsutaankin *uudeksi sotahistoriaksi*. Naisten sota-ajan toimintaa ja sodan kokemuksia koskevia tutkimuksia alkoi ilmestyä Suomessa 1970-luvulla ja ne yleistyivät merkittävästi vasta 1990-luvulla.⁶ Sodan kuvaa haluttiin laajentaa ja esimerkiksi feministit halusivat saada naiset näkyville myös historiassa. Myöhemmin sotaa on tutkittu suhteessa sukupuoleen ylipäänsä – sota rakentuu sukupuolen kautta ja myötävaikuttaa sukupuolen rakentumiseen.⁷

Tässä tutkimuksessa selvitän, miten sodan sukupuolittuneisuus ja erityisesti naiskuva näkyvät ja rakentuvat lukion oppikirjoissa 1980-luvulta 2010-luvulle. Keskityn erityisesti itsenäisen Suomen sotahistoriaan. Aihe on mielestäni ajankohtainen ja tärkeä, koska sotahistoria on oleellinen osa suomalaisten identiteetin rakentumista ja samalla se luo käsityksiä mieheydestä ja naiseudesta.⁸ Itsenäisen Suomen sotahistoria käsittää oppikirjojen luvut, jotka tarkastelevat sisällis-, talvi-, jatko- ja Lapin sotaa.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- 1) *Miten lukion oppikirjat esittävät naiset osana itsenäisen Suomen sotahistoriaa ja millaisia muutoksia käsittelytavoissa ilmenee 1980-luvulta 2010-luvulle tultaessa?*
- 2) *Minkälaista merkitysjärjestelmää oppikirjojen sotahistoria rakentaa feminiinisydestä?*

Merkitysjärjestelmällä tarkoitan tässä erityisesti suhteita oppikirjoissa esiintyvien kuvien, sanojen ja sanajoukkojen sekä niihin liitettävien sukupuolittuneiden merkitysten välillä. Kieli on yksi

⁵ Hiidenmaa, Löytönen ja Ruuska 2017, s. 12.

⁶ Ruokolainen 2016, s. 14.

⁷ Joanna Bourke ”Uusi sotahistoria”, *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* 2006, s. 35.

⁸ Ks. Esim. Jokinen 2019, s. 18. ja Torsti 2012, s. 109.

merkittävimmistä tiedonvaihtokeinoistamme, minkä vuoksi henkilöä kuvastavien termien tulisi heijastella mahdollisimman kattavasti sitä, mitä tulisi ymmärtää ihmisten tyypillisistä tavoista ajatella, tuntea ja käyttäytyä. Kun oppikirjoissa käytetään jotakin tiettyä termiä kuvaamaan nais- tai miestoimijaa, ne ylläpitävät ja rakentavat sukupuoliin liitettäviä merkityksiä. Samalla ne kertovat jotakin kieliyhteisössä vallitsevasta merkitysjärjestelmästä, eli niistä yhteisesti hyväksytyistä käyttäytymismalleista ja ominaisuuksista, jotka liitetään esimerkiksi sukupuolia kuvastaviin termeihin.⁹ Pysin vastaamaan tutkimuskysymyksiini tarkentavien kysymysten avulla: Kuinka paljon naisia esiintyy oppikirjoissa verrattuna miehiin? Miten naisista puhutaan ja miten termistö eroaa miehiin viittaavista termeistä? Miten naisten rooli, identiteetti ja osallisuus sotaan nähdään lukion oppikirjojen silmin osana Suomen sotahistoriaa? Millaisissa yhteyksissä naiset esiintyvät teksteissä ja kirjojen kuvissa?

1.2 Lähteet

Tutkimusaineistonani käytän Sanoma Pro:n (ent. WSOY), Otavan ja Editan kustantamia lukion oppikirjoja vuodesta 1984 vuoteen 2018. Valitsin kyseiset kustantajat sen perusteella, että ne ovat Suomen suurimpia oppikirjakustantajia ja kustantavat paljon oppikirjoja lukioon. Tarkastelen ainoastaan suomenkielisiä oppikirjoja, sillä niiden vertaaminen esimerkiksi ruotsinkielisiin oppikirjoihin vaatisi laajempaa tutkimusta. Lisäksi suomenkieliset oppikirjat ovat olleet kattavammin käytössä lukioissa läpi tarkasteltavan ajanjakson ja näin ollen vaikuttaneet valtaväestön käsitykseen historiasta. Tarkasteluni ulkopuolelle jäävät myös digitaalisena tuotetut materiaalit, esimerkiksi Studeon digikirjat, koska niiden käyttö lukiossa on toistaiseksi vielä vähäistä.¹⁰ Digimateriaaliin pystyy myös tekemään muutoksia nopeammin kuin painettuun materiaaliin, mikä antaa niiden tekijöille nopeamman mahdollisuuden reagoida yhteiskunnassa ja tutkimuksessa tapahtuviin muutoksiin. Näin ollen niitä ei voi pitää täysin vertailukelpoisena painetun materiaalin kanssa.

Opetussuunnitelman perusteet on Opetushallituksen antama valtakunnallinen määräys, jonka mukaan paikalliset opetussuunnitelmat¹¹ laaditaan. Lukion opetussuunnitelman perusteet perustuvat lukiolakiin.¹² Oppikirjat seuraavat opetussuunnitelman perusteiden uudistuksia. Lukion

⁹ Wiedenroth, Leising. "What's in an Adjective?: An Exploratory Study of Meaning Systems." *Journal of individual differences* 41.3 (2020): 152–159.

¹⁰ Yle Uutiset 9.8.2017.

¹¹ Opetussuunnitelmassa päätetään lukion opetus- ja kasvatusyöstä. Koulutuksen järjestäjä laatii opetussuunnitelman pohjalta lukuvuosittaisen suunnitelman opetuksen käytännön järjestämisestä.

¹² Lukion opetussuunnitelmien perusteet, Opetushallituksen [www-sivu](https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/lukion-opetussuunnitelmien-perusteet), <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/lukion-opetussuunnitelmien-perusteet> (viitattu 18.11.2020).

opetussuunnitelma on uudistunut ennen 2010-lukua noin kymmenen vuoden välein. Oppikirjojen ohella lähdemateriaalinani on niitä ohjanneet lukion opetussuunnitelman perusteet vuosilta 1985, 1994, 2004 ja 2015. Tarkastelen opetussuunnitelmia niiltä osin, joissa käsitellään lukiokoulutuksen yleisiä tavoitteita sekä itsenäisen Suomen sotahistorian keskeisiä sisältöjä.

Oppikirjoja on opetussuunnitelmien tavoin uudistettu noin kymmenen vuoden välein. Opetushallitus luopui oppikirjojen tarkastamismenettelystä¹³ vuonna 1993, jolloin oppikirjan tekijät saivat vapaat kädet kirjojen tekemiseen. Toisin sanoen kirjantekijät saivat tulkita opetussuunnitelmia omien näkemystensä mukaisesti ja kirjojen valinnassa vastuu jätettiin kouluille.¹⁴ Halusin tästä syystä tarkasteluun mukaan kirjoja 1990-luvun molemmin puolin, jotta voin tutkia, näkyykö kirjojen kustantajille ja kirjoittajille annettu vapaus monipuolisempaan sisältöön vuoden 1993 jälkeen. Lukio on ollut kurssimuotoinen 1980-luvulta lähtien, joten ennen tätä tarkastelu ei sikäli olisi mielekäästä, että koko koulumuoto on ollut erilainen.¹⁵

Aiheeni on ajankohtainen, koska lukion uusi opetussuunnitelma tulee voimaan vuonna 2021 ja sen yhteydessä tehdään lukiouudistus, jossa kurssimuotoisuus muuttuu opintopisteistä koostuviksi moduuleiksi.¹⁶ Tarkastelen siis kirjoja ajanjaksolta, jolloin kurssimuotoinen lukio on ollut olemassa ja kirjat kursseille näin ollen vertailukelpoisia keskenään. Naishistoriaa eli sittemmin sukupuolihistoriaa alkoi näkyä uusien väitöskirjojen aiheissa Suomessa 1970-luvulta lähtien ja määrä kasvoi vuosituhatlaskennan loppua kohden. Kasvuun vaikuttivat muun muassa kansainvälisessä historiankirjoituksessa 1960-luvulta lähtöisin oleva ”uusien historioiden”¹⁷ suosion kasvu sekä Suomen Akatemian projektirahoituksen lisääntyminen.¹⁸ Koska sukupuolentutkimus ei ollut merkittävä osa historian tutkimusta Suomessa ennen 1990-lukua, oletan sen näkyvän oppikirjoissa vasta 2000-luvun puolella, minkä takia olen valinnut tutkimukseen mukaan myös uudempia oppikirjoja. Sukupuolten tasa-arvon näkyminen opetussuunnitelmissa on sekin varmasti vaikuttanut oppikirjoihin, minkä takia peilaan tutkimustuloksiani myös lukion opetussuunnitelman perusteissa tapahtuneisiin muutoksiin.

¹³ Ennen vuotta 1993 viranomaiset huolehtivat, että kirjat vastasivat opetussuunnitelmia.

¹⁴ Hiidenmaa, Löytönen ja Ruuska 2017, s. 11.

¹⁵ Viecki, A. 1982, s. 1.

¹⁶ Tietoa lukion opetussuunnitelman perusteiden uudistumisesta, Opetushallituksen [www -sivu, https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/tietoa-lukion-opetussuunnitelman-perusteiden-uudistumisesta](https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/tietoa-lukion-opetussuunnitelman-perusteiden-uudistumisesta) (viitattu 22.4.2020)

¹⁷ Uusilla historioilla tarkoitetaan paitsi uusia tulkintoja (revisionistinen historia) myös toisten historiaa eli aiemmin tutkimuksessa väheksytyjen tai unohdettujen historiaa sekä kaikkien vähemmistöjen ja yhden enemmistön eli naisten historiaa.

¹⁸ Pertti Haapala ja Pirjo Markkola, ”Se toinen (ja toisten) historia” *Historiallinen aikakauskirja*, no. 4 (2017): 410.

Miksi lukion oppikirjat? Peruskoulun oppikirjojen valitsemista aineistoksi olisi puoltanut se, että ainakin oppivelvollisuuden vuoksi useimpien voi olettaa lukevan ne. Peruskoulussa kuitenkin oppikirjan sisältö on suppeampi kuin lukiossa. Monia aihealueita, Suomen sotahistoria mukaan lukien, käydään läpi ensimmäistä kertaa. Näin ollen sisältöjen ei voi olettaa olevan kovin monipuolisia ja syvällisiä. Mielestäni sodan tapahtumahistoriallinen narratiivi on jossain määrin jopa perusteltua tällä tasolla, sillä sodan tapahtumat ja käännekohtat luovat pohjan sotahistorian ymmärtämiselle laajemmassa mittakaavassa. Lukion oppikirjoissa sen sijaan on mahdollista antaa oppilaille uusia näkökulmia syventäen ja monipuolistuen sotahistoriaa käsittelevien lukujen sisältöjä. Peruskoulussa opitut perinteiseen sotahistoriaan nojaavat tapahtumat ja politiikka voitaisiin kerata lyhyesti tarjoten tilaa uudelle sotahistorialle, esimerkiksi naisille ja heidän sotakokemuksilleen. Lukion oppikirjoja on myös tutkittu vähemmän kuin peruskoulun oppikirjoja.

Tarkasteltavia kirjoja on yhteensä 17 ja kaikkia kirjoja on tarkasteltu samoilla kriteereillä. Kirjat valikoituivat suurimpien oppikirjakustantamoiden sekä saatavuuden perusteella. Lisäksi aineistoon on valikoitu mahdollisimman tasainen määrä kirjoja jokaiselta kustantajalta sekä tarkasteltavan ajanjakson vuosikymmeneltä. 1980-luvulla ilmestyneitä kirjoja ovat WSOY:n *Uuden lukion historia. 3a, Kurssi 6 : nyky-Suomen perusta* ja Otavan *Lukion historia. 6*. 1990-luvun oppikirjoista tarkastelussa ovat Editan *Suomen historian aikakirja*, Otavan *Ihmisen tiet. Suomen historian käännekohtia* sekä WSOY:n *Historia. Kurssi 6. ja Ajasta aikaan: Suomen historian käännekohtia*. Ennen 2000-lukua ilmestyneitä kirjoja on aineistossani vähiten, koska useampien oppikirjojen löytyminen 1980- ja 1990-luvuilta oli haastavaa. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että Opetushallitus luopui tarkistusmenettelystään vasta vuonna 1993, mikä mahdollisti useamman toimijan tulon markkinoille kilpailun vapautumisen myötä. On siis hyvin todennäköistä, ettei kovin useita erilaisia historian oppikirjoja ollut edes saatavilla ennen 2000-lukua.

2000-luvulla ilmestyneitä teoksia tutkimusaineistossa on eniten, yhteensä seitsemän: Editan *Suomen historian aikakirja: Suomen historian käännekohtia* ja *Kaikkien aikojen historia 4*, Otavan *Lukion horisontti: Torpparista isännäksi, Torpparista isännäksi (Uudistettu painos)* ja *Forum IV: Suomen historian käännekohtia* sekä WSOY:n *Muutosten maailma* ja *Eepos: Suomen historian käännekohtia*. Vaikka kirjoja on useita, niiden sisällöt ja opetusnäkemykset eivät välttämättä ole keskenään kovinkaan erilaisia. Tämän olettaisin johtuvan siitä, että 2000-luvun lukion opetussuunnitelman perusteet on huomattavasti tarkempi ja paksumpi teos 1990-luvun perusteisiin verrattuna. Näin ollen se sitoo myös kirjantekijöitä enemmän.

Tuoreimpia kirjoja tutkimusaineistossani ovat vuosina 2011–2018 ilmestyneet Editan *Kaikkien aikojen historia 3: Itsenäisen Suomen historia*, Otavan *Forum III: Itsenäisen Suomen historia* sekä WSOYpro:n *Linkki 4: Suomen historian käännekohtia* ja Sanoma Pro:n *Historia ajassa 3: Itsenäisen Suomen historia*. Tarkasteluun valikoitui kirjoja 1980-luvulta 2010-luvulle, koska haluan tarkastella aiheitani myös kirjoissa ajan saatossa tapahtuneen muutoksen näkökulmasta. Oppikirjojen sisältöihin vaikuttaa monet asiat kuten opetussuunnitelma, yhteiskunnalliset ja poliittiset suhdanteet, käsitykset pedagogiikasta ja oppimisen psykologiasta sekä kirjatutannon taloudelliset kehitykset. Historian oppikirjojen sisältöön vaikuttavat tietysti myös tutkimuksessa tapahtuvat muutokset. Mikään edellä mainituista ei ole säilynyt muuttumattomana, mutta niiden muutosten vaikutukset oppikirjoihin ja vaikutusten näkyminen vievät aikaa.

1.3 Tutkimuskirjallisuus ja teoriatausta

Tutkimukseni taustalla vaikuttavat historioitsija ja feministiteoreetikko Joan Scottin teoria sukupuolihistorian kirjoittamisesta sekä historian tutkijoiden Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen näkemykset uudesta sotahistoriasta. Teoksessaan *Gender and the Politics of History* Joan Scott toteaa, että meidän tulisi tutkia sukupuolten välisiä valtasuhteita ja niiden rakentumista historiassa erillisen ”naishistorian” kirjoittamisen sijaan. Naisia ei voi myöskään pitää Scottin mukaan homogeenisenä ryhmänä, joita yhdistäisi yksi ja sama historiankertomus.¹⁹ Scottilaisittain ajateltuna ei myöskään oppikirjaan tarvitsisi laittaa erillistä nais- tai sukupuolihistorian näkökulmaa, jos nainen nähtäisiin jo valmiiksi osana historiaa ja kyseenalaistettaisiin aiempaa miesvaltaista poliittista historiankirjoitusta sekä pohdittaisiin sen syitä ja seurauksia.

Koska tutkin sukupuolen rakentumista sotahistoriakontekstissa, tutkimukseni taustalla vaikuttaa myös uusi sotahistoria, joka on kietoutunut yhteen esimerkiksi sukupuolentutkimuksen kanssa. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki avaavat uuden sotahistorian käsitettä vuonna 2006 ilmestyneen *Ihminen sodassa* -artikkelikokoelmansa johdannossa. Suomalaisessa historian tutkimuksessa uusi sotahistoria haastaa pitkälti historismiin nojaavaa perinteistä sotahistoriaa suhtautumalla kriittisesti sen liittoon poliittisen historian kanssa sekä sen proosalliseen tapaan esitellä suurmieshistoriaa.²⁰ Perinteisellä sotahistorialla tarkoitetaan tässä tutkimusperinnettä, joka pyrkii tarkastelemaan menneisyyttä eheänä kokonaisuutena linkittyen vahvasti poliittiseen historiaan ja tapahtumien sarjamaiseen kuvaukseen. Tässä kokonaisuudessa keskeisinä toimijoina ovat lähes aina

¹⁹ Scott 1999, s. 27.

²⁰ Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki ”Johdatus koettuun sotaan”, *Ihminen sodassa* 2006, s. 14.

sodan- ja valtiojohdon ”suurmiehet”, eikä oikeastaan koskaan naiset, lapset tai asetta kantamatomat miehet. ”Uutta” uudesta sotahistoriasta tekeekin muun muassa se, ettei konfliktien historiaa voi kirjoittaa loputtomasti ainoastaan edellä mainitusta näkökulmasta – tarvitaan uusia näkökulmia ja uudenlaista tutkimusta.²¹ Kinnusen ja Kivimäen teoksen lisäksi tutkimuskentän muutoksia heijastelevat muun muassa myös Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittama teos *Ruma sota* vuodelta 2006 sekä Tuomas Teporan *Sodan henki* teos vuodelta 2015. Käsittelyluvuissani tarkastelenkin sitä, miten ja kuinka paljon akateemisessa tutkimuksessa jatkuvasti lisääntyneet uuden sotahistorian näkökulmat ovat esillä oppikirjoissa.

Koska tutkin oppikirjojen tapaa esittää nainen osana sotahistoriaa, on mukana myös katsaus suomen kielen tapaan rakentaa ja ylläpitää tiettyjä sukupuoliin liittyviä valtarakenteita yhteiskunnassa. Apuna olen käyttänyt tähän Mila Engelbergin vuoden 2018 teosta *Miehiä ja naisihmisiä. Suomen kielen seksismi ja sen purkaminen* sekä suomalaista historiatietoisuutta käsittelevää Pilvi Torstin kirjaa *Suomalaiset ja historia* vuodelta 2012. Engelberg käsittelee teoksessaan seksististä eli sukupuolisyrvivää kielenkäyttöä, mikä ”merkitsee esimerkiksi sukupuoleen perustuvaa alentamista, stereotypisointia ja näkymättömäksi tekemistä kielellisin keinoin.”²² Kieli muovaa käsityksiä ympäröivästä yhteiskunnasta ja todellisuudesta. Samalla yhteiskunta muovaa ihmisten todellisuuskäsitystä ja kieltä. Kyse on niin sanotusta sosiaalisen todellisuuden dialektisuudesta.²³ Tarkastelen erityisesti ensimmäisessä käsittelyluvussa *Opetussuunnitelmasta oppikirjojen teksteihin* oppikirjojen kielellistä tapaa esittää sotahistorian henkilöitä ja pohdin esittämistavan yhteyttä yhteiskunnallisen todellisuuden rakentumiseen. Engelbergin sosiolingvistinen²⁴ tutkimus käsitteineen on siinä tukena. Olen myös käyttänyt Engelbergin teosta apuna sanojen kategorisointiin laskennallisessa analyysissäni.

Poliittisen historian tutkijatohtori Pilvi Torstin teoksessa käsitellään sitä, kuinka muistikuvat lähihistoriasta muovaavat suomalaisten identiteettejä, arvostuksia ja maailmankuvaa. Torsti on kyselytutkimuksessaan kartoittanut suomalaisten näkemyksiä historian tärkeistä tapahtumista, joita tutkimuksessa ovat muun muassa vuoden 1918 sota sekä toinen maailmansota. Tutkimuksessa tulneiden vastausten perusteella näyttäisi Torstin mukaan siltä, että ”kansallinen kertomus” alkaa vähitellen 2010-luvulle tultaessa moniulotteistua, rikastua ja jopa pirstaloitua saadessaan

²¹ Kinnunen ja Kivimäki 2006, s. 12.

²² Engelberg 2018, s. 3.

²³ Berger ja Luckmann 1966 (Raiskila: suom. 1994), s. 221.

²⁴ Sosiolingvistiikka tutkii kielen ja yhteiskunnan välistä suhdetta.

uusia sisältöjä.²⁵ Kansallisen kertomuksen vaikutuksia tutkiessaan Torsti on myös selvittänyt tärkeimpiä suomalaisia merkkihenkilöitä sekä sukupuolen merkitystä ihmisten historiakäsityksessä osana laajempaa tutkimustaan.²⁶ Oppikirjojen välittämä historiakertomus vaikuttanee sukulaistarinoiden, kirjojen ja elokuvien ohella eniten historiatietoisuuteemme sekä sitä kautta identiteettimme muodostumiseen. Torstin tutkimuksen perusteella voisi kuvitella, että oppikirjojen sisällöt alkavat myös moninaistua sotahistorian osalta lähestyttäessä nykyaikaa.

Sotahistorian tarkastelussa on muistettava tutkittavan ajankohdan erityispiirteet, eikä niihin voitaisiin täysin soveltaa nykyhetken ehdoilla luotuja teorioita. Tästä huolimatta käsitteet ja käsitykset sukupuolen rakentumisesta sekä sukupuolten välisistä valtasuhteista toimivat välineinäni tarkastella naiseuden rakentumista oppikirjoissa. Haluan tehdä näkyväksi oppikirjoissakin ilmenevän kulttuurisen jaottelun *yksityisen* ja *julkisen* välillä. Tässä jaottelussa tuotetaan ja uusinnetaan arvojärjestelmää, jossa historian kuvaus on poliittisen eliitin toiminnan kuvausta.²⁷ Näin ollen sotahistoriassa julkisen piiriin kuuluu suurmiesten julkinen toiminta, eikä naisten tai tavallisten ihmisten henkilökohtainen elämä. Tarkastelen oppikirjojen sotalukuja ja naisen näkymistä niissä myös *toiseuden* näkökulmasta. Tällä tarkoitan erilaisia mahdollisia tapoja trivialisoida ja marginalisoida naisia tai naisten toimintaa oppikirjoissa esiintyvissä sotahistorian narratiiveissa suhteessa universaalina esitettyyn miesnormiin. Tällainen esittämistapa kuvastaa yhteiskunnassa ja kulttuurissa esiintyviä arvoja ja hierarkioita, sillä siinä arvotetaan miesten historiallinen toiminta naisen toimintaa tärkeämmäksi. Tässäkin on muistettava erottaa nyky-yhteiskunta sodan aikaisesta yhteiskunnasta ja käsitellä naisen toiseutta näistä lähtökohdista käsin. Samoin *miesnormi* on ajassa ja paikassa muuttuva historiallinen käsite. Tässä oppikirjojen esittämän sotahistorian kontekstissa erillinen naishistoria tai nais -etuliitteet tekevät kuitenkin usein kaikesta muusta toiminnasta miesten toimintaa ja muista toimijoista miestoimijoita. Näin ollen esittämistapa oppikirjoissa universalisoi miehen ja trivialisoi naisen.

Aiempaa tutkimusta naisista historian oppikirjoissa löytyy yllättävän vähän, vaikka sukupuolinäkökulma on ollut osa historiantutkimusta ja opetussuunnitelmaa jo useita vuosia. Leena-Maija Ruokolainen tarkastelee vuonna 2016 ilmestyneessä pro gradu -tutkielmassaan *Marginaalissa vai aktiivisia toimijoita? Naiset historian oppikirjoissa 1980-luvulta nykypäivään* oppikirjojen tapaa huomioida naiset peruskoulun seitsemännen ja kahdeksannen luokan historian oppikirjoissa

²⁵ Torsti 2012, s. 257–258.

²⁶ Torsti 2012, s.246–247.

²⁷ Ollila 2010, s. 89–90.

vuosilta 1984 – 2013.²⁸ Ruokolaisen opinnäyte antaa hyvän lähtöasetelman tutkimukselleni siinä esiintyvän sukupuolinäkökulman osalta. Samalla se jättää kuitenkin paljon tilaa tarkastella aihetta lukion ja erityisesti Suomen sotahistorian näkökulmasta.

1.4 Rakenne ja metodit

Työni rakentuu johdannon lisäksi kahdesta käsittelyluvusta sekä johtopäätöksistä. Ensimmäinen käsittelyluku *Opetussuunnitelmasta oppikirjojen teksteihin* rakentuu kolmesta alaluvusta, joista ensimmäinen *Taustalla sukupuoli ja tasa-arvo lukion opetussuunnitelman perusteissa* avaa lukion opetussuunnitelmien sisältöjä 1980-luvulta 2010-luvulle. Kyseisessä luvussa tarkastelen niitä opetussuunnitelman osia, jotka käsittelevät tasa-arvoa koulussa sekä niitä lukion kurssin sisältöjä, jotka keskittyvät itsenäisen Suomen sotahistoriaan. Jotta kirjojen sisältöjä olisi mahdollista tarkastella kriittisesti sukupuolinäkökulmasta käsin, on ensin mielestäni tärkeää avata lukijalle opetussuunnitelman sisältöjä, jotka antavat suuntaa sekä opetukselle että kirjojen sisällölle.

Toisessa alaluvussa *Sukupuolimääreiden kategorisointi ja laskenta* keskityn sukupuolittuneiden ilmausten määrälliseen analyysiin. Jotta kirjojen sisällön laadullinen analysointi olisi mahdollista, olen laskenut kirjojen sotia käsittelevien kappaleiden sivumäärät sekä mies- ja naisoletettuihin viittaavien sanojen määrät. Kokoamistani grafiikoista käy ilmi myös miehiin viittaavat sanat vertailun helpottamiseksi. Tämä on toki vaatinut mies- ja naismääreiden kategorisointia, johon myös pureudun kyseisessä alaluvussa. Leipätekstien lisäksi olen ottanut tarkasteluun mukaan ingressit, tekstilaatikot ja kuvatekstit. Kirjojen tehtävät jäävät tarkastelun ulkopuolelle.

Oppikirjoissa esiintyvien sukupuolimääreiden kategorisoinnin ja laskennan jälkeen pureudun laskennallisten tulosten laadulliseen tarkasteluun alaluvussa *Naiset oppikirjojen teksteissä*. Tässä kohtaa tutkimustani tarkastelen, millaista naiskuvaa oppikirjojen tekstit luovat naisesta osana sotahistoriaa. Käsittelen kirjoissa tapahtuvia muutoksia 1980-luvulta 2010-luvulle sekä niitä asiayhteyksiä, joissa edellisessä luvussa tarkastellut sukupuolittuneet termit esiintyvät. Vertailen kirjojen esitystapaa naisesta osana itsenäisen Suomen sotia myös aiheesta tehtyyn tutkimuskirjallisuuteen.

Työni toinen käsittelyluku *Naiskuvan merkitys* pureutuu kirjojen kuviin ja taitollisiin ratkaisuihin sekä oppikirjoissa rakentuvan naiskuvan merkityksellisyyteen feminiinisyyden ja sukupuoli-

²⁸ Ruokolainen 2016.

identiteetin rakennusaineena. Ensimmäisessä alaluvussa *Naiset oppikirjojen kuvissa* tarkastelen oppikirjojen kuvia määrällisesti ja laadullisesti. Kategorisoin kirjoissa esiintyvät kuvat miehiä ja naisia esittäviin kuviin sekä vertaan niitä kuvien ja sivujen kokonaismäärään. Analysoin myös oppikirjojen kuvavalintoja sekä taitollisia ratkaisuja ja niissä tapahtuneita muutoksia tutkimallani aikavälillä. Koska naisia esiintyy oppikirjoissa lähinnä kuvissa ja kuvateksteissä, on niiden käsittely olennaista. Tarkempaan kuva-analyysiin tämän tutkimuksen puitteissa ei kuitenkaan mennä, vaan kuvat ovat lähinnä mukana määränsä ja kuvatekstien puolesta. Viimeinen käsittelyluku *Oppikirjoissa rakentuva naiskuva* vertailee oppikirjoissa rakentuvaa naiskuvaa tutkimuksiin historian oppiaineesta ja historian sukupuolittuneisuudesta. Lisäksi tarkastelen kansallisen sotahistorian merkitystä identiteetin muovaajana.

Etsin tutkimuskysymyksiini vastausta sekä kvantitatiivisen että historialliskvalitatiivisen menetelmän avulla oppikirjojen teksteistä ja kuvista. Määrällisen metodin taustalla olen käyttänyt R.P. Weberin teosta *Basic content analysis* vuodelta 1990 sekä J.W. Driskon ja T. Maschin lähes samannimistä opusta *Content analysis* vuodelta 2015. Kvantitatiivisessa sisällönanalyysissä tietyt tekstissä tai teksteissä esiintyvät sanat luokitellaan tiettyihin kategorioihin. Tässä tutkimuksessa olen jakanut oppikirjojen teksteissä esiintyvät tietyt sanat nais- ja mieskategorioiden alle. Tämä kategorisointi on tietoisesti kaksijakoinen, sillä kielten ihmiskuva ja sen sukupuolisuus perustuu paljolti kaksijakoisen sukupuolen periaatteeseen.²⁹ Näin ollen tarkoitukseni ei ole normittaa tai kuvata ihmisten sukupuolen ilmenemistä kaksijakoiseksi, vaan jako on välttämätön oppikirjojen laskennallisen analyysin ja kielen seksismin tutkimiseksi.

Nämä sanaluokat tai -kategoriat voivat koostua yhdestä, useammasta tai monesta sanasta. Luokitusmenettelyn eli niin sanotun koodausjärjestelmän tulee olla mahdollisimman johdonmukainen, jotta tekstistä voi tehdä luotettavia päätelmiä. Esimerkiksi Driskon ja Maschin mukaan eri ihmisten tulisi koodata sama teksti samalla tavalla koodausjärjestelmän luotettavuuden testaamiseksi ja päätyä vähintään 80 prosentin tarkkuudella samoihin loppulukemiin. Tutkijan tulee myös itse tehdä ”kooditestausta” aineistolle.³⁰ Tämän tutkimuksen puitteissa testausta on tehty omasta toimestani. Lisäksi tekstistä esiin nousevat mies- ja naismääreet on laskettu vähintään kahdesti analyysiä varten.

²⁹ Engelberg 2018, s. 18.

³⁰ Weber 1990, s. 4 ja Drisko & Maschi 2015, s. 39.

Deskriptiivinen määrällinen analyysi tarvitsee tulkintaa tuekseen, minkä takia analysoinkin laskennan tuloksia molemmissa käsittelyluvuissa. Koodausjärjestelmä ja sanojen laskenta eivät yksin onnistu antamaan kokonaiskuvaa tekstin painotuksista. Osa mies- ja naiskategorian alle sijoitetuista termeistä ovat monimerkityksisiä ja niiden vastaavuus yläkategorian kanssa vaihtelee keskenään. Toisin sanoen esimerkiksi sana *leski* ei ole yhtä voimakkaasti naista tarkoittava kuin sana *lotta*. Lisäksi harva termi on riippumaton ajasta, paikasta tai lukijan kulttuurisesta kontekstista. Koska tutkittava aineisto ja teoria menevät harvoin yksi yhteen, on tutkijan tehtävä valintoja laskennallisen menetelmän koodausjärjestelmän ja kategorisoinnin suhteen. Koska tekstiä voi tulkita monella tapaa, ei ole olemassa mitään yhtä ja oikeaa määrällistä kategorisointitapaa. Näin ollen tässäkin tutkimuksessa on tärkeää analysoida tutkimustuloksia myös laadullisesti ja tehdä tutkimustavat läpinäkyviksi.³¹ Määrällinen analyysi on kuitenkin tarpeellista sen haasteista huolimatta, sillä laskenta tuottaa tuloksia, jotka mahdollistavat tarkemmat vertailut tekstien kesken. Sen avulla on mahdollista tietää, kuinka paljon enemmän (tai vähemmän) huomiota kiinnitetään joihinkin asioihin kuin toisiin. Lisäksi kvantitatiiviset analyysimenetelmät paljastavat usein tekstien yhtäläisyyksiä ja eroja, joita muutoin olisi vaikea, ellei mahdotonta havaita. Kaiken kaikkiaan määrällinen analyysi nostaa laadullisen menetelmän luotettavuutta.³²

Historialliskvalitatiivisella metodilla tarkoitan tässä tutkimuksessa lähdekritiikkiä, ilmiöiden kontekstualisoimista ja kirjoittamalla tapahtuvaa päättelyä. Mukailen näin ollen Mirkka Danielsbackan, Matti O. Hannikaisen ja Tuomas Teporan esittelemää tapaa eritellä historian tutkimuksen menetelmiä teoksessa *Menneisyyden rakentajat – Teoriat historiantutkimuksessa*. Lähteitä tulee tarkastella kriittisesti monesta eri näkökulmasta. Lähteen synty tapa ja sen ajankohta on otettava huomioon. Tässä tutkimuksessa lähteinä olevien oppikirjojen tarkastelussa on otettu huomioon erityisesti niihin vaikuttaneet opetussuunnitelmat sekä sotahistorian ajankohtainen tutkimus. Oppikirjojen syntyyn ja sisältöihin vaikuttavien tekijöiden tutkiminen vaatisi tätä tutkimusta laajemmän erillisen perehtymisen. Tämän takia analysoin lähinnä oppikirjoissa esiintyvien tekstien rakentamaa naiskuvaa edellisessä luvussa eriteltyjen tutkimusten ja teorioiden valossa.

Kontekstualisoin oppikirjoissa esitetyn sotahistorian myös omaan aikaansa. Se, miten naisista puhutaan oppikirjoissa, tulee nähdä toisaalta siinä yhteiskunnallisessa merkitysjärjestelmässä, jossa naiset elivät sota-ajan Suomessa. Toisaalta oppikirjojen tulisi määrällisesti ja tyyllillisesti vastata ilmestymisajankohtansa käsitystä sukupuolten tasa-arvosta opetussuunnitelmassa. Sukupuolten

³¹ Weber 1990, s. 5 ja 72 – 74.

³² Drisko & Maschi 2015, s. 74.

välinen tasa-arvo tarkoittaa naisten ja miesten yhdenvertaisia mahdollisuuksia toteuttaa itseään ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Siihen vaikuttaa rakenteellisten eroavaisuuksien lisäksi myös muun muassa etninen tausta, ikä, yhteiskuntaluokka ja seksuaalisuus.³³ Myös sukupuolten tasa-arvo on ajasta ja paikasta riippuvainen. Jokainen oppikirja määrittelee tavallaan uudelleen, mitkä ja kenen kokemukset historiassa ovat merkittäviä. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi henkilökohtaisen subjektiivisen kokemuksen sisällyttämistä perinteisten poliittisten ja valtiollisten lähteiden rinnalle. Kirjoittamalla tapahtuva päättely tarkoittaa puolestaan sitä, että pyrin esittämään tutkimukseni lähtökohdan, menetelmät ja tulokset mahdollisimman selkeällä ja ymmärrettävällä tavalla sekä kehittämään näin myös omaa tulkintaani kirjoitusprosessin aikana.³⁴

³³ Eija Syrjäläinen ja Tiina Kujala ”Sukupuolitetoinen tasa-arvokasvatus – vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa”, *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* 2010, s. 29.

³⁴ Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hanninen ja Tuomas Tepora ”Teoriaton historia?”, *Menneisyyden rakentajat – Teoriat historiantutkimuksessa* 2018, s. 9–10.

2. Opetussuunnitelmasta oppikirjojen teksteihin

2.1 Sukupuoli ja tasa-arvo lukion opetussuunnitelman perusteissa

Suvi Ahola pohti vuonna 2015 Helsingin Sanomissa esiintyneessä artikkelissaan *Suomalaisissa historian oppikirjoissa naiset jäävät yhä miesten varjoon*, että 1900-luvun historiassa naisia ei näy juuri muualla kuin sodan uhreina. Artikkelia varten tehty laskennallinen analyysi tehtiin muun muassa lukion historiankirjasarja *Muutosten maailmasta*, jossa naisia oli mainituista 662 henkilöistä 48, eli noin seitsemän prosenttia. Naisten laskennallinen määrä oppikirjassa on kieltämättä vähäinen verrattuna miehiin ja Ahola pohtiikin artikkelissaan asian mahdollista ristiriitaa sekä opetussuunnitelmien että tasa-arvolain kanssa. Molemmat edellyttävät sukupuolten tasa-arvon edistämistä. Kun koulukirjoissa esiintyy lähinnä miehiä, on Aholan mielestä ”sukupuolitietoista opetusta” vaikea toteuttaa.³⁵

Ahola siis viittaa artikkelissaan siihen, etteivät historian oppikirjat noudata opetussuunnitelman yleisiä tavoitteita sukupuoli- ja tasa-arvotietoisesta opetuksesta. Tämän takia tarkastelenkin seuraavaksi, mitä opetussuunnitelmat sanovat sukupuolten tasa-arvosta ja itsenäisen Suomen sotahistoriasta. Aholan väite perustuu ainoastaan laskennalliseen analyysiin, joka on omankin työni pohjalla. Mielestäni on kuitenkin tärkeää keskittyä myös siihen tapaan, jolla naisista oppikirjoissa puhutaan osana Suomen sotahistoriaa. Tämän takia analysoin myös yleisimpiä termejä, joilla naisiin ja miehiin viitataan sekä niitä asiayhteyksiä, joissa kyseiset termit esiintyvät. Toisessa käsittelyluvussa laajennan näkökulmaani edelleen ottaen mukaan myös oppikirjojen kuvat ja taitolliset ratkaisut. Kerronnan tyyli voi heijastella enemmän yhteiskuntaan juurtuneita asenteita siitä, miten historia nähdään ja miten sitä käsitellään kuin sen määrä.

Yleisesti ottaen sukupuolten välisen tasa-arvon sekä opetuksen ja asenteiden sukupuolittuneisuuden huomiointi lukion opetussuunnitelman perusteissa on lisääntynyt merkittävästi vertailtaessa opetussuunnitelmia 1980-luvulta 2010-luvulle. Vuoden 2015 lukion opetussuunnitelman perusteet painottaa kaikista tarkastelemistani opetussuunnitelmista eniten sukupuolten välistä tasa-arvoa. Siinä tasa-arvoon ja sukupuolitietoiseen opetukseen liittyvät teemat toistuvat niin erinäisten oppiaineiden kurssikohtaisissa tavoitteissa, kuin yleisesti lukion arvoperustaa erittelevässä osuudessaakin. Sen sijaan itsenäisen Suomen historiaa käsittelevän kurssin sisällöt ja tavoitteet eivät

³⁵ Helsingin Sanomat 9.2.2015.

ole dramaattisesti muuttuneet vuosikymmenten saatossa. Kyseisen kurssin sisältöihin eivät ole perinteisesti kuuluneet yksilö-, sosiaali- tai sukupuolihistorialliset näkökulmat. Toisaalta naisen sijoittaminen ainoastaan edellä mainituille kentille on juuri se ongelma, johon haluaisin työssäni pureutua. Jos itsenäisen Suomen historiaa käsittelevä kurssi keskittyy esimerkiksi politiikkaan, talouteen ja kulttuuriin, ei ole syytä rajata näitä vain yhden sukupuolen toimintakentiksi.

Vaikka sukupuolten tasa-arvo ja sukupuolihistoria ovatkin saaneet enemmän jalansijaa lukion opetussuunnitelman perusteissa vasta käsittelemäni ajanjakson loppuvaiheessa, on naisnäkökulma tuotu esiin jo vuoden 1982 lukion kurssimuotoisessa oppimääräsuunnitelmassa historian oppiaineen kohdalla. Siinä naisten ja perheiden historian mainitaan uutena tutkimustraditiona yleisen historian kurssien esittelyn yhteydessä.³⁶ Näin ollen ”naishistoria” tuodaan esiin jo vuonna 1982 mahdollisena näkökulmana tarkastella menneisyyttä. Nainen on kuitenkin liitetty samaisessa lauseessa perheen ja kodin historiaan eli niin sanotun yksityisen piiriin. Oppimääräsuunnitelmassa Suomen historiassa painotetaan taloudellista, yhteiskunnallista ja aatteellista historiaa koherentisti esitettynä, minkä takia esimerkiksi kulttuurihistoriasta on karsittu. Sosiaalihistoriasta tai muista historian tieteenhaaroista, joilla nainen olisi mahdollisesti kulttuurihistorian lisäksi vaikuttajana, ei tässä yhteydessä puhuta.³⁷

Vuoden 1985 lukion opetussuunnitelman perusteissa historian opiskelun ja opetuksen painopisteet eivät ole muuttuneet, vaan painotus on edelleen talouden ja yhteiskunnan muutosprosesseissa. Tapahtumahistoriallisen yleiskuvan lisäksi opetussuunnitelma sisältää kuitenkin kurssikohtaisen ”teematyöskentely” -kokonaisuuden, jonka tarkoitus on täydentää runkoaineksen sisältöä. Teemoihin on laitettu esimerkiksi kulttuurihistoriallista ainesta.³⁸ Sisällöllisesti kuudes kurssi, jolla itsenäisen Suomen sotahistoriaa käsitellään, painottaa opetussuunnitelmassa taloudellisen ja yhteiskunnallisen kehityksen lisäksi ulkopoliittikan pääpiirteitä ja kansainvälisiä yhteyksiä.³⁹ Tällä kurssilla ei ole teemakokonaisuutta ollenkaan, eikä historian oppiainekohtaisissa tavoitteissa tai kurssitavoitteissa mainita suoraan sukupuolia. Niissä kuitenkin mainitaan, että ne on johdettu lukio-opintojen yleistavoitteista. Yleistavoitteissa mainitaan jo vuonna 1985, että *”lukion opetus ja muu toiminta tulee järjestää siten, että se antaa oppilaalle persoonallisuuden monipuolisen kehittämisen, yhteiskunnan ja työelämän - - kannalta tarpeellisia valmiuksia sekä edistää*

³⁶ Lukion kurssimuotoinen oppimääräsuunnitelma 1982, s. 1.

³⁷ Lukion kurssimuotoinen oppimääräsuunnitelma 1982, s. 17–18.

³⁸ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, s. 332–333.

³⁹ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, s. 343.

sukupuolten välistä tasa-arvoa.”⁴⁰ Näin ollen myös historian oppiaine sitoutuu näihin tavoitteisiin jo ensimmäisten tarkastelemieni oppikirjojen kohdalla. Tämä ei kuitenkaan 1980-luvun oppikirjojen Suomen sotahistoriaa käsittelevissä luvuissa erityisemmin näy ainakaan naisten mainintojen määrässä.

Naisten historia näyttäisi sijoittuvan 1980-luvulta lähtien osaksi sosiaali- ja kulttuurihistoriaa, joka on osa teemakokonaisuuksia tai syventäviä kursseja 2010-luvulle asti. Sukupuolinäkökulmaa ei mainita itsenäisen Suomen historiaa käsittelevän kurssikokonaisuuden yhteydessä, vaikka yleistavoitteissa se on ollutkin jo 1980-luvulta lähtien. Sisällöllisesti vielä vuonna 2015 itsenäisen Suomen historia -kurssilla pääosassa näyttäisivät olevan taloudelliset ja poliittiset näkökulmat syineen ja seurauksineen. Itse asiassa vasta lukion neljäs ja ensimmäinen syventävä historiankurssi *Eurooppalaisen maailmankuvan kehitys* pureutuu tarkastelussaan lukion opetussuunnitelman mukaan sukupuoleen ja arkielämään.⁴¹ Aiheena erityisesti sukupuolihistorian sijoittaminen syventävälle kurssille, tai aiemmin teemakokonaisuuksiin, on toiseuttavaa ja antaa sellaisen kuvan etteivät pakollisten kurssien sisällöt koske kaikkia sukupuolia.

Vuoden 1994 opetussuunnitelmassa historian opetuksen todetaan välittävän aineksia muun muassa oppilaan persoonallisuuden, elämänkatsomuksen ja maailmankuvan rakentamiseen. Vuoden 2003 opetussuunnitelmassa korostetaan puolestaan historian oppiaineen merkitystä ”*kansainvälisyyden sekä syy-seuraussuhteiden havainnollistajana sekä oppilaan identiteetin rakentajana*”.⁴² Vuoden 2015 opetussuunnitelmassa todetaan historian oppiaineen kohdalla yleisesti opetuksen ”*korostavan tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden merkitystä sekä syventävän oppilaan yksilöllistä, kansallista, eurooppalaista ja globaalia identiteettiä*.”⁴³ Ottaen huomioon, että historian opetus vaikuttaa merkittävästi oppilaan identiteetin sekä maailmankuvan muotoutumiseen, on sukupuolet huomioitava yhdenvertaisesti sen opetuksessa. Muutoin vaarana on vääristynyt kuva menneisyydestä, jossa yhden sukupuolen edustajan rooli ja merkitys korostuu. Tämä vaikuttaa myös nykyisyyden hahmottamiseen. Vaikka itsenäisen Suomen sotahistoria on vain pieni osa historian oppikirjojen kokonaisuutta, ei sen merkitystä osana kansallisen identiteetin rakentumista voida mielestäni väheksyä. Oma identiteettiä on haasteellista rakentaa, jos oman sukupuolen

⁴⁰ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, s. 12 ja s. 330.

⁴¹ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015, s. 170-174.

⁴² Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994, s. 98; Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, s. 176.

⁴³ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015 s. 170.

edustajien historia on nähty niin merkityksettömänä, ettei sille tarvitse antaa tilaa oppikirjoissa tai pakollisten kurssien sisällöissä.

Vuonna 2015 lukion opetussuunnitelmassa sanotaan, että ”*opiskelumenetelmien valinnassa ja työskentelyn ohjauksessa kiinnitetään huomiota sukupuolittuneiden asenteiden ja käytänteiden tunnistamiseen ja muuttamiseen*”.⁴⁴ Näin ollen opettajan on kiinnitettävä huomiota oppimateriaaleja valitessaan siihen, miten ne sisällöillään toteuttavat esimerkiksi sukupuolten välistä tasa-arvoa. Kustantajat pyrkivät oppimateriaalituotannossaan noudattamaan opetussuunnitelmaa. Jos itsenäisen Suomen historia -kurssin sisällöt painottavat talous- ja poliittista historiaa opetussuunnitelmassa, tuskin oppimateriaalin tekijöiltä voidaan odottaa suuresti linjasta poikkeavia näkökulmia. Sisällöntuottajien voi kuitenkin olettaa antavan tilaa naisillekin osana talous- ja poliittishistoriallista kenttää, kun yhdenvertaisuus on yleisesti moneen otteeseen opetussuunnitelmissa mainittu jo 1980-luvulta lähtien. Vuoden 2015 opetussuunnitelman mukaan itsenäisen Suomen historia -kurssilla perehdytään Suomen historian erilaisiin lähteisiin, muuttuviin tulkintoihin ja historian tiedon käyttöön. Vastuu erilaisten näkökulmien ja tulkintojen tuomisesta jää herkästi opettajalle, minkä vuoksi niitä olisi hyvä olla myös oppikirjassa. On toki tulkinnanvaraista viitatavatko *erilaiset lähteet* tai *muuttuvat tulkinnat* juuri sukupuolihistorialliseen näkökulmaan.⁴⁵

Vaikka opetussuunnitelmat ovatkin selvästi muuttuneet 1980-luvulta 2010-luvulle tultaessa, se ei tarkoita, että oppikirjojen kehitys olisi samanlaista. Oppikirjojen tulee toki jossain määrin vastata opetussuunnitelmaa, sillä opetuksessa on noudatettava opetussuunnitelmaa ja kirjan tehtävä on toimia opetuksen tukena. Kukaan ei enää järjestelmällisesti kuitenkaan tarkista oppikirjojen sisältöjä ja niiden vastaavuutta opetussuunnitelman kanssa. Opettajat valitsevat käytettävän oppikirjasarjan useimmiten muiden töiden ohessa, eikä sisältöihin pureutuminen tai kirjasarjojen vertailu keskenään moniulotteisesti ole käytännössä mahdollista. Oppikirjatutkimuksissa on havaittu, että opetussuunnitelmien muutos siirtyy oppikirjoihin jopa vuosikymmenen viiveellä. Tästä voisi päätellä, että tutkimuskentällä tapahtuvat muutokset, esimerkiksi sukupuolihistorian kirjoittamisen lisääntyminen, näkyvät oppikirjoissa vasta aikaisintaan kymmenen vuoden kuluttua. Jos opetussuunnitelmaa uudistetaan noin 5–10 vuoden välein, voi aikaa kulua kirjan sivuille päätymiseen enemmänkin. Lisäksi kustantamot pyrkivät vastaamaan kysyntään, joka ei välttämättä aina ole linjassa opetussuunnitelmien sisältöjen kanssa. Väljä opetussuunnitelma voi saada

⁴⁴ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015 s. 14.

⁴⁵ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015 s. 170–174.

kokeneenkin opettajan tukeutumaan kirjaan, jonka sisällöt ovat pysyneet muuttumattomina vuodesta toiseen.⁴⁶

2.2 Sukupuolimääreiden kategorisointi ja laskenta

Laskiessani naisten ja miesten esiintyvyyttä oppikirjoissa olen ottanut huomioon selvästi jompaankumpaan sukupuoleen viittaavat termit. Tällaisia termejä voivat naisten kohdalla olla esimerkiksi *nainen*, *äiti*, *impi* tai *sisar*, ja miesten kohdalla *mies*, *jääkäri*, *rivimies*, *asevelvollinen* tai *isäntä*. Sitä vastoin termit kuten *punainen* tai *valkoinen* sekä *joukot*, *siviilit* ja *armeija* ovat jääneet laskennan ulkopuolelle, sillä ne eivät suoranaisesti viittaa kumpaankaan sukupuoleen. *Armeija* ja *joukot* kattavat yleisesti myös huoltojoukot – toisen maailmansodan kohdalla esimerkiksi lotat. Lapseen viittaavat termit kuten *tyttö* ja *poika* sekä lasten nimet olen jättänyt laskennan ulkopuolelle. Jos sanolla *tyttö* tai *poika* on kuitenkin viitattu aikuiseen henkilöön, olen laskenut ne mukaan. ”Tytöttely” ja ”pojittelu” viittaa aikuiseen tapauksissa, joissa puhutaan esimerkiksi ”Suomen pojista” tai ”sotilaiden tanssittamista kylän tytöistä”.

Olen ottanut laskennassani huomioon myös joitakin neutraaleilta vaikuttavia termejä, jotka kuitenkin sisältävät sukupuolittuneen piilomerkityksen tai ovat vakiintuneita maskuliini-ilmaisuja. Vakiintuneita maskuliini-ilmauksia oppikirjoissa ovat esimerkiksi sanat *lehtimies*, *asiamies*, *kunnallismies*, *miesvahvuus* ja *miehistö*. Vakiintuneita maskuliini-ilmauksia käytetään yleistävästi, ikään kuin viitaten kaikkiin ihmisiin.⁴⁷ Jotkut ilmaisu ovat myös kirjoissa kuvattavana aikana toki tarkoittaneet vain toista sukupuolta. Piilosukupuoli ilmenee ihmisen nimityksissä, jotka ovat muodoltaan ja merkitykseltään periaatteessa sukupuolineutraaleja, mutta jotka silti tuntuvat viittaavan joko naiseen tai mieheen. Näiden sanojen konnotaatio on sukupuolittunut.⁴⁸ Tutkimuksessani piilomaskuliineja termejä ovat esimerkiksi *upseeri* ja *sotilas* ja piilofeminiinejä esimerkiksi *leski*. Upseeri on armeijan tai muun sotilaallisesti organisoituneen järjestön päällystöön kuuluva johtaja. Olisi myös todennäköisesti anakronistista olettaa upseeri naiseksi. Sisällissodassa punaisten puolella ja toisessa maailmansodassa Neuvostoliiton puolella taisteli myös naisia, minkä vuoksi laskennan ulkopuolelle jää tässä työssä puna- ja neuvostosotilaat.⁴⁹ Muutoin sekä sotilaat että upseerit olivat Suomessa kyseisenä aikana aina miehiä, joten lasken heidät myös tästä syystä mieskategoriaan.

⁴⁶ Norppa, Johanna Selina. Historian oppikirjojen ja opetussuunnitelmien tavoitteet ristiriidassa? *Koulu ja menneisyys*, no. 57 (2019): s. 34.

⁴⁷ Engelberg 2018, s. 13–14.

⁴⁸ Engelberg 2018, s. 18.

⁴⁹ ks. esim. Lintunen 2017, s.80–82 ja Näre 2008, s. 367.

Lesken olen laskenut naista tarkoittavaksi sanaksi, sillä sen konnotaatio on vahvasti feminiininen etenkin sotahistorian yhteydessä. Tämä ei tarkoita, etteikö sotien aikana olisi leskeytynyt myös miehiä. Sanan *sotaleski* määritelmä kielitoimiston sanakirjassa on kuitenkin nimenomaan ”sodassa kaatuneen miehen leski”.⁵⁰ Sanaan leski liitetään myös usein mies -liite, kun kyseessä on miespuolinen henkilö; *leskimies*. Leskimiehestä puhuminen luo sanasta leski feminiinin huomattamme vastakkainasettelun kautta. Oleellista tämä on tutkimuksessani siksi, että esimerkiksi vuoden 2017 *Forum III* erottaa selkeästi naissotilaat sotilaista, palvelijattaret palvelijoista, punaiset naiset punaisista, tehdastyöläisnaiset tehdastyöläisistä, naisylioppilaat ylioppilaista, naiskaartit punakaarteista sekä naishistorian historiasta.⁵¹ Näin ollen lähes kaikki sotahistorian toimijoihin sekä historiaan itseensä viittaavat näennäisesti neutraalit termit, joissa naista ei ole erikseen sisällytetty termiin voitaisiin karkeasti olettaa tarkoittavan miestä eli piilomaskuliineiksi.

Myös *sankarin*⁵² käsite on sukupuolistunut piilomaskuliiniksi kulttuurisessa ymmärryksessä.⁵³ Lisäksi sankarilla on feminiini vastine *sankaritar*. Naissankari tuleeikin sukupuolentutkija Arto Jokisen mukaan erottaa miessankarista omalla sanallaan, koska nainen on poikkeava toimija sankarien joukossa. Sankaritarinat ovat perinteisesti luoneet ideaalia maskuliinisuudesta, jota naiset tavoittelevat lasten isäksi ja aviomieheksi ja jollaiseksi miehet haluavat tulla.⁵⁴ Oppikirjakontekstissa olen tulkinnut sankarit ja sotasankarit miehiksi yllä mainituin perusteluin. On mielenkiintoista, kuinka kulttuuri on muovannut sanan *sotasankari* tarkoittamaan miestä. Se arvottaa miehen sotapanosta mielestäni naista korkeammalle ja luo näin itsessään valtasuhteita ja arvojärjestelmiä sukupuolten välille. Mielestäni 2020-luvulle tultaessa oppikirjat voisivat kyseenalaistaa sitä, keitä ne sankarit olivat. Myös äidit, lotat, työläisnaiset, sotalesket ja kotirintaman naiset voidaan nähdä sankareina.

Laskiessani mies- ja naismääreitä, otin mukaan myös nimellä mainitut henkilöt. Jos sama henkilö, esimerkiksi Carl Gustaf Emil Mannerheim, mainitaan samassa asiayhteydessä nimellä useaan kertaan, olen ottanut tämän myös laskennassa huomioon. Tällaisessa tilanteessa kyseinen henkilö

⁵⁰ *sotaleski*, Kielitoimiston sanakirja www-sivu, <https://www.kielitoimiston sanakirja.fi/#/sotaleski> (viitattu 21.9.2020).

⁵¹ Ks. Esim. *Forum III* 2017, s. 62.

⁵² Sankari määritellään kielitoimiston sanakirjassa vuonna 2020 seuraavalla tavalla:

1. urotöistään, rohkeudestaan kuuluisa henkilö; heeros.

2. pää-, keskushenkilö kertoma- ja näytelmäkirjallisuudessa, elokuvissa tms. erik. elokuvissa, näytelmissä ja vars. viihdekirjallisuudessa: lain ja oikeuden puolella oleva, ”hyvä” mies(pää)osan esittäjä.

3. juhlinnan, ihailun kohde.

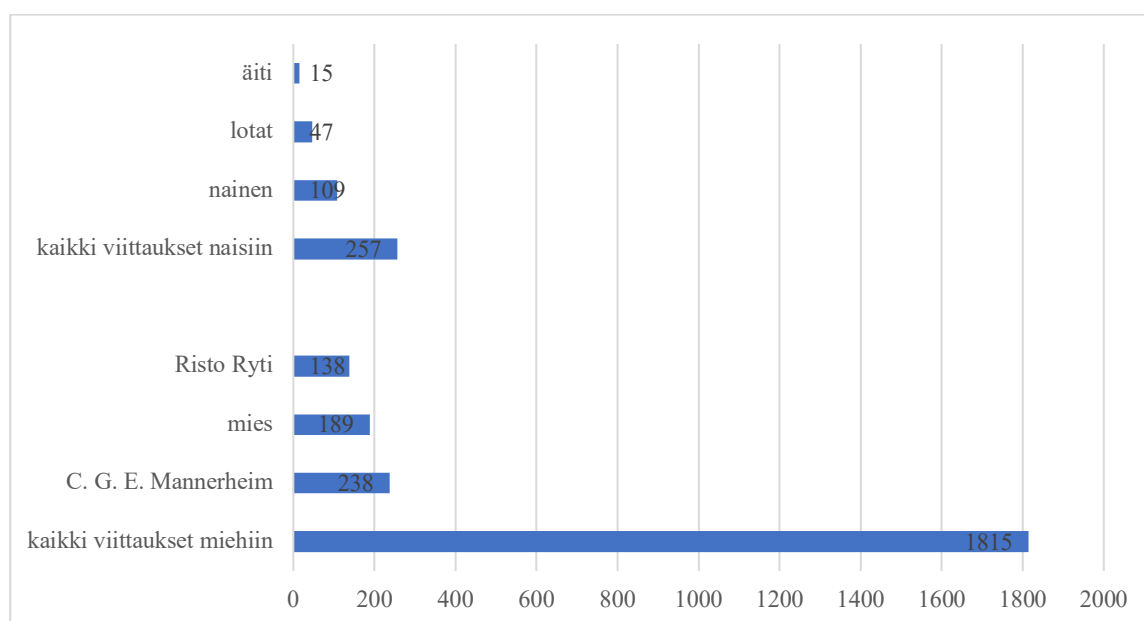
4. iron., halv. kielteistä huomiota herättäneestä t. surkuhupaisasta henkilöstä. esim. Nais-, tohvelisankari.

⁵³ Jokinen 2019, s. 44.

⁵⁴ Jokinen 2019, s. 45.

on laskettu mukaan sanana vain kerran. Samaksi asiayhteydeksi olen katsonut esimerkiksi yhden väliotsikon alla esiin nousevat monet esiintymät sekä kyseistä henkilöä käsittelevät laatikkotekstit. Nimet olen ottanut mukaan tarkasteluun muun muassa siksi, että perinteistä sotahistoriaa kritisoidaan usein suurmieskeskeiseksi ja halusin selvittää laskennallisesti, noudattavatko lukion oppikirjat perinteisen sotahistorian linjoja.

Vuonna 2012 ilmestyneessä Pilvi Torstin *Suomalaiset ja historia* -kirjan kyselytutkimuksessa on kartoitettu tärkeimpiä historiallisia henkilöitä ja ylivoimaisesti eniten mainintoja keräsivät Urho Kekkonen (73% mainitsijoista) ja Mannerheim (67% mainitsijoista). Mannerheimin valinnot eivät kovin usein perustelleet valintaansa haastatteluissa ja alle 20-vuotiailla Mannerheim meni Kekkosen edelle. Naisia samassa kyselyssä mainittiin vain kaksi, Tarja Halonen ja Minna Canth, (molemmat alle 17% mainitsijoista), selvästi pienemmällä vastausprosentilla. Torstin mukaan sukupuolinäkökulmasta suurmiehet ymmärretään edelleen keskeisimmiksi historian toimijoiksi, vaikka kysymystä ei ollut muotoiltu johdattelemaan poliittisten johtajien suuntaan.⁵⁵ Alla olevasta palkkikaaviosta käy ilmi, että Mannerheimin sekä muiden poliittisten miesjohtajien tärkeys korostuu myös oppikirjoissa.

Kuva 1: Sotalukujen yleisimpien nais- ja miessanojen mainintojen määrä koko tutkittavassa aineistossa yhteensä suhteessa kaikkiin aineistossa esiintyviin nais- ja miessanoihin.

⁵⁵ Torsti 2012, s. 104–105.

Kuvan 1 palkkikaavio ilmentää yleisimpien naisiin ja miehiin viittaavien sanojen määrää yhteensä koko aineistossa aikavälillä 1983–2018. Yleisin naisiin viittaava sana on *nainen* ja se mainitaan aineistossa yhteensä 109 kertaa. Yleisin miehiin viittaava termi on *C. G. E. Mannerheim*, johon viitataan yhteensä 223 kertaa. Tämä voi osaltaan selittää sitä, miksi alle 20-vuotiaat pitävät Mannerheimia Suomen historian tärkeimpänä henkilönä yllä mainitussa kyselytutkimuksessa. Lisäksi kaaviossa on kyseisiin sukupuoliin viittaavien sanojen yhteismäärät. Määrällinen ero miesten ja naisten välillä on räikeä: naisiin viitataan aineistossa yhteensä lähes saman verran kuin aineistossa viitataan pelkästään Mannerheimiin. Sen lisäksi, että miehiin viittaavia sanoja on selvästi enemmän kuin naisiin viittaavia sanoja, miehiin viitataan teksteissä selvästi enemmän nimellä kuin naisiin. Yllä olevien lukujen perusteella oppikirjojen painotus on poliittisessa makrohistoriassa, jota kerrotaan valtion miespuolisten johtajien kautta. Suurin osa näistä miehistä on sota-ajan poliitikkoja ja valtionjohtajia. Naisten määrä politiikan alueella oli toki huomattavasti vähäisempi sota-ajan Suomessa, esimerkiksi ministereinä heitä ei ollut lainkaan.⁵⁶

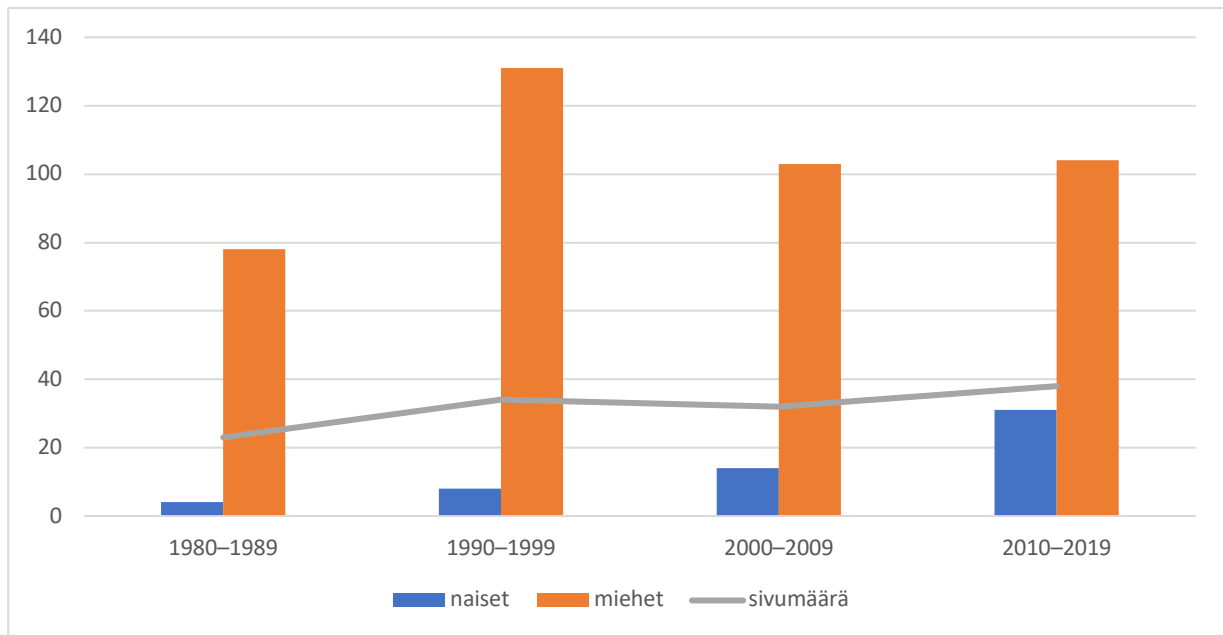
Makrohistoriallinen kerronta ja poliittisen historian painotus ovat kuitenkin arvovalintoja, eivätkä suinkaan ainoa tapa opettaa historiaa. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori Jukka Rantala ja kasvatustieteilijä Sirkka Ahonen toteavat vuoden 2015 teoksessaan *Ajan merkit: Historian käyttö ja opetus*, että makrohistorian rinnalle sopii hyvin mikrohistorialliset lähestymistavat, jotka saattavat motivoida erilaisia oppijoita. Tavallisen ihmisen toiminnan kautta oppija voisi nähdä myös itsensä historiallisena toimijana.⁵⁷ Voisi siis päätellä myös eri sukupuolia edustavien toimijoiden motivoivan erilaisia oppijoita.

Yllä esitetyn tiedon valossa näyttäisi kuitenkin siltä, että tavallisten ihmisten ja etenkin naisten historia jää suurmiesten jalkoihin. Toisaalta koko aineistoa kuvaava palkkikaavio ei ota huomioon esimerkiksi sukupuolittuneiden sanojen määrässä tapahtunutta muutosta tutkittavalla aikavälillä. Naishistorian, sittemmin sukupuolihistorian, tutkimustraditio rantautui suomalaisiin yliopistoihin vasta 1970-luvulla. Monitieteinen sukupuolihistoria yleistyi ja vakiintui osaksi suomalaista tutkimustraditiota 2000-luvulle tultaessa.⁵⁸ Seuraavaksi tarkastelen sitä, näkyykö edellä mainittu kehitys naistermien lisääntymisenä 2000-luvun jälkeen oppikirjoissa.

⁵⁶ Hallitukset aikajärjestyksessä, Valtioneuvoston www-sivu, <https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti/-/r/v2> (viitattu 19.11.2020).

⁵⁷ Ahonen ja Rantala 2015, s. 77.

⁵⁸ Pertti Haapala ja Pirjo Markkola, ”Se toinen (ja toisten) historia” *Historiallinen aikakausikirja*, no. 4 (2017): 410.

Kuva 2: Nais- ja miesmainintojen määrän keskiarvo kirjaa kohden vuosikymmenittäin verrattuna sivumäärään. Viivakaavio on sotia käsittelevien lukujen yhteenlaskettu sivumäärä.

Kuvan 2 pylväskaavio kuvastaa naisiin ja miehiin viittaavien sanojen määrän keskiarvoa kirjaa kohden neljällä tutkittavalla vuosikymmenellä. Viivakaavio ilmentää sisällissotaa ja toista maailmansotaa käsittelevien lukujen yhteenlaskettua sivumäärän keskiarvoa. Sotalukujen sivumäärä on ollut pienimmillään 1980-luvulla, mutta muutoin sivumäärällisesti sodan painotus oppikirjojen aihealueena näyttää pysyneen varsin tasaisena. 1980-luvulla naisiin viittaavien sanojen suhde mieheen viittaavia sanoja kohti oli noin viisi prosenttia. 1990-luvulle tultaessa sivumäärä kasvaa noin 11 sivulla, mutta naisiin viittaavien sanojen määrän suhde miehiin viittaaviin sanoihin ei juurikaan muutu. 1990-luvun oppikirjoissa miehiin viittaavia sanoja on kaikkein eniten tarkasteltavasta aineistosta ja ero naiseen on valtava, sillä naiseen viitataan noin kahdeksan kertaa, kun mieheen viitataan 131 kertaa.⁵⁹

2000-luvulla sivumäärä ei juurikaan muutu, mutta naisten määrä suhteessa miesten määrään kasvaa selvästi, kun miehiin viittaavien sanojen määrä laskee noin 103 mainintaan ja naissanojen määrä nousee 14 mainintaan. 2010-luvulla naismainintojen ja sivujen määrä on jatkanut nousuaan, mutta miessanojen määrä ei ole noussut. Suhteessa miesmainintojen määrään naisiin viittaavien sanojen määrä on suurin 2010-luvun oppikirjoissa: noin 30 prosenttia.⁶⁰ Näyttäisikin siis

⁵⁹ Kuva 2.

⁶⁰ Kuva 2.

siltä, että sukupuolihistorian tutkimuksen yleistyminen 1990-luvulla yliopistoissa sekä sukupuolten tasa-arvoon liittyvät yhteiskunnalliset muutokset alkavat hiljalleen näkyä oppikirjojen mies- ja naisesiintymissä ainakin määrällisesti. Se on kuitenkin vienyt lähes kaksi vuosikymmentä.

Aineiston huomionarvoisimpia seikkoja sukupuolinäkökulmasta käsin on se, että miehiin on viitattu oppikirjojen teksteissä läpi koko tarkasteltavan ajanjakson selvästi enemmän kuin naisiin, mutta naisten mainintojen määrä on nousujohteinen. Ero on kaventunut 2000-luvulle tultaessa, vaikka naisten osuus on suurimmillaankin silti vähäinen verrattuna miehiin. Toinen merkittävä seikka on, että miehiin on viitattu usein nimellä ja naisiin viitataan useimmiten geneerisesti sanalla *nainen*.⁶¹ Tämä johtunee ainakin osittain siitä, että nimellä mainitut henkilöt ovat poliittisia toimijoita ja kirjat painottavat paljon sotahistorian poliittista kerrontatyyliä. Toisin sanoen mies on tässä asiayhteydessä poliittinen toimija, joka saa huomattavasti enemmän huomiota kuin nainen tällä kentällä.

Edellä on jo hieman avattu sitä, mitkä ovat yleisimpiä naisiin ja miehiin viittaavia termejä oppikirjoissa. Lisäksi on tarkasteltu viittausten määrällistä esiintymistä suhteessa toisiinsa. Entä millaisen kuvan kirjojen luvuissa esiintyvä termistö rakentaa naisesta osana itsenäisen Suomen sotia? Seuraavaksi tarkastelenkin sitä, millaisin sanoin sukupuoliin viitataan osana sotahistoriaa oppikirjoissa. Olen luonut taulukkolaskennan pohjalta sanapilvet visualisoimaan mies- ja naisesiintymiä oppikirjoissa. Sanapilviin on laskettu yhteen kaikkien tarkasteltavien kirjojen esiintymät, koska esiintymien määrä oli naisten osalta niin vähäinen vuosikymmenittäin. Olen kuitenkin erottanut sisällissotaluvun toisesta maailmansodasta, koska sisällissotaluvut olivat kauttaaltaan lyhyempiä kuin toista maailmansotaa käsittelevät luvut ja näin ollen sen painotukset tulee suhteuttaa erikseen omaan sivumääräänsä. Sanapilvien tarkoitus on auttaa lukijaa hahmottamaan, millaisen naiskuvan kirjat luovat sisällissotaa ja toista maailmansotaa kuvaavissa luvuissaan. Olen luonut vastaavin periaattein sanapilvet myös miehistä vertailun helpottamiseksi.

⁶¹ Kuva 1.

Kuva 4: Suomi toisessa maailmansodassa -lukujen sukupuolitermit painituksineen.

Kuva 3 on esitys siitä, minkälaisin termein naisiin ja miehiin viitataan oppikirjojen sisällissotaa käsittelevissä luvuissa. Naisiin viitataan tarkasteltujen 17 oppikirjan sisällissotaluvuissa yhteensä 86 kertaa ja erilaisia naissanoja on 40. Miehiin kirjat viittaavat 404 kertaa ja erilaisia miehiin viittaavia sanoja niissä on 75. Vaikka mieheen on viitattu selkeästi useammin kuin naiseen, termistön monipuolisuus ainakin suhteessa mainintojen määrään on naisilla melko korkealla. Kuivissa suurimmalla tekstillä olevat sanat ovat painottuneet eniten kirjojen teksteissä. Naisten kohdalla näitä sanoja ovat *nainen* ja *äiti*. Seuraavaksi eniten mainittuja sanoja ovat *naissotilas*, *leski* ja *impi* sekä erilaiset naiskaartilaisia tarkoittavat halventavat termit, esimerkiksi *naarassusi* ja *raivotar*.

Kuva 4 on sanapilviesitys oppikirjojen talvi- jatko- ja Lapin sotaa käsittelevien lukujen nais- ja miestermeistä. Miehiin viitataan nyt huomattavasti monipuolisemmin ja useammin kuin naiseen. Mieheen on viitattu yhteensä 1410 kertaa ja erilaisia miestermejä luvuissa on 192. Kaikista sukupuoliin viittaavista termeistä melkein 90 prosenttia tarkoittaa miestä. Naisiin kirjoissa viitataan yhteensä vain 142 kertaa ja erilaisia naisiin viittaavia sanoja luvuissa on 35. Näin ollen naissanat yksipuolistuvat niissä luvuissa, joissa Suomi on osana toista maailmansotaa verrattuna sisällissotalukuihin ja miestermistö puolestaan monipuolistuu entisestään. Yleisimpiä miehiin viittaavia termejä ovat edelleen niin sanotut suurmiehet, joiden määrä on kasvanut. Tämä selittyy osittain sillä, että mukana on nyt enemmän Suomen rajojen ulkopuolisiakin poliittisia merkittävänä pidettäviä toimijoita kuten *Adolf Hitler* ja *Josif Stalin*. Nainen on pääosin edelleen puolestaan oppikirjan teksteissä nimetön toimija ja yleisimpinä naisiin viittaavina terminä pysyvätkin *nainen* ja *äiti*. Ei liene mikään yllätys, että erilaiset *lottiin* viittaavat termit nousevat myös nyt esiin kirjojen teksteissä. Poikkeuksellisesti myös nimi *Ritva* näkyy sanapilvessä melko isolla, mikä johtuu *Eepos* -oppikirjassa esiintyvistä kirjedokumentista, jossa hänet mainitaan kahdesti. Tässäkin tapauksessa sukunimi ei selviä ja kyse voisi periaatteessa olla kenestä tahansa naisesta.⁶²

Talvi-, jatko ja Lapin sotaa käsittelevien kappaleiden sanoja tarkastelemalla näyttäisi siltä, että oppikirjat haluavat säilyttää hoivaavaa äitihahmomaista kuvaa naisesta myös osana toista maailmansotaa. Kyse on sodanaikaisesta kansalaisuuden jakautumisesta nais- ja mieskansalaisuuksiin, jossa naisten yhteiskunnalliset tehtävät rajattiin feminiiniseen elämämpiiriin. Sotahistoriassa korostuu miehen rooli sotilaana eli perheen ja naisten suojelijana tai poliittisena vahvana päätöksentekijänä. Naiset on puolestaan sidottu sotapolitiikan taakse ja heidän tehtävänsä on olla kodin

⁶² Edgren ja Manninen 2005, s.182–183.

piirissä äitinä tai toteuttaa yhteiskunnallisen äidin tehtävää lottana. Poliitikassakin toimineiden naisten voi sodan aikana nähdä vahvistaneen kansallisten sukupuoli-identiteettien kaksijakoisuutta, vaikka heitä ei kirjoissa mainitakaan. Naispoliitikkojen kirjoitukset sodan aikana korostivat naisten vastuuta kotirintamasta sekä sukupuolimoraalista. He myös nostivat esiin eduskunnassa kotitalouteen liittyviä kysymyksiä, jotka voidaan mieltää ajan kontekstissa naisten elämämpiiriin kuuluviksi. Sisällissodan aikana lähinnä naiseliittiä koskenut kaksijakoisen kansalaisuuden ideaali ulottuikin toisessa maailmansodassa myös työväenluokan naisiin.⁶³

Tarkastelen seuraavaksi lähemmin sanapilvissä esiintyvien yleisimpien termien kautta naisesta muotoutuvaa kuvaa osana sisällissotaa sekä Suomessa toisen maailmansodan aikana. Vertailen termien esiintymistä kirjoissa muun muassa Tiina Lintusen tutkimukseen sisällissodan naisista sekä Sari Näreän ja Kaisa-Maria Peltokorven tutkimuksiin kotirintaman naisista ja lottien selviytymisestä sodassa 1939–1945. Jotta sanat eivät jäisi irralleen oppikirjojen kontekstista, otan analyysissäni huomioon myös sen, millaisissa asiayhteyksissä ne oppikirjoissa esiintyvät.

2.3 Naiset oppikirjojen teksteissä

Joan Scott toteaa teoksessaan *Gender and the politics of history*, että historiatieto on politiikkaa, joka sekä asettaa että toimeenpanee prioriteetteja, alistaa tai tukahduttaa joitakin subjekteja toisten, tärkeämpien aiheiden nimissä sekä luonnollistaa tietyt luokat hyläten samalla toiset. Historia on tällä tavalla Scottin mukaan tietynlainen kulttuurilaitos tai -instituutio, joka samanaikaisesti luo ja ylläpitää sukupuolirakenteita. Sen sijaan että historia kokoaisi tai heijastaisi tietoa menneisyydestä, se *tuottaa* sitä vakiintuneiden käytäntöjensä kautta. Samalla historiankirjoitus tuottaa siis käsityksiä myös sukupuolesta.⁶⁴ Tarkoitukseni onkin tarkastella oppikirjojen termistöä ja niiden asiayhteyksiä scottilaisesta näkökulmasta. Tarkastelen tässä luvussa, luonnollistavatko ja priorisoivatko tutkimani oppikirjat teksteissään mahdollisesti luokkaa mies suhteessa luokkaan nainen. Toki on jo selvinnyt, että priorisointia tapahtuu miesluokan hyväksi ainakin määrällisesti. Haluan seuraavaksi selvittää, ovatko oppikirjojen naisiin viittaavien sanojen asiayhteydet toiseuttavia suhteessa univeersaalina pidettyyn mieheen.

Vuoden 1984 *Lukion historia.6* mainitsee naiskaartilaisten teloitukset kuvatekstissä, joka kertoo Lahdessa vangituista punaisista joukoista. Fellmanin pelloilla vangitut punaiset on mainittu myös

⁶³ Poutanen 2009, s. 22, 95, 134

⁶⁴ Scott 1999, s. 10.

vuonna 1998 ilmestyneissä *Ajasta aikaan* -oppikirjassa ja *Suomen historian aikakirjassa*. Jälkimmäinen mainitsee myös naiset ja lapset osana Lahdessa vangittuja punaisia joukkoja. Ne 1980- ja 1990-luvun oppikirjat, jotka mainitsevat naiset ylipäänsä tässä asiayhteydessä, mainitsevat heidät kuitenkin ikään kuin sivumennen: ”siellä teloitettiin mm. naiskaartilaisia” tai ”joukossa oli myös naisia ja lapsia”.⁶⁵ Punaisten naisten kovaa kohtaloa ei avata oppikirjoissa enempää ennen 2010-lukua. Oppikirjojen ei voi mielestäni näin ollen sanoa luovan oikeastaan minkäänlaista itsenäistä kuvaa naisesta sodan kokijana. Oppikirjat vaikenevat muun muassa siitä, kuinka naiskaartilaiset herättivät erityistä vihaa valkoisissa vangitsijoissa lyhyeksi leikatuissa hiuksissaan ja pukeutuneena housuihin. Lahdessa teloitettiin lyhyen ajan sisään yli 250 naista, mikä on varsin merkittävä sukupuoleen kohdistunut väkivallan teko. Mukana oli muun muassa 16-vuotias Hulda Sanelma Leino Turun naiskaartista.⁶⁶ Naiskaartilaisten nimiä ei kuitenkaan mainita yhdessäkään oppikirjassa, vaan heidät esitetään homogeenisena massana.

Vuoden 2003 *Muutosten maailma* mainitsee naisten osallistumisen punakaartiin lähinnä vartiotehtävissä. Kirjassa mainitaan myös, että ”naisia oli punakaarteissa kirjoilla 1500, mutta todellisuudessa lieenee enemmän, ja että heitä heitettiin myös taisteluihin sodan kriittisissä vaiheissa”.⁶⁷ Nainen saa oppikirjoissa nyt ensimmäisen kerran toimijan roolin. Kirjassa tuodaan myös hyvin esiin se, ettei naisen päätehtävä punaisellakaan puolella ollut taisteluun osallistuminen, vaan erilaiset huolto-, ja myöhemmin, vartiointitehtävät. Tiina Lintusen mukaan kaikkiaan sisällissotaan osallistui 2600 aseistettua punaista naista, joista suhteellisen harva kuitenkin osallistui taisteluihin tai teloituksiin. Etenkin aseellisten naisten toimintaa kauhisteltiin valkoisella puolella ja valkoinen propaganda loikin suurentelevan ja raakalaismaisen kuvan punaisten naisten osallisuudesta sisällissotaan.⁶⁸

Oppikirjoista vuoden 2005 *Eepos* sekä vuoden 2017 *Forum III* käsittelevät aineistoni ainoina oppikirjoina valkoista propagandaa, joka kohdistui punaisiin naisiin. Eepoksessa on lainaus sanomalehti *Keskisuomalaisesta*, johon kirjailija Ilmari Kianto kirjoitti 12.4.1918 melko jyrkän kannanoton punaisten naisten tuomitsemisen puolesta. Kianto kuvasi punaisia naisia naarassusiksi ja pedoiksi, joiden lisääntyminen tulisi estää. *Eepos* on myös yksi harvoista tutkimistani oppikirjoista, joka mainitsee punaleskien ja -orpojen huonon kohtelun sodan jälkeen.⁶⁹ *Forum III* kuvaa

⁶⁵ Ks. esim. Ahtiainen, Aromaa et al. 1998, s. 89.

⁶⁶ Hoppu 2017, s. 250.

⁶⁷ Heikkonen, Ojakoski ja Väisänen 2003, s. 84.

⁶⁸ Lintunen 2017, s. 24.

⁶⁹ Edgren, Manninen et al. 2005, s. 128.

naisia sisällissodassa monipuolisimmin koko tutkittavasta aineistosta ja keskittyy erityisesti sodanaikaiseen naisihanteeseen. Oppikirjan mukaan punakaarteihin osallistuneet naiset olivat enimmäkseen työläisnaisia, piikoja ja palvelijattaria, joiden osallistumista sotaan paheksuttiin valkoisella puolella. Valkoinen lehdistö leimasikin punasotilaat ”raivottariksi” ja ”ryssän morsiamiksi”. Kirja on myös ainoa, joka mainitsee valkoisten ajatukset rotuhygieniasta.⁷⁰ Vaikka suomalaisnaisten suhteet venäläisiin hyväksyttiin vielä autonomian aikana, toi itsenäistymisen jälkeinen kansallismielisyys ja sisällissota mukanaan ajatuksen petoksesta suomalaista rotua vastaan. Seksuaaliset suhteet venäläisten kanssa uhkasivat isänmaan tulevaisuutta, kun niistä sikiäisi puolivierisiä lapsia.⁷¹ Ilmeisesti venäläisten kanssa seurustelua ei katsottu kuitenkaan erityiseksi ansioksi punaisellakaan puolella ja se olikin melko harvinaista.⁷²

Teoksessaan *Punaisten naisten tiet* Tiina Lintunen käsittelee valkoisten rakentamia stereotypioita toiseuttamisen kautta. Sotapropagandan tarkoitus oli tuottaa toiseutta eli vastakkainasettelua korostamalla vihollisen kielteisiä ominaisuuksia, joiden vuoksi ”he” eivät kuulu ”meihin”. Tarkoituksena on samalla yhdistää omia joukkoja ja oikeuttaa omaa toimintaa.⁷³ Tuomas Hoppu kumoo teoksessaan *Sisällissodan naiskaartit* vuodelta 2017 väitteet punakaartilaisnaisten lukuisista irtosuhteista ja prostituutiosta. Esimerkiksi Forssassa annettu suojeluskunnan loppulausunto paikallisesta naiskaartilaisesta ”*vanha huora [ja] hulikaanien hyysääjä, kunnan raskaus ei ansaitse elää!*”, ei ilmeisesti perustunut ainakaan mihinkään rikosmerkintöihin esimerkiksi yleiseen työhön määräämisestä.⁷⁴ Se kuitenkin ilmentää tuomitsijan vihaa sitä kohtaan, mitä tämä nainen edusti ja pyrkii oikeuttamaan suojeluskunnan punaisiin naisiin kohdistuneita kyseenalaisia toimia.

Lintusen mukaan punaisista naisista tehtiin valkoisessa sotapropagandassa kaksinkertaisia toisia: *vihollisia* ja *naisia*. Valkoinen propaganda loi dualismin kautta kuilua valkoisten ja punaisten naisten välille. Valkoinen nainen oli myyttinen elämää suojeleva ja synnyttävä hahmo, kun taas punaiset äidit olivat pahuuden lähteitä, susinarttuja, jotka olivat synnyttäneet ja kasvattaneet valankumoukselliset punaiset. Aseelliset naiset olivat moraalittomia ja seksuaalisesti holtittomia ryssän morsiamia ja valkoiset naiset puhtaita impiä. Punaiset sairaanhoitajatkin leimattiin kataliksi haavoittuneiden valkoisten tappajiksi tai lemmensisariksi, kun valkoinen sairaanhoitaja oli

⁷⁰ Kohi, Palo, Päivärinta ja Vihervä 2017, s. 62.

⁷¹ Tiina Lintunen, ”Valkoisten ja punaisten naisten sota”, *Rikki revitty maa* 2018, s. 194.

⁷² Hoppu 2017, s. 69.

⁷³ Lintunen 2017, s. 28–29.

⁷⁴ Hoppu 2017, s. 69.

helläkätinen yhteiskunnan äiti.⁷⁵ Kyseessä oli nimenomaan propagandan voima, sillä todellisuudessa suurin osa punaisista naisista täytti tuon ajan normaaliuden kriteerit työskentelemällä erilaisissa huoltotehtävissä. Merkittävin ero valkoisiin naisiin lienee ollut se, että punaiset saivat tekemästään työstään palkkaa, mikä oli monelle naiselle myös syy kaartiin liittymiseen.⁷⁶

Yllä mainitut karkeat yleiskäsitykset kaikista punaisista naisista eivät todennäköisesti kerro koko totuutta siitä, millaisia nämä olivat. Sen sijaan ne paljastavat, millainen oli kyseisen aikakauden naisihanne valkoisella puolella. Oppikirjoissa puhutaan valkoisella puolella toimineista naisista todella vähän. Forum III:ssa kuvataan myös valkoisella puolella, lähinnä huoltotehtävissä, palvelleita naisia sekä lehdistön maalaamaa ihannetta heistä helläkätisinä ja hoivaavina impinä.⁷⁷ Vuoden 2009 ja 2018 *Kaikkien aikojen historia* tekee Forumin lisäksi poikkeuksen sääntöön ja mainitsee nimeltä Teknillisen korkeakoulun opiskelija Verna Erikssonin, joka salakuljetti aseita valkoisille joukoille.⁷⁸ Salakuuntelun ja -kuljetuksen lisäksi myös valkoisella puolella pieni joukko naisia oli kiinnostunut tarttumaan aseisiin ja he pyysivät lupaa koota naisrykmentti ja ottaa osaa vapaustaisteluun. Ylipääällikkö Mannerheim ja monet naisjärjestöt kuitenkin tyrmäsivät idean naisen roolille sopimattomana.⁷⁹ Lintusen mukaan pelkästään itsenäisen naiseus ja aktiivinen rooli yhteiskunnassa sekä demokraattisessa päätöksenteossa jakoi mielipiteitä jo ennen sotaa. Valkoiset kokivat siis naisten poliittisen aktiivisuuden uhaksi.⁸⁰

Naisen toimintaa peilattiinkin yleensä naisen perinteisen roolin eli *äitiyden* kautta. Äiti -termiä esiintyy myös tutkimissani oppikirjoissa suhteellisen usein sisällissotaluvuissa. Kuten todettu, punaiset naiset olivat valkoisessa propagandassa vastuussa punakaartilaisten kasvattamisesta, ja he olivat epäonnistuneet tehtävässään kasvattaa isänmaallisia ja lainkuuliaisia kansalaisia. Sen sijaan valkoiset äidit nostettiin jalustalle sankariäiteinä ja -vaimoina, jotka olivat uhranneet poikansa ja miehensä isänmaalle. Ihanneäiti synnytti ja ylläpiti elämää, oli hoivaava ja vaali kodin sekä yhteiskunnan moraalia.⁸¹ Lisäksi rintamalla työskennelleet valkoiset naiset suhtautuivat sotilaisiin äidillisesti porvarillista naisihannetta toteuttaen. Myöhemmin Lotta Svärd -järjestö jatkoi ja edisti lotan työtä nimenomaan yhteiskunnallisena äidillisenä rakkauden tehtävänä.⁸² Vuoden 2016

⁷⁵ Lintunen 2017, s.31, 33, 35 ja 238.

⁷⁶ Lintunen 2017, s. 237.

⁷⁷ Kohi, Palo, Päivärinta ja Vihervä 2017, s. 62.

⁷⁸ Aalto, Aromaa et al. 2009, s. 85 ja Aalto, Aromaa et al. 2018, s. 74.

⁷⁹ Lintunen 2017, s. 25–27.

⁸⁰ Lintunen 2017, s. 32–33.

⁸¹ Lintunen 2017, s. 31–32 ja 239.

⁸² Lintunen 2018, s. 184.

Historia ajassa 3 -oppikirjassa on muistelmapätkä, jossa sanitäärit⁸³ kertoo väsymyksestään, lyhytaikaisesta koulutuksestaan sekä kohtaamisestaan haavoittuneen pojan kanssa.⁸⁴ Muistelmalla on mielenkiintoinen ja selkeästi uusi tapa tuoda sodan kokemushistoriaa osaksi oppikirjojen sisältöä. Siitä avautuu lukijalle sodan luonne tavallisen ihmisen näkökulmasta sekä naisen toimijuus.

Valkoisista ”sankariäideistä” ei juurikaan puhuta oppikirjoissa, mutta punaleskistä ja -orvoista on uudemmissa oppikirjoissa jokunen maininta. Vuoden 2011 *Linkki 4* sekä vuoden 2016 *Historia ajassa 3* käsittelevät laajemmin lapsia sisällissodassa ja mainitsevat punaisten perheiden äitien köyhyyden sekä kuntien haluttomuuden heidän auttamisekseen.⁸⁵ Lisäksi vuoden 2005 *Eepoksessa* mainitaan hanke punaleskien lasten aiotuista pakkosiirroista Pohjanmaalle kasvatettaviksi ja hankkeen kaatuminen leskien vastustukseen.⁸⁶ Punaisten naisten kohtalot tuntuvat useimmissa oppikirjoissa päättyvän vankileireille, vaikka todellisuudessa vankileireillä kuolleista vain prosentti oli naisia.⁸⁷ En tarkoita vähätellä naisten kohtaloita vankileireillä, vaan nostaa esiin että nainen oli sisällissodassa muutakin kuin vankileirin uhri. Punaisten naisten, etenkin leskien ja äitien, sosiaalinen asema sodan jälkeen oli laaja ongelma, eikä siitä kerrota monissakaan oppikirjoissa. Valkoiset lesket saivat heti sodan jälkeen tukea ja eläkettä sekä valkoiset orvot huollettiin. Punaleskien selviytymisvaihtoehtoina sen sijaan olivat köyhäinapu, uuden puolison tai rakastajan apu, uusi työpaikka tai kerjääminen. Huonoimmassa tapauksessa turvauduttiin rikoksiin tai prostituutioon.⁸⁸

Kaiken kaikkiaan edellisen luvun kirjojen sisällöt ja niitä kuvaavat sanapilvet osoittavat, että lukion oppikirjoissa naisen kuvaus osana sisällissotaa keskittyy lähinnä punaisten naisten työläis- taustaan ja kohtaloihin vankileireillä. Naisen esiintyminen oppikirjoissa on lisääntynyt ja monipuolistunut etenkin 2010-luvulla, mutta verrattuna mieheen naisen kuvaus on vielä toistaiseksi pysynyt melko pinnallisella tasolla. Nainen on nimetön punainen sotilas, vankileirien uhri ja joissain tapauksissa myös hoivaava äiti tai sairaanhoitaja. Miestermit ovat puolestaan pääosin valkoisella ja punaisella puolella olleiden poliittisten johtohahmojen nimiä kuten C.G.E. Mannerheim ja Kullervo Manner. Lisäksi mukana on piilomaskuliinista armeijasanastoa kuten jääkäri, upseeri

⁸³ sanitääri tarkoittaa sairaanhoitajaa.

⁸⁴ Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2016, s. 75.

⁸⁵ Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2011, s. 89 ja Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2016, s. 79.

⁸⁶ Edgren, Manninen ja Ahvenisto 2005, s. 128.

⁸⁷ Lintunen 2017, s. 89.

⁸⁸ Lintunen 2017, s. 146–147 ja 151.

ja sotilas. Sanat mies ja isä ovat suhteessa harvinaisempia, mutta niitäkin esiintyy. Miehen rooli on näin ollen sisällissotakuvaauksissa olla poliittisella, aktiivisella ja julkisella puolella. Maskuliinisuutta on oppikirjojen perusteella olla aatteen ja isänmaan sotalaalisena puolustaja. Kuvausten ero toisiinsa ilmentää mielestäni melko todenmukaisesti naisten ja miesten ihanteellisia rooleja sisällissodan aikaisessa yhteiskunnassa. Harvoin miehienkään kuvaukset menevät oppikirjoissa tuntemattomien sotilaiden tai tavallisten ihmisten muistelmiin. Miesten mahdollinen heikkous ei tule teksteissä esiin uhrin roolissa, toisin kuin naisten.

Käsitellessään Suomen historiaa toisessa maailmansodassa oppikirjat viittaavat edelleen miehiin naisia useammin nimellä. Suurin osa nimellä mainituista miehistä on tässäkin tapauksessa poliittisia johtohahmoja kuten C.G.E. Mannerheim ja Risto Ryti. Koska kyse on kansainvälisestä konfliktista, mukana on nyt luonnollisesti myös ulkomaisia toimijoita kuten Adolf Hitler ja Josif Stalin. Tämän tutkimuksen puitteissa ei ole mahdollista mennä niihin syihin, jotka ovat vaikuttaneet kirjojen sisällöllisiin ratkaisuihin. On kuitenkin todettava, että kaikki opetussuunnitelmat painottavat itsenäisen Suomen sotahistorian kurssikohtaisissa tavoitteissa sisä- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä Suomen valtiollisen kehityksen suhteuttamista yleiseurooppalaiseen ja maailmanpoliittiseen taustaan.⁸⁹ Lisäksi oppikirjojen rajallinen tila ja oppijoiden suhteellisen nuori ikä vaativat sisällöltä mielestäni jokseenkin yksinkertaistettua ja eheää kokonaisuutta. Näin ollen perinteinen sotahistoria, joka painottaa politiikkaa, ”suurmiehiä” ja historismia⁹⁰, on melko luonteva tai helppo tapa esittää sotahistoriaa oppikirjoissa. Naisten esittäminen kasvottomana massana suhteessa nimekkäisiin miehiin on kuitenkin eriarvoistavaa ja toiseuttavaa. Oppikirjat antavat näin tehdessään myös vääristyneen kuvan sotahistoriasta sekä mieheydestä ja naiseudesta rajoittamalla sodan merkityksellisyuden mieseliitin näkökulmaan sotatapahtumista.

Vaikka miesten nimiä kirjoissa on moninkertaisesti enemmän kuin naisten, on naisiakin mainittu nimellä talvi- ja jatkosotaa kuvaavissa luvuissa. Useammin kuin kerran mainittuja näistä naisista ovat maailman ensimmäinen naisdiplomaattiedustaja Aleksandra Kollontai (1872–1952) ja suomalainen kirjailija Eeva Kilpi (s. 1928). Aleksandra Kollontai oli venäläinen poliitikko, kirjailija ja diplomaatti. Häntä voisi pitää myös sanan nykyisessä merkityksessä sosialistisena feministinä. Hän vaati sosiaalista ja taloudellista tasa-arvoa ja suhtautui varsin avoimesti naisen seksuaalisuuteen. Kollontai oli bolshevikki ja hänet nimitettiin neuvostohallinnon ministeriksi. Hänestä tuli maailman ensimmäinen naispuolinen suurlähettiläs, koska hänet haluttiin mielipiteidensä vuoksi

⁸⁹ Ks. esim. Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, s. 180; Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015, s. 173.

⁹⁰ Lähtökohtana suljettu merkitysavaruus, sotahistoriassa poliitikkojen ja sodanjohdon kuva tapahtumista.

pois Neuvostoliitosta, vallan keskuksesta.⁹¹ Näitä yllä mainittuja asioita Kollontaista ei kuitenkaan kerrota oppikirjoissa. Kollontai mainitaan yhteensä kahdessa oppikirjassa, koska hän osallistui Neuvostoliiton kanssa tehtäviin rauhanneuvotteluihin Tukholman suurlähettiläänä sekä talvisodan että jatkosodan lopulla. Vuoden 1995 *Ihmisen tiet* -oppikirja mainitsee Kollontain jatkosodan yhteydessä: ”Suomen korkein johto päätti lähettää Paasikiven Tukholmaan tunnustelemaan rauhan mahdollisuuksia, vanhan ystävänsä, Neuvostoliiton lähettilään Aleksandra Kollontain luokse.”⁹² Vuoden 2003 *Muutosten maailma 4* mainitsee puolestaan Kollontain talvisodan rauhanneuvottelujen yhteydessä: ”Suomi onnistui luomaan neuvostojohtoon epävirallisen neuvotteluyhteyden Neuvostoliiton Tukholman suurlähettilään Aleksandra Kollontain kautta.”⁹³ On mielenkiintoista, että Kollontai mainitaan vain kahdessa oppikirjassa, sillä hänen näkymättömyytään ei voi perustella edes opetussuunnitelmien painotusten varjolla. Hänen kaltaisensa naistojen lisääminen oppikirjoihin tuo monipuolisuutta sotahistorian luomaan naiskuvaan.

Eeva Kilpi on suomalainen Hiitolasta kotoisin oleva kirjailija ja Karjalan evakko.⁹⁴ Toinen maailmansota ja evakkokarjalaisuus näkyvät laajasti myös Kilven tuotannossa, minkä takia häntä on lainattu myös muutamassa oppikirjassa. *Lukion horisontti* vuodelta 2002 sekä sen uudistettu painos vuodelta 2006 lainaavat talvisotaa käsittelevän luvun alussa Kilven kuvausta joulukuussa 1939 tapahtuneista Hiitolan pommituksista. Näissä oppikirjoissa halutaan tuoda lainauksen avulla lapsen näkökulma osaksi sotahistoriaa.⁹⁵ Vuoden 2017 *Forum III* mainitsee Eeva Kilven lainauksessa tämän kirjasta, joka käsittelee sodan jälkeistä hedelmällistä aikaa ja suurten ikäluokkien syntymistä.⁹⁶ Kilven mainitseminen ei siis näissä oppikirjoissa käsittele häntä itseään, mutta molemmat lainaukset liittyvät vähemmän oppikirjojen sotahistoriassa esiin tuleviin asioihin eli tavallisen ihmisen sotakokemuksiin sekä sodan vaikutuksista väestön kehitykseen sodan jälkeen. Mainittakoon tässä, että myös mieskirjailijoihin ja heidän teoksiinsa on viitattu oppikirjoissa naisia enemmän. Esimerkiksi Väinö Linna mainitaan sekä sisällissodan ja toisen maailmansodan yhteydessä yhteensä 11 kertaa. Pilvi Torstin tutkimuksen mukaan Linnan fiktiivisten teosten rooli suomalaisessa historiallisessa ymmärryksessä ja identiteetissä on valtaisa sukupolvesta riippumatta ja monen suomalaisen mielestä *Tuntematon sotilas* kuvaa onnistuneesti sota-aikaa.⁹⁷

⁹¹ Aleksandra Mihailovna Kollontai (1872-1952), Helsingin yliopiston sukupuolentutkimuksen [www-sivu](http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/klassikkogalleria/kollontai/index.htm), <http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/klassikkogalleria/kollontai/index.htm> (luettu 5.11.2020).

⁹² Ekonen, Kulju et al. 1995, s. 102–103.

⁹³ Heikkonen, Ojakoski ja väisänen 2003, s. 131.

⁹⁴ Kirjailija Eeva Kilpi – kuusi vuosikymmentä sanataiteellista luovuutta 27.07.2020, artikkeli, Ylen Elävä arkisto.

⁹⁵ Ekonen, Kulju et al. 2002, s. 92 ja Ekonen, Kulju et al. 2006, s. 100.

⁹⁶ Kohi, Palo et al. 2017, s. 124.

⁹⁷ Torsti 2012, s. 109 ja 136.

Linnan teosten maininta puoltaa näin ollen paikkaansa oppikirjoissa, mutta etenkin *Tuntematon sotilas* myös vahvistaa mielestäni maskuliinista kuvaa sodasta. Teosta on myös kritisoitu muun muassa sen parjaavasta ja seksuaalisesti aktiivisesta lottakuvasta.⁹⁸

Koska sana *nainen* ei itsessään vielä kerro, millaista kuvaa kirjat luovat naisista osana sotahistoriaamme, on seuraavaksi jälleen syytä pureutua niihin asiayhteyksiin, joissa termi oppikirjoissa esiintyy. Sana *nainen* mainitaan ensimmäisen kerran jo 1980-luvun oppikirjoissa. *Lukion historia*. 6 vuodelta 1984 sisältää kuvan naisista metsätöissä ja kuvatekstissä mainitsee, kuinka ”suomalaiset naiset kantoivat sotavuosina vastuun lapsista ja monista aiemmin miehelle kuuluneista tehtävistä maataloudessa ja teollisuudessa.”⁹⁹ Vuoden 1986 *Uuden lukion historia*. 3a, Kurssi 6 : nyky-Suomen perusta esittää naisen puolestaan osana armeijan vahvuutta ja mainitsee *lotat* ensimmäisen kerran tarkasteltavasta aineistosta: ”Armeijan vahvuus oli 650 000 miestä ja naista (lottaa ym.), mikä väkilukuun nähden oli erittäin korkea määrä.”¹⁰⁰ Lisäksi kirja mainitsee sota-lesket sotien jälkeisen asutustoiminnan yhteydessä: ”– – maahankintalaki ulotettiin koskemaan myös sotainvalideja, sotaeskiä ja -orpoja sekä perheellisiä rintamamiehiä.”¹⁰¹ Toinen oppikirja esittää naiset kotirintamalla ja toinen osana armeijan joukkoja sekä osana siirtoväkeä. Tekstiä naisten toiminnasta ei ole paljon, mutta se kuitenkin luo naisesta kuvan aktiivisena yhteiskunnan jäsenenä, joka osallistui sotatoimiin sekä rintamalla että kotirintamalla toisen maailmansodan aikana.

Historia. Kurssi 6 vuodelta 1991 aloittaa kokonaisuuden Suomesta toisessa maailmansodassa F.E. Sillanpään Marssilaulu -lainauksella. Laulun viimeiset sanat mainitsevat myös naisen: ”Siis te lapset ja vanhukset, ja te äidit ja morsiamet: niin kauan teillä on suojattu lies, kun on pystyssä yksikin mies.”¹⁰² Ingressiä ei avata tai analysoida millään tavalla kirjan tekstissä eli sen tulkinta jää opettajalle ja oppilaalle, mikä voi olla ongelmallista. Marssilaulu on kirjoitettu vuonna 1939 ja se ilmentää hyvin sitä, kuinka sen ajan taistelutahtoa pidettiin yllä. Monia miehiä motivoi kottimaan puolustamiseen naisten ja perheiden suojeleminen.¹⁰³ Naisista laulu antaa mielestäni kuitenkin epäitsenäisen ja passiivisen kuvan. Naisen rooli on olla joko äiti tai morsian eli suhteessa perheeseen tai mieheen. Hänet on rinnastettu lapsiin ja vanhuksiin, jotka tarvitsevat hoivaa ja

⁹⁸ Peltokorpi 2011, s. 54–55.

⁹⁹ Ahonen, Heikkinen et al. 1984, s. 118.

¹⁰⁰ Castrén ja Huttunen 1986, s. 105.

¹⁰¹ Castrén ja Huttunen 1986, s. 108.

¹⁰² Hiedanniemi, Kinnunen et al. 1991, s.127.

¹⁰³ Sari Näre, ”Naiset ja miehet sodan pyörteissä”, *Kotirintama* 2018, s. 11.

suojelua. Naisen pärjääminen riippuu sankarillisista suomalaisista miehistä, joista yksikin riittää turvaamaan naisten olot kotona. Edellä mainittua kuvaa naisesta ei myöskään rikota myöhemmin kirjan sotaa käsittelevissä luvuissa, vaan ennemminkin sitä vahvistetaan. Nainen mainitaan uudestaan osana Mannerheimin päiväkäskyä, jossa tämä luottaa ”*Suomen urhoollisiin miehiin ja uhrautuvaisiin naisiin.*”¹⁰⁴

Muutoin 1990-luvun oppikirjoissa naiset esitetään edelleen kotona ”miesten töissä” ja rintamalla lottina, mutta 1990-luvun loppua kohden aiheelle annetaan jo enemmän painoarvoa kuin yhden lauseen tai kuvatekstin verran. Esimerkiksi vuoden 1998 *Suomen historian aikakirja* kuvaa kotirintamaa kokonaisen kappaleen verran kuvan ja kuvatekstin lisäksi. Lisäksi kirjassa tunnustetaan naisten merkityksellisyys sotaponnisteluissa:

*”Jatkosodan hyökkäysvaiheessa aseissa oli yli puoli miljoonaa miestä. Tämä oli mahdollista, koska erilaisissa tuki- ja huoltotehtävissä työskenteli lähes 150 000 lottaa. Naiset ja nuoret joutuivat kantamaan suuren vastuun myös siitä, että teollisuus ja maatalous säilyivät toimintakykyisinä.”*¹⁰⁵

Sotahistorian emeritusprofessori Matti Turtola kirjoittaakin vuonna 2018 ilmestyneen kirjan *Kotirintama* alkusanoissa, että mielenkiinto sotavuosia 1939–45 kohtaan ei ole vuosien saatossa laantunut, mutta painopiste on siirtynyt hiljalleen rintamalta kotirintamalle. Keskittyminen sodan arjen historiaan nostaa myös naisten panoksen sotaponnistusten hyväksi ansaitusti ja selkeämmin esiin.¹⁰⁶ Oppikirjoissakin huomiota annetaan kotirintaman tapahtumille selvästi aiempaa enemmän 2000-luvulle tultaessa. Suurin osa niistä sisältää kokonaisen luvun, tietosivun tai kappaleen, jossa sodan aikaista arkea käsitellään kotirintaman ja näin ollen myös naista koskevasta näkökulmasta.

Vaikka kaikki 2000-luvulla ilmestyneistä oppikirjoista käsittelevät naisia kotirintamalla, niiden tapa käsitellä ja painottaa aihetta vaihtelevat keskenään. Esimerkiksi oppikirjoissa *Lukion horisontti*, *Muutosten maailma 4* ja *Forum. 4* painotetaan sitä, kuinka naiset vastasivat kotirintamalla monista miesten töistä ja vapauttivat näin miehiä rintamalle.¹⁰⁷ Nainen siis esitetään suhteessa mieheen, eikä itsenäisenä toimijana. Asia toki oli niin, että sota velvoitti naisia aiemmin miehille kuuluneisiin tehtäviin kotirintamalla. Vuonna 1943 työhön oli velvoitettu 140 000 naista ja

¹⁰⁴ Hiedanniemi, Kinnunen et al. 1991, s.150.

¹⁰⁵ Ahtiainen, Aromaa et al. 1998, s. 134 ja 137.

¹⁰⁶ Matti Turtola ”Lukijalle”, *Kotirintama* 2018, s. 7.

¹⁰⁷ Ekonen, Kulju et al. 2002 s. 103; Heikkonen, Ojakoski ja Väisänen 2003, s. 140 ja Kohi, Palo et al. 2006, s. 110.

viidesosa työikäisistä naisista työskenteli teollisuudessa.¹⁰⁸ Aihetta on kuitenkin mahdollista lähestyä myös naisten itsensä näkökulmasta käsin, eikä ainoastaan suhteessa mieheen. Esimerkiksi uudistettu *Suomen historian aikakirja* vuodelta 2005 kuvaa naisten sotapanosta näin:

*”Sota-aikana oli voimassa yleinen työvelvollisuus, joka koski kaikkia 16–60 -vuotiaita kansalaisia. Mutta velvollisuuden ylikin tehtiin vapaaehtoistyötä. Poltto-, ravinto- ja raaka-aineita hankittiin talkoilla. Naisjärjestöt perustivat vapaaehtoisen Suomen naisten työvalmiuskeskuksen, jossa olivat mukana niin lotat, martat kuin työläisnaisetkin.”*¹⁰⁹

Oppikirja kuvaa edellä naisten itsenäistä toimijuutta ja naisten omia järjestöjä. Samalla sivulla on myös kuva muurarinaisista ja kuvatekstissä lukee: *”Sotavuosina miesten ja naisten töiden rajat murtuivat. Näistä naisista tuli muurareita.”*¹¹⁰ Naisia ei esitetä ”miesten töissä”, vaan kuvataan sitä, kuinka työelämän sukupuoliroolit alkoivat murtua sodan myötä ja naiset aktivoitua eri alueilla.

2010-luvun oppikirjoissa kotirintamasta ja naisten tehtävistä kerrotaan entistä yksityiskohtaisemmin ja esittämistapaan on tullut selviä muutoksia. Miehiä rintamalle vapauttavasta ”miesten töitä” tekevästä naisesta on tullut uuttera, työteliäs ja toimiva nainen. Esimerkiksi vuonna 2017 ilmestynyt *Forum III, Itsenäisen Suomen historia* kuvaa naisten työtaakkaa näin:

*”Sodan aikana naisilla oli kaksinkertainen työtaakka. Heidän oli hoidettava sekä perinteiset miesten työt että rauhan aikanakin naisille kuuluneet tehtävät. Oli ruokittava perhe, hoidettava koti, huolehdittava lapsista ja vanhuksista. Tämän lisäksi naiset muun muassa hoitivat maataloustyöt, osallistuivat metsissä mottitalkoisiin, valmistsivat tehtaissa aseita sekä ajoivat linja- ja kuorma-autoja.”*¹¹¹

Tekstissä kerrotaan konkreettisesti siitä, mitä naiset sodan aikana kotirintamalla tekivät, eikä ainoastaan suhteuteta näitä mieheen. Lisäksi on kiinnitetty huomiota siihen, mitä merkitystä perinteisesti miehelle kuuluneisiin tehtäviin velvoittamisella oli naisille pidemmällä tähtäimellä. Suurin osa vanhemmista oppikirjoista esittelee naisen sodan aikaisen ideaalin valossa eli hoivaajan roolissa yksityisen piirissä. Perinteisten roolien lisäksi sodan aikainen käytännön elämä kuitenkin mahdollisti roolien ylittämisen, mitä on korostettu uudemmissa oppikirjoissa. Uusimmat

¹⁰⁸ Sari Näre, ”Naiset ja miehet sodan pyörteissä”, *Kotirintama* 2018, s. 10–11.

¹⁰⁹ Ahtiainen, Aromaa et al. 2005, s. 148.

¹¹⁰ *ibid.*

¹¹¹ Kohi, Palo, Päivärinta ja Vihervä 2017, s. 118.

oppikirjat voivat toisaalta myös sokeuttaa lukijan ylikorostamalla naisen toimijuutta. Monelle naiselle roolinylytys oli vain tilapäinen sodan aikana, eivätkä useimmat naiset saaneet töistään yhtä hyvää palkkaa kuin miehet tai koulutusta tehtäviinsä. Sota samanaikaisesti vahvisti perinteisiä sukupuolirooleja ja alkoi murtaa niitä.¹¹²

Sana *nainen* on siis yleisimmin esitetty oppikirjoissa, kun puhutaan kotirintaman sotahistoriasta ja naisen työpanoksesta. Toinen yleinen naisiin viittaava termi oppikirjoissa toisen maailmansodan osalta on *lotta*. Lotta Svärd -järjestön juuret ovat valkoisten suojeluskuntalaisten tukemisessa vuoden 1918 sisällissodassa. Yhdistysrekisteriin järjestö merkittiin vuonna 1920 ja toisen maailmansodan syttyessä järjestö pyrki ylittämään luokkarajoja yhteisen kansallisen edun nimissä. Järjestön tuli sääntöjensä mukaan toimia kansan puolustustahdon ja siveellisen kunnon kohottamiseksi sekä avustaa suojeluskuntajärjestöä.¹¹³ Järjestöön liittyessä tulikin antaa lottalupaus, joka edellytti muun muassa ehdotonta raittiutta, kohteliasta käytöstä ja korkeaa sukupuolimoraalia.¹¹⁴ Sotavuosina järjestön jäsenmäärä kasvoi huippuunsa. Talvi- ja jatkosotaan osallistuikin lottia molemmista kieliryhmistä ja kaikista yhteiskuntaluokista, määrä vastasi noin viidennestä kaikista suomalaisista naisista. Yhdistystä johti keskusjohtokunta Helsingissä puheenjohtajanaan Fanni Luukkonen vuodesta 1929 lähtien. Luukkosta ei kuitenkaan mainita missään tutkimuksen kohteena olevien oppikirjojen sotaluvuissa.¹¹⁵

Lotat mainitaan ensimmäisen kerran jo 1980-luvun oppikirjassa osana armeijan vahvuutta, mutta heidän historiaansa tai toimintaansa ei käsitellä sen suuremmin.¹¹⁶ Neuvostoliitto määräsi jatkosodan jälkeisessä rauhansopimuksessa ”hitleriläismieliset” eli ”fasisminluontoiset” järjestöt lakkauttavaksi. Tällaisiksi katsottiin myös muun muassa suojeluskuntajärjestö ja Lotta Svärd -järjestö.¹¹⁷ Sodanjälkeiseen suomettumiseen liittyvä itsesensuuri on voinut omalta osaltaan vaikuttaa oppikirjojen sisältöön, minkä takia lottia ei mainita kovin näkyvästi ennen 1990-lukua oppikirjoissa. Suomettumisen vaikutusta oppikirjojen sisältöön pitäisi kuitenkin tutkia erikseen. Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 sekä oppikirjojen tarkastusmienettelystä luopuminen ja

¹¹² Poutanen 2009, s. 25–26.

¹¹³ Peltokorpi 2011, s. 47.

¹¹⁴ Peltokorpi 2011, s. 50–51.

¹¹⁵ Peltokorpi 2011, s. 49–48 ja 53.

¹¹⁶ Castrén ja Huttunen 1986, s. 105.

¹¹⁷ Virrankoski 2009, s. 932.

uuspatriotismin¹¹⁸ nousu ovat tästä näkökulmasta käsin kuitenkin mahdollisesti lisänneet lottien ja itsenäisen Suomen sotien painotusta oppikirjoissa.

1990- ja 2000-luvun oppikirjoissa lottien toiminnan kuvaus rajautuu yhteen tai kahteen virkkeeseen ja sijoittuu useimmiten kuvatekstiin. Vuoden 1995 *Ihmisen tiet* -oppikirja kuvaa lottien toimintaa kahden kuvan kuvateksteissä:

”Lotat toimivat sairaanhoitotehtävissä aivan etulinjan tuntumassakin.” –

”Lotat ottavat siirtoväkeä vastaan Vilppulan asemalla kesäkuussa 1944. Sotatoimialueilta nopeasti Sisä-Suomeen evakuoidun siirtoväen huolto oli suurelta osin lottien vastuulla.”¹¹⁹

Ihmisen tiet kirjan kuvaus on kuitenkin huomattavasti kattavampi kuin esimerkiksi vuoden 1991 *Historia. Kurssi 6* -oppikirjan lottia koskeva osuus. Kirjassa on kuva kiikaroivista lotista ja kuvateksti *”ilmavalvontalottia”*.¹²⁰ *Muutosten maailma 4* -oppikirja puolestaan mainitsee kuvatekstissään lääkintälotat.¹²¹ Lottien määrä on myös mainittu useimmissa 1990- ja 2000-luvun oppikirjoissa. Esimerkiksi *Eepos* vuodelta 2005 kertoo jatkosotaa käsittelevän lukunsa alussa, että noin 150 000 lottaa työskenteli erilaisissa huolto- ja ilmavalvontatehtävissä.¹²² Mielenkiintoisesti lottien maininnat rajoittuvat lähes kaikissa kirjoissa jatkosodan yhteyteen, vaikka toimintaa oli myös talvisodan aikana. Pikkulotat ja lottatyötöt mukaan laskettuna lottia osallistui sotiin yhteensä 230 000 ja noin 800 heistä invalidisoitui tai menetti henkensä.¹²³ Lotat kyllä mainitaan lähes kaikissa oppikirjoissa, mutta heidän sodanaikainen panoksensa ja merkityksellisyytensä ei kunnolla välity siitä tavasta, jolla heidät esitetään. Kaatuneita tai haavoittuneita lottia taikka heihin kohdistunutta väkivaltaa ei myöskään mainita oppikirjoissa.

Lottien määrän ja yksittäisten tehtävien mainitsemisen lisäksi 2010-luvun oppikirjoissa lottien panokselle sodan aikana on annettu vähän enemmän tilaa ja heidän toimintaansa on käsitelty jonkin verran monipuolisemmin kuin aiemmin. Vuoden 2011 *Linkki: lukion historia. 4* sekä vuoden 2016 *Historia ajassa 3* kertovat esimerkiksi lottien tehtävästä huolehtia ruumiista ja niiden

¹¹⁸ Suuntaus, joka alkoi nousta Suomessa 1989 ja löi läpi viimeistään Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Uuspatriotismi elvytti suojeluskunta- ja lottaperinteen. Uuspatriotismin nousu liittyy myös sukupolvenvaihdokseen, jossa so-dankokeneet väistyivät aktiivisesta työelämästä.

¹¹⁹ Ekonen, Kulju et. al. 1995, s. 97 ja 103.

¹²⁰ Hiedanniemi, Kinnunen et al. 1991, s. 134.

¹²¹ Heikkonen, Ojakoski ja Väisänen 2003, s. 140.

¹²² Edgren ja Manninen 2005, s. 176.

¹²³ Näre 2018, s. 14.

lähettämisestä kotiseudulle: *”Lotat huolehtivat rintaman takana ruumiiden sulattamisesta, pesemisestä, pukemisesta ja laittamisesta arkkuun. Pahasti silpoutuneiden miesten arkkuun kirjoitettiin kotirintaman hautajaisia varten ei saa avata.”*¹²⁴ Lottien työ kuolleiden evakuoimiskeskuksessa sekä sairaanhoitotehtävissä oli epäilemättä hyvin raskasta. Lottien henkisestä jaksamisesta ei huolehdittu edes niin paljon kuin miesten.¹²⁵ Työn traumatisoivasta luonteesta tai lottien oma-kohtaisista yksilöllisistä kokemuksista ei oppikirjoissa kuitenkaan ole mainintaa.

Vuoden 2017 *Forum III* puolestaan mainitsee ainoana oppikirjoista lottien ja yleensäkin naisten sodanaikaisen siveysvaatimuksen sekä sen pitkäaikaiset seuraukset:

”Lotaksi pääsi, jos oli hyvämaineinen ja vähintään 17-vuotias.” —

*”Naisten sodanaikainen sukupuolimoraali on ollut arka aihe sodan jälkeen, ja sitä on tutkittu vasta viime vuosina. Sodan aikana miehet rintamalla pelkäsivät, että kotirintaman naiset eivät jaksaisi pysyä uskollisina. Pelko oli useimmiten turha, sillä miltei kaikki sopivan ikäiset miehet olivat rintamalla. Toisaalta Pohjois-Suomen naisilla oli suhteita saksalaisiin sotilaisiin. Tätä ei katsottu hyvällä, ja näistä suhteista syntyneet lapset joutuivat kärsimään taustastaan sodan jälkeen.”*¹²⁶

Lottajärjestön johto puuttui hanakasti sodan aikana lottien käyttäytymiseen. Noin 550 lottaa erotettiin tai kehoitettiin eroamaan palveluksesta kurinpidollisista syistä. Näitä syitä olivat esimerkiksi juopumus, varkaus, huono käytös tai sukupuolisuhteet, -taudit tai raskaus. Lisäksi väärinkäytöksistä saatettiin kurittaa julkisesti esimerkiksi viemällä hiukset tai lottamerkit. Kiintoisaa on erityisesti se, ettei sillä ollut väliä, miten miehet olivat osallisena näihin rikkeisiin.¹²⁷ Sota-aikana vallitsikin jännitteinen sukupuolimoraali, sillä sitä samanaikaisesti pyrittiin säätelemään etenkin naisten ja lottien osalta enemmän kuin koskaan ennen, mutta se myös höllentyi erityisissä olosuhteissa.¹²⁸

Valtiotieteiden tohtori ja Helsingin yliopiston sosiologian dosentti Sari Näre toteaa vuoden 2016 teoksessaan *Sota ja seksi*, että sota saman aikaisesti modernisoi seksuaalisuhteita, mutta sota-ajan seksuaalimoraalia on tulkittu sotaa edeltävän moraalikäsitteiden viitekehyksestä. Miesten ja naisten sodan aikaista seksuaalista käyttäytymistä on tulkittu ja tulkitaan kaksinaismoralistisesti.

¹²⁴ Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2011, s. 138 ja Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2016, s. 127.

¹²⁵ Näre 2018, s. 18.

¹²⁶ Kohi, Palo et al. 2017, s. 118–119.

¹²⁷ Näre 2018, s. 18.

¹²⁸ Peltokorpi 2011, s. 199.

Miesten seksuaalisia tarpeita kohtaan oltiin sallivampia kuin naisten ja naiset kantoivat yksin häpeän ja vastuun esimerkiksi suhteistaan saksalaisten kanssa.¹²⁹ Yllä olevassa oppikirjan lainauksessakin puhutaan suomalaisten miesten pelosta sitä kohtaan, että kotoinen ”siveysrintama” murtuu. Mielestäni tämä on hyvä esimerkki siitä, kuinka aihetta käsitellään nykyaikaisissa oppikirjoissakin kaksinaismoralistisesti. Lisäksi on mainittu saksalaisten kanssa saatujen lasten kärsimys sodan jälkeen. Lainauksesta ei käy kuitenkaan mielestäni ilmi naisten kärsimys ja häpeä, jonka he kantoivat yksin sodan aikana ja sen jälkeen. Myöskään saksalaisten sotilaiden toimia ei kyseenalaisteta, vaan todetaan ainoastaan, että naisilla oli heihin suhteita.

Naisiin kohdistuvaa seksuaalista väkivaltaa on käsitelty vain kahdessa oppikirjassa, vaikka raiskaaminen on yksi sodankäynnin yleisimpiä muotoja. Naisen siveys symbolisoi koko kansakunnan siveyttä, minkä vuoksi sotatilassa raiskaaminen ja ruumiiden häpäisy merkitsee koko viholliskansan likaamista.¹³⁰ Lukioikäinen voi mielestäni jo käsitellä aihetta, joten aiheen näkymättömyyttä ei voi perustella oppijoiden nuorella iällä. Toinen harvemmin oppikirjoissa esiintyvä naisia koskeva aihe on suomalaissotilaiden rikkeet naisia kohtaan. Esimerkiksi Itä-Karjalan keskitysleireillä ollut siiviliväestö on mainittu vain muutamassa kirjassa yhdellä virkkeellä, mutta heidän kohtelustaan leireillä ei kirjoissa juurikaan puhuta. Vuonna 2016 ilmestynyt oppikirja *Historia ajassa 3* tekee tähän kuitenkin poikkeuksen. Kirjassa on kuva Itä-Karjalan leiristä ja kuvatekstissä lukee siviilien kohtelun leirillä kuuluvan jatkosodan kipupisteisiin. Kirjassa käsitellään aihetta myös pääasiallisessa tekstissä, jossa mainitaan muun muassa, että leireille suljettiin naisia ja lapsia tekemään raskasta työtä sekä noin 4600–8000 heistä kuolleen pääosin nälkään ja tauteihin.¹³¹ Mahdollisia suomalaisten tekemiä seksuaalirikoksia ei tässäkään kuitenkaan mainita. Sen sijaan samaan oppikirja mainitsee partisaanit eli neuvostosissit ja näiden tekemät raa’at seksuaalirikokset, jotka kohdistuivat lapsiin ja naisiin.¹³²

Arto Jokinen on kiinnittänyt huomiota vuonna 2019 ilmestyneessä kirjassaan *Isänmaan miehet* siihen, kuinka naisiin kohdistuva väkivalta puuttuu myös suomalaisesta sotakirjallisuudesta. Jokisen mukaan on mahdollista, että sodan kokeneet kirjailijat ja veteraanit vaikenivat asiasta samoin kuin partisaanien tekemistä väkivaltaisuuksista vaiettiin 2000-luvulle saakka. Naisten kirjoittamissa lottakirjoissa seksuaalirikoksia on kuitenkin käsitelty. Ottamatta kantaa siihen, kuinka

¹²⁹ Näre 2016, s. 23–24.

¹³⁰ Jokinen 2019, s. 203.

¹³¹ Aunesluoma ja Putus-Hilasvuori et al. 2016 s. 134–135.

¹³² *ibid.*

laajamittaisesti tai paljon suomalaisjoukot raiskauksiin syyllistyivät, on Jokisen mukaan merkittävää, että aihe puuttuu lähes täysin suomalaisesta sotakirjallisuudesta. On ymmärrettävää, ettei häpeällisiä asioita haluta tuoda julki tai käsitellä, mutta samaan aikaan myös nämä teokset rakentavat todellisuuskuvaa sodasta sekä suomalaisesta sotilaasta ja miehestä. Jokinen kuvaa tätä systemaattista aiheen sivuuttamista tiedon ja tietämättömyyden järjestelmällisenä rakentamisena, jossa jonkin asian olemattomuudesta tulee ennen pitkää tosiasia.¹³³ Jokisen kuvaus sopii mielestäni myös oppikirjojen tapaan rakentaa käsitystä sodasta, suomalaisuudesta, mieheydestä ja naisuudesta.

Seksuaalisia suhteita oli myös suomalaismiehillä. Sari Näre kuvaa teoksessa *Ruma sota* naisten häirintää ja heihin kohdistunutta seksuaalista väkivaltaa. *Ruma sota* ilmestyi vuonna 2008 ja sitä voisi pitää yhtenä uuden sotahistorian suomalaisena pioneeriteoksena muun muassa siksi, että siinä kerrotaan naisten ja lasten traumaattisista kokemuksista heidän oman muistelukerrontansa kautta – niistä aiheista, joista aiemmin pitkälti vaiettiin. Näreän mukaan seksuaalista väkivaltaa harjoitettiin niin rintamalla kuin kotirintamallakin suomalaisten, saksalaisten ja venäläisten toimesta. Raiskaukset ja seksuaalinen häpäiseminen esimerkiksi rangaistusmielessä myös lisääntyivät sodan loppua kohden ja sen jälkeen. Tutkimuksessa selviää myös, että sota-aikana eläneet naiset korostavat omaa vastuutaan häirintätilanteiden syntymisessä.¹³⁴ Mielestäni on huolestuttavaa, että nämä naiset jälkikäteenkin ajattelevat jotenkin itse olevansa vastuussa heihin kohdistuneista väkivallanteista. On mielenkiintoista, kuinka oppikirjat sekä sotakirjallisuus vaikenavat suurimmilta osin suomalaisten sotilaiden väärinkäytöksistä ja seksuaalirikoksista ja saman aikaisesti mainitsevat naisten suhteet esimerkiksi saksalaisten sotilaiden kanssa. Todellisuudessa suomalaisnaiset saivat saksalaissotilaiden kanssa noin 700 lasta ja itäkarjalaisnaiset saivat suomalaissotilaiden kanssa noin 500 lasta.¹³⁵ Oppikirjoissa ja tutkimuksessa tulisi kiinnittää huomiota siihen, miten naisten raaoista kokemuksista kerrotaan, sillä ajatusmallit voivat pahimmillaan heijastella myös nykypäivään.

Oppikirjojen esitys itsenäisen Suomen sodista noudattaa pitkälti perinteistä sotahistoriaa keskittyen kuvaamaan joukkojen liikkeitä ja etenemistä taistelukentällä, aseita tai strategiaa sekä sodan johtohahmoja. Uusi sotahistoria ottaa sen sijaan mukaan sodan aiheuttamat kokemukset ja tunteet kuten pelon, tuskan ja trauman, mutta myös yhteisöllisyyden ja kiintymyksen. Se on kiinnostunut

¹³³ Jokinen 2019, s. 208.

¹³⁴ Sari Näre, ”Naisten häirintä ja seksuaalinen väkivalta”, *Ruma sota* 2008, s. 366–370.

¹³⁵ Jokinen 2019, s. 207.

sodan vaikutuksista ihmisiin kotona ja rintamalla tehden näin sotien historiasta kaikkien ihmisten (myös naisten) historiaa eliitin ja johtajien sijaan.¹³⁶ Uusimmissa oppikirjoissa on jo välähdyksiä uuden sotahistorian suuntaan, sillä näkökulmaa on laajennettu muun muassa naisiin ja lapsiin. Myös jonkin verran sotilaiden muistikerrontaa löytyy, joten uuden sotahistorian ”trendi” näyttäisi luisuvan myös hiljalleen oppikirjoihin. Kehitys on kuitenkin varsin hidasta. Tähän vaikuttaa varmasti monet seikat, kuten syvälle juurtuneet asenteet siitä, miten Suomen sotahistoria tulisi nähdä ja miten sitä tulisi käsitellä.

¹³⁶ Jokinen 2019, s. 20.

3. Naiskuvan merkitys

3.1 Naiset oppikirjojen kuvissa

Vuonna 2015 historianopettaja ja oppikirjantekijä Eenariina Hämäläinen kommentoi Helsingin sanomien artikkelissa *Suomalaisissa historian oppikirjoissa naiset jäävät yhä miesten varjoon* naisten näkymättömyyttä oppikirjoissa näin:

*"Nimien laskeminen ei kerro opetuksesta tai oppikirjasta kaikkea. Kun peruskoulun Forum-kirjoja tehtiin, naisten ja miesten osuudesta keskusteltiin paljon. Koska nimien osalta ei päästä tasapuolisuuteen millään, lisäsimme tietoisesti naisten – samoin kuin lasten – osuutta kuviin. Halusimme niissä näyttää naisia myös aktiivisina toimijoina, emme pelkkinä objekteina."*¹³⁷

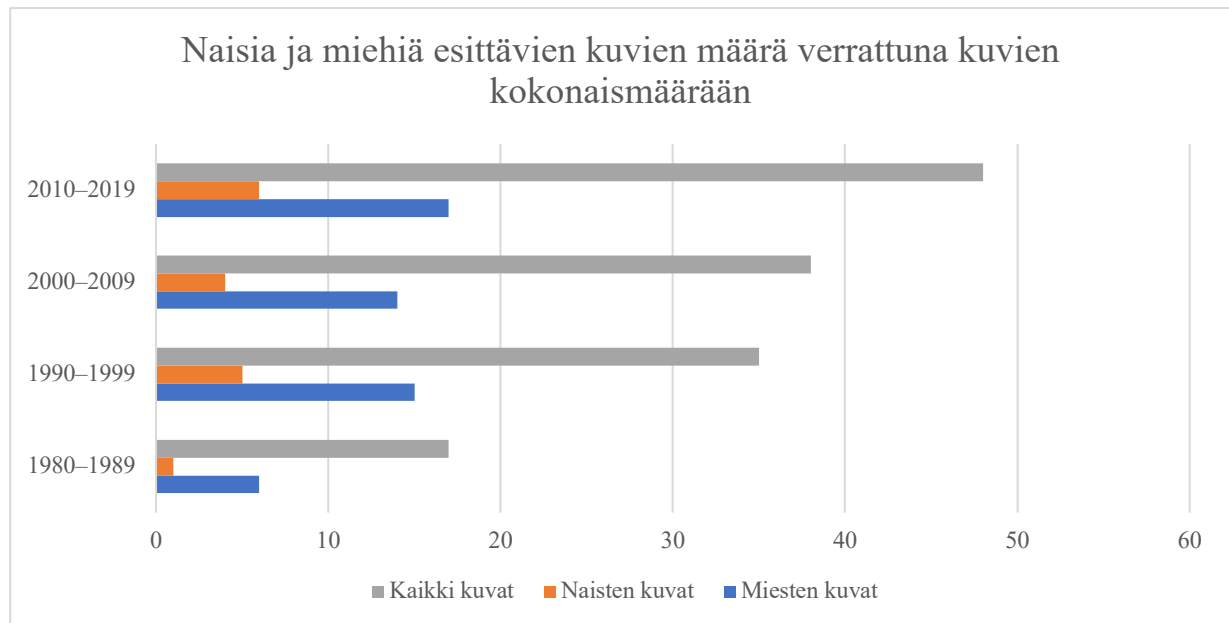
Hämäläinen viittaa kommentissaan peruskoulun oppikirjoihin, mutta olen hänen kanssaan samaa mieltä siitä, ettei naisiin viittaavien sanojen laskeminen yksistään kerro vielä tasa-arvon toteutumisesta oppikirjoissa. Edellisessä luvussa on jo käsitelty jonkin verran naisten esiintymistä kuvateksteissä. Seuraavaksi tarkastelen naisten kuvien määrää oppikirjoissa sekä niiden luomia mielikuvia naisesta osana itsenäisen Suomen sotahistoriaa.

Kuvia laskiessani olen ottanut huomioon kuvien kokonaismäärän ja eritellyt siitä selkeästi miestä tai naista esittävät kuvat. Naisen kuvaksi olen laskenut kuvat, joiden kuvatekstin tai ulkonäön perusteella voi olettaa esittävän naista. Tiedostan tässä tekeväni myös sukupuolioletuksen esimerkiksi ulkonäön perusteella, mutta se on tutkimukseni kannalta välttämätöntä. Näin ollen olen laskenut naisiksi esimerkiksi hameisiin tai mekkoihin pukeutuneet henkilöt ja miehiksi sotilasvarustuksessa rintamalla taistelevat henkilöt. Ennen taulukointia oli myös päätettävä, mikä lasketaan kuvaksi. Olen laskenut kuvaksi kaikki tavallisesta leipätekstistä tai tiivistelmälaatikoista poikkeavat visuaaliset esitykset. Näin ollen kuvien kokonaismäärään on laskettu mukaan myös kartat, taulukot ja valokuvat propagandajulisteista tai sanomalehdistä.

Kuvissa esiintyvien naisten ja miesten laskennassa jouduin miettimään linjaustani erityisesti sellaisten kuvien kohdalla, jotka esittävät ihmisjoukkoa, jossa yksilöt erottuvat epäselvästi, tai ovat kuvia perheistä tai piirroskuvia. Tässä tutkimuksessa linjaukseni on ollut, että kuvat ihmisjoukoista, pariskunnista tai perheistä on laskettu ainoastaan kuvien kokonaismäärään, eikä

¹³⁷ Helsingin Sanomat 9.2.2015.

esittämään tiettyä sukupuolta. Poikkeuksen olen tehnyt tapauksissa, joissa kuvateksti ohjaa tarkastelemaan vain tiettyä sukupuolta. Piirroskuvien ja taiteen esittämät henkilöt olen laskenut mukaan samoin periaattein kuin valokuvienkin. Linjaus olisi voinut toki olla myös toisenlainen, joten kuvatarkastelu on suuntaa antava.

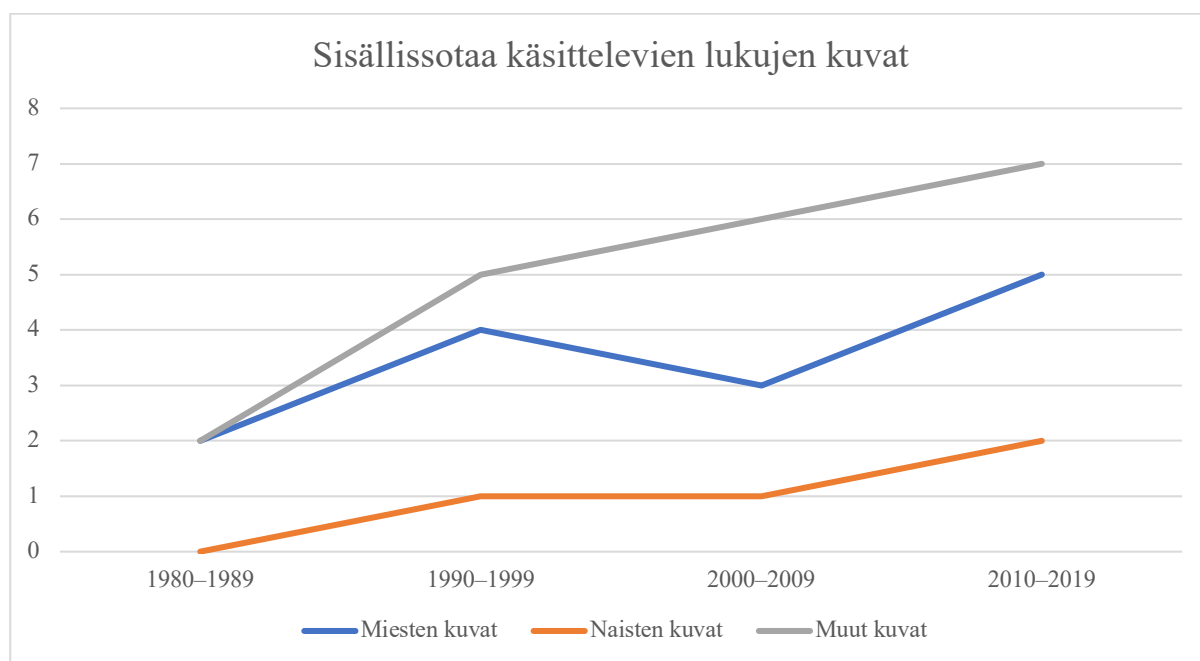

Kuva 5: Pelkästään naista tai miestä esittävien kuvien kokonaismäärän keskiarvo kirjaa kohden verrattuna kaikkien kuvien kokonaismäärä oppikirjojen kaikissa sotaluvuissa yhteensä.

1980-luvun oppikirjoissa naista esittävien kuvien prosentuaalinen osuus kaikista kuvista oli noin viisi prosenttia ja miesten kuvien osuus 35 prosenttia. 1990-luvulla naisten osuus kasvaa oppikirjojen kuvissa noin 14 prosenttiin ja miesten noin 43 prosenttiin. 2000-luvulle tultaessa miestä ja naista esittävien kuvien määrä laskee ja muiden kuvien määrä nousee. Naisten kuvien osuus laskee noin 11 prosenttiin ja miesten 37 prosenttiin. Sama kehitys jatkuu 2010-luvulle tultaessa, jolloin muiden kuvien osuus kaikista kuvista on kaikkein suurimmillaan ja miesten kuvien osuus putoaa takaisin noin 35 prosenttiin ja naisten kuvien kohoaa hieman noin 13 prosenttiin.¹³⁸ Palkkikaavio osoittaa, että kuvien kokonaismäärä kasvaa tasaisesti vuosikymmenittäin ja lähes kolminkertaistuu 2010-luvun oppikirjoissa verrattuna 1980-luvun oppikirjoihin. Kuvien määrän lisääntyminen lähennyttäessä nykyaikaa johtuneet pedagogiikan muutoksista sekä painotekniikan kehittymisestä ja kustannuksista. Kuvien saatavuus ja etsiminen ovat myös todennäköisesti helpottuneet internetin ja kuvapalveluiden yleistyessä.

¹³⁸ kuva 5.

Selkeästi mieheen tai naiseen viittaavien kuvien osuus kaikista kuvista on suurimmillaan 1990-luvun oppikirjoissa ja pienimmillään 2010-luvulla. On mielenkiintoista huomata, että naisten kuvien prosentuaalinen osuus pysyy verrattain pienenä läpi koko tarkasteltavan ajanjakson, vaikka naisten kuvien osuus kasvaakin uudemmissa oppikirjoissa. Naisten osuus sotalukujen kuvista on siis vähäinen läpi tarkasteltavan ajanjakson, mutta millaisia nämä kuvat ovat? Seuraavaksi tarkastelen naisten kuvien määrää sodittain ja erittelen, millaisena nainen niissä esitetään.

Kuva 6: Miehiä ja naisia esittävien kuvien määrän kirjakohtainen keskiarvo verrattuna joihin muuta esittävien kuvien kirjakohtaiseen keskiarvoon sisällissotaluvuissa.

Sisällissotaa käsittelevien lukujen kuvamääriä esittävästä viivakaaviosta näkee, että kuvien kokonaismäärä on tarkastelemistani ajanjaksoista kaikkein pienimmillään ennen 90-lukua. Viivakaavio osoittaa, että muut kuva-aiheet kuten kartat, kaaviot ja kuvat ihmisjoukoista ovat yleisimpiä kuva-aiheita sisällissotaa käsittelevissä oppikirjojen luvuissa. Yleisimmin esiintyvät karttakuvat esittävät punaisten ja valkoisten joukkojen rintamalinjoja sekä etenemistä sisällissodassa. Ihmisjoukkoa esittävät kuvat esittävät yleisimmin leipäjonoa, valkoista voitonparaattia, vankileiriläisiä tai kaatuneita. 17 kirjasta naista esittäviä kuvia esiintyy yhdeksässä kirjassa osana sisällissotalukua, mutta korkeimmillaankin naisten kuvien määrä on vain noin kaksi kuvaa per kirja. Toki monet sellaiset kuvat, jotka esittävät ihmisjoukkoa kuten kuvat leipäjonosta tai vankileiriläisistä sisältävät myös naisia. Valokuvissa suhteellisen yleinen aihe onkin erilaiset kuvat Tampereen

taisteluiden tuhoista sekä joukkokuvat vangituista punaisista.¹³⁹ Näin ollen naisten kuvien määrä aineistossa ei ole niin vähäinen kuin voisi aluksi luulla. Kuten todettu jo aiemmin, olen kuitenkin laskenut tällaiset kuvat kategoriaan *muut*, koska vankileireillä oli sekä miehiä, naisia että lapsia ja suurta joukkoa esittävistä kuvista, on vaikea todeta niiden esittävän mitään sukupuolta. Pelkästään naista esittäviä kuvia ei ole lainkaan oppikirjojen sisällissotaluvuissa ennen vuotta 1995.

Aineiston ensimmäinen naista esittävä kuva on 1990-luvun oppikirjassa. Vuoden 1995 *Ihmisen tiet* -oppikirjan ”Kansalaissota” -luvun ensimmäisellä aukeamalla on kuva Suomen Palvelijain Liitosta. Kuvassa istuu useita naisia ja kuvateksti kertoo yhden heistä olevan Miina Sillanpää, Suomen ensimmäinen naisministeri.¹⁴⁰ Kirja on aineiston ainoa, joka mainitsee Sillanpään niissä kirjan luvuissa, jotka tämä tutkimus käsittää. Miina Sillanpää on myös harvoja naisia, joita koko aineistossa mainitaan sotahistorian yhteydessä nimeltä. Sillanpää on mainittu myös kahdeksassa muussa käsittelemässäni kirjassa, useimmiten vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksen yhteydessä, vaikka Sillanpään vahvimmat yhteiskunnallisen vaikuttamisen vuodet sijoittuvat sotien väliseen aikaan.¹⁴¹ Pääosin Sillanpää on mainittu kuvateksteissä ja esiintyy kuvissa. Vain kolme kirjaa esittelevät Sillanpään osana leipätekstiä. Miina Sillanpää oli Suomen ensimmäinen naisministeri ja tehnyt pitkän uran keskittyen sosiaalipolitiikkaan. Ottaen huomioon, että kirjat mainitsevat todella usein miehiä nimeltä, pidän Sillanpään mainitsemista vain kerran ja leipätekstin ulkopuolella toiseuttavana. Muutoin 1990-luvun oppikirjoissa ei ole suoranaisesti naista esittäviä kuvia.

2000 ja 2010-luvulla lähes kaikissa kirjoissa, joissa naisen kuva esiintyy, kuva-aihe on punakaartilaisnainen. *Kaikkien aikojen historia 3* ja *Kaikkien aikojen historia 4* tosin sisältävät kuvan myös suojeluskuntalaisille aseita salakuljettaneesta opiskelijattaresta.¹⁴² Varsin yleinen naista esittävä kuva-aihe uudemmissa oppikirjoissa on punasotilaiden poseerauskuvat. Sellainen löytyy kaikista 2010-luvulla ilmestyneistä ja kolmesta 2000-luvulla ilmestyneestä oppikirjasta.¹⁴³ 2000 ja 2010-luvun oppikirjojen kuvissa huomion herättää se, että naiset esitetään lähinnä sodan aktiivisia toimijoina, eikä ainoastaan osana nälkää näkevää leipäjonoa tai uhreina vankileirillä. Toisaalta naisten kuvia on todella vähän jopa uusimmissakin oppikirjoissa ja kuva-aiheet eivät esitä naista osana sisällissotaa kovinkaan monipuolisesti. Nainen on myös kirjojen sisällissotalukujen kuvissa

¹³⁹ Ks. esim. Hiedanniemi, Kinnunen, Saija et al. 1991, s.98; Ahtiainen, Aromaa et al. 2005, s. 93; Kohi, Palo et al. 2017, s. 61.

¹⁴⁰ Ekonen, Kulju et al. 1995, s. 59.

¹⁴¹ Helsingin Sanomat 24.9.2016.

¹⁴² Aalto, Aromaa et al. 2009, s.85; Aalto, Aromaa et al. 2018, s. 74.

¹⁴³ Ks. esim. Kohi, Palo et al. 2006, s. 56; Aalto, Aromaa et al. 2009, s. 82; Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2016, s. 70.

useimmiten punainen nainen. Hänet esitetään joko uhrina vankileirillä tai sotilaana kaartilaisten poseerauskuvin. Muut naisia esittävät kuvat ovat poikkeuksia kokonaisuudessa. Näin ollen voi todeta, että kuvat noudattavat pitkälti samaa linjaa kuin aiemmassa luvussa käsitellyt tekstit naiskuvan osalta. Tämä toki johtuu siitä, että naiseen liittyvät tekstit oppikirjoissa ovat useimmiten nimenomaan kuvatekstejä.

Kuva 7 (vas.): Punakaartilainen vuoden 2016 Historia ajassa -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Molemmiin puolin sisällissotaan mukaan lähteneet kuvauttivat itsensä valokuvaamossa. Sotilasasua tai univormua ei kummallakaan puolella ollut. Kuvaan otettiin useimmiten mukaan myös ase ja patruunat, kuten tällä punakaartilaisnaisella on.”¹⁴⁴

Kuva 8 (oik.): Verna Eriksson vuoden 2009 Kaikkien aikojen historia 4 -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Keväällä 1918 Helsingin suojeluskuntalaisille toimitettiin salaa aseita ja ammuksia. Teknillisen korkeakoulun opiskelija Verna Eriksson kuljetti valkoisille joukoille tarkoitettuja aseita useaan kertaan, tässä patruunavöitä ja revolverin.”¹⁴⁵

Yllä olevat kuvat ovat esityksiä 2000- ja 2010-luvun oppikirjoista, joissa yksittäisiä sisällissotaan osallistuneita naisia on kuvattu enemmän kuin aiemmin. Kuvassa 7 esiintyvä nainen jää tuntemattomaksi: ”Kuvaan otettiin useimmiten mukaan myös ase ja patruunat, kuten tällä

¹⁴⁴ Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al 2016, s. 70.

¹⁴⁵ Aalto, Aromaa et al. 2009, s. 85.

punakaartilaisnaisella on”. Punaisia naisia ei ole mainittu nimellä kertaakaan missään tarkastelemissani oppikirjoissa. Oikeanpuoleisessa kuvassa on valkoisten puolella ollut *Verna Eriksson*, joka poikkeuksellisesti mainitaan nimellä kahdessa oppikirjassa: ”Teknillisen korkeakoulun opiskelija Verna Eriksson kuljetti valkoisille joukoille tarkoitettuja aseita useaan kertaan, tässä patruunoita ja revolverin.” Mielenkiintoinen kuvista esiin nouseva seikka on, että naiset on esitetty yllä olevissa kuvissa aseiden kanssa eli jokseenkin maskuliiniseksi mielletävällä tavalla. Selvästi naisen ja miehen perinteisiä rooleja on siis myös pyritty rikkomaan uudemmissa oppikirjoissa. Toisaalta ne myös ilmentävät sisällissodan aikaisia sukupuolirooleja, jotka muuttuivat sodan jälkeen terävämmäksi erotteluksi naisten ja miesten roolien välillä. Talvi-, jatko ja Lapin sotaa käsittelevissä oppikirjojen kappaleissa asetta kantavaa naista ei enää kuvissa näy.

Kuva 9 (vas.): Jääkäri Hugo Aho kuvattuna vuoden 1998 Suomen historian aikakirja -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Erään jääkärin kohtalo. Vetelin Räytingin kylästä kotoisin ollut Hugo Aho kuoli 22-vuotiaana juononnettomuudessa Saksassa tammikuussa 1918.”¹⁴⁶

Kuva 10 (oik.): Punakaartilaiset kuvattuna vuoden 2005 Eepos -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Punakaartilainen E. Wanhanen morsiamineen”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Ahtiainen, Aromaa et al. 1998, s. 85.

¹⁴⁷ Edgren ja Manninen 2005, s. 123.

Kuva 11: C.G.E. Mannerheim ja P.E. Svinhufvud vuoden 2005 oppikirjassa *Eepos*. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Valkoisen Suomen vahvat miehet, Mannerheim ja Svinhufvud”.¹⁴⁸

Verrattuna naissotilaiden kuviin, miessotilaat on kuvattu muutoin samaan tyyliin, mutta tavallistenkin rivisotilaiden nimet on kuitenkin miesten osalta mainittu: ”Vetelin Räytingin kylästä kotoisin ollut *Hugo Aho* kuoli 22-vuotiaana junaonnettomuudessa Saksassa tammikuussa 1918” ja ”Punakaartilainen *E. Wanhanen* morsiamineen”.¹⁴⁹ Kuvassa 10 esiintyvän naisen identiteetti jää tuntemattomaksi. Naisen rooli on olla sotilaan morsian, mikä heijastelee mielestäni naisen perinteistä roolia olla kodin piirissä ja miehen suojeltavana. Räikein ero miesten ja naisten kuvien välillä on kuvat tietystä henkilöstä. Tämäkin noudattaa aiemmin käsitellyn tekstianalyysini linjaa; tiettyjä naisia ei ole myöskään teksteissä. Erityisesti Mannerheimista on todella paljon kuvia tekstimainintojen lisäksi. 17 oppikirjasta Mannerheimista on erikseen kuva seitsemässä. Erityisesti mainittakoon vuoden 2003 *Eepos*, jossa Mannerheimin kuvia on peräti kolme pelkästään sisällissotaluvussa.¹⁵⁰ Muita nimellä mainittuja mieshenkilöitä kuvissa ovat muun muassa punakaartin ylipäällikkö Kullervo Manner, Suomen valtionhoitaja P. E. Svinhufvud, kirjailija Väinö Linna sekä yksittäiset sotilaat.¹⁵¹ Esimerkkikuva 11 Mannerheimista ja Svinhufvudista korostaa kuvatekstissään, ”valkoisen Suomen vahvat miehet, Mannerheim ja Svinhufvud”, stereotyyppistä miesihannetta. Lisäksi kuvatekstin voi nähdä poliittisesti puoltavan valkoisia, etenkin kun

¹⁴⁸ Edgren ja Manninen 2005, s. 122.

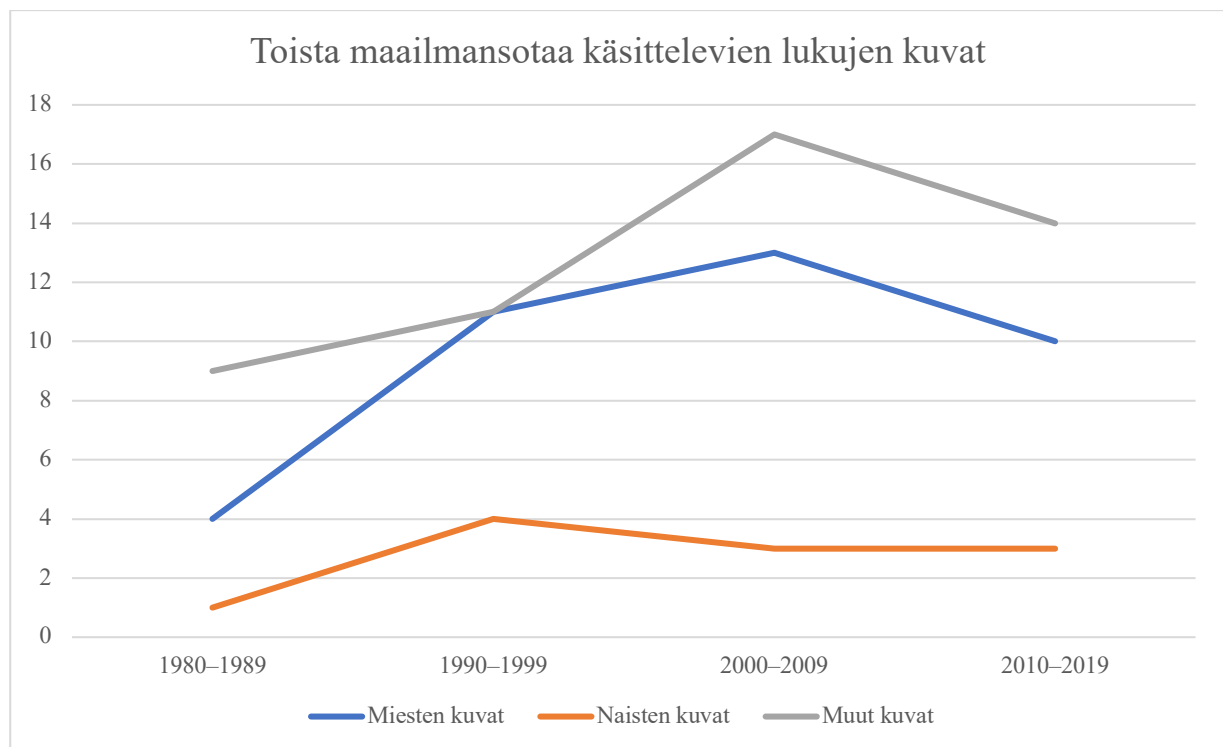
¹⁴⁹ Kuva 9; Kuva 10.

¹⁵⁰ Ahvenisto, Edgren, Manninen ja Ukkonen 2005, s. 122, 126 ja 129.

¹⁵¹ Ks. esim. Ahtiainen, Aromaa et al. 1998, s. 82 ja 85; Ekonen, Kulju et al. 2006, s. 72; Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2011, s. 87.

punaista mieseliittiä ei ole siinä juurikaan kuvattu. Tämä on melko yllättävää 2000-luvun puolivälin oppikirjassa.

Onko mies kuvattu oppikirjoissa monipuolisemmin kuin nainen osana sisällissotaa? Yleisimpiä kuvia miehistä ovat sisällissodan molempien puolten kaartilaiskuvat, jääkäreiden kuvat sekä kenttäoikeus tai -teloitus -aiheiset kuvat. Ottaen huomioon, että aiheena on sisällissota, kaikki edellä mainitut miestä esittävät kuvat ovat mielestäni varsin perusteltuja. Valkoisella puolella taistelleet jääkärit ja muut sotilaat olivat miehiä ja punaisellakin puolella taistelleista naisista on kuvia erikseen kuten yllä on mainittu. Vaikuttaisi tosiaan siltä, että kuvat tietyistä miehistä ovat yleisempiä kuin kuvat tietyistä naisista. Tähän vaikuttaa sodan yhteydessä varmasti se, että poliittista sotahistoriaa kerrotaan perinteisesti ”suurmiesten” kautta. Tiettyjä mieshenkilöitä on myös ehkä kuvattu enemmän ja ollut poliittisissa viroissa enemmän. Tämä ero miesten ja naisten kuvien välillä jättää kuitenkin lukijalle vaikutelman, että sotahistoria henkilöityy tiettyihin miehiin ja naiset ovat jokseenkin homogeenistä massaa.

Kuva 12: Miehiä ja naisia esittävien kuvien määrän kirjakohtainen keskiarvo verrattuna joihinkin muuta esittävien kuvien kirjakohtaiseen keskiarvoon toista maailmansotaa käsittelevissä luvuissa.

Yllä oleva viivakaavio kuvastaa miehiä ja naisia esittäviä kuvia luvuissa, joissa käsitellään Suomen vaiheita toisessa maailmansodassa. Kuvien kokonaismäärä on korkeimmillaan 2000-luvulla, mutta naisia esittävien kuvien määrä pysyy koko tarkasteltavan ajanjakson ajan noin nollan ja neljän kuvan välillä kirjan sotalukuja kohden. Lukumäärä on varsin vähäinen ottaen huomioon, että miesten kuvia ovat vähimmilläänkin yhtä paljon kuin naisten kuvia enimmillään. 1980-luvulla naisten kuvien osuus kaikista kuvista on seitsemän prosenttia ja miesten kuvien 31 prosenttia. 1990-luvulla naisten kuvien osuus nousee 18 prosenttiin ja miesten 79 prosenttiin. 2000-luvulla miesten prosentuaalinen osuus laskee hieman ja on 65 prosenttia. Naisten kuvia on tuolloin 10 prosenttia. 2010-luvulla naisten kuvien prosenttiosuus taas nousee noin 13 prosenttiin ja miesten laskee 59 prosenttiin.¹⁵² Näin ollen erityisesti 1990-luvulla ja 2000-luvulla miesten kuvia on painotettu oppikirjojen toista maailmansotaa käsittelevissä luvuissa. Naisten kuvien määrä puolestaan on häviävän pieni verrattuna muuhun kuvamateriaaliin. Tässä täytyy tosin ottaa jälleen huomioon naisten mahdollinen esiintyminen kuvissa, joissa on paljon ihmisiä, esimerkiksi evakkoja esittävässä kuvissa.

1980-luvun oppikirjoissa kuvia on kaiken kaikkiaan vähiten. Tämä johtune osittain mahdollisten teknologia- ja kustannussyiden lisäksi siitä, että sotahistoriaa käsitteleviä sivuja on keskimäärin vähiten vanhimmissa oppikirjoissa suhteessa kirjojen pituuteen. Ainoa pelkästään naisiin liittyvä kuva esittää työvelvollisia naisia metsätoissa.¹⁵³ Yllättävintä oli, ettei lottia ole kuvissa lainkaan 1980-luvun oppikirjoissa, vaan huomio on kotirintaman naisissa ja evakoissa. Huomiota herättävä kuva-aihe lähdeaineiston vanhimmissa oppikirjoissa on erilaiset taide- ja arkkitehtuurikuvat, joita ei näy enää yhtä paljon myöhemmissä oppikirjoissa. Esimerkiksi vuoden 1986 *Uuden lukion historia. 3a, Kurssi 6 : nyky-Suomen perusta* oppikirjassa on kuvattu sodan ahdistusta ja evakkoja 1940- ja -50 luvun taiteen avulla.¹⁵⁴ Tämä selittyy osittain sillä, että vuoden 1985 opetussuunnitelmassa kyseisen kurssin oppisisällöissä on mainittu kirjallisuus, kuvataiteet ja musiikki kansakunnan muotoutumisen kuvastajana.¹⁵⁵

Lottien kuvia alkaa esiintyä toista maailmansotaa käsittelevissä luvuissa 1990-luvun oppikirjoissa. Lottien lisäksi kotirintaman naiset ja evakot ovat yleisimpiä naista esittäviä kuva-aiheita, jotka toistuvat kaikissa tutkittavissa kirjoissa 1990-luvulta lähtien. Kuva-aiheet lotista ja

¹⁵² Kuva 12.

¹⁵³ Ahonen, Heikkinen et al. 1983, s. 118.

¹⁵⁴ Castrén ja Huttunen 1986, s. 107 ja 108.

¹⁵⁵ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, s. 343–344.

kotirintaman naisista ovat ilahduttavan erilaisia eri kirjoissa. Naisia kuvataan peltotöissä sekä teollisuustöissä ja lottien tehtävien monipuolisuus näkyy myös eri kirjojen välillä.¹⁵⁶ Toki lukija saa edellä mainituista naisille kuuluneista työtehtävistä melko yksipuoleisen kuvan yhden kirjan ja kuvan perusteella, mutta naisten toiminta sodan aikana näyttää kuvien perusteella paljon monipuolisemmalta kuin 1980-luvun oppikirjoissa. Nimellä naisia ei juurikaan kirjoissa mainita. Poikkeuksen 1990-luvun aineistossa tähän tavallaan tekee *Historia. Kurssi 6*, jossa on kuva jatkosota luvussa: ”viihdetaiteilijat neidit Frisk ja Hall”.¹⁵⁷ Kyse on kuitenkin poikkeuksesta, eikä rintamalla työskennelleistä viihdetaiteilijoista ole tässä tai muissa oppikirjoissa tämän enempää.

2000-luvun oppikirjoissa naisten kuvien määrä ei lisäännä tai juurikaan monipuolistu. Ainoastaan vuoden 2005 *Eepos* esittelee muista oppikirjoista poikkeavan näkökulman naisten elämään sodan aikana. Kotirintaman säännöstelyaikaa kuvaavalla aukeamalla on kuva naisesta leikkaamassa ostokuponkia sekä naisille suunnattu puukenkämainos. Kirja käsittelee myös muita kirjoja enemmän Lapin sotaa ja kuvassa on Ruotsista Lapin raunioihin palannut nainen lapsen kanssa.¹⁵⁸ Sekä säännöstelykuvat että Lapin sotaan liittyvä kuva monipuolistavat naisen roolia sodassa. Toki leipäjonokuvatkin havainnollistavat säännöstelyn aikaa, mutta nyt keskiössä on selvästi nainen, ei vain jonossa, mutta myös työssä. Lapin sotaa käsitellään oppikirjoissa ylipäänsä vähän ja kuva havainnollistaa hyvin siviilien haasteita vielä sodan loppuvaiheessa ja sen jälkeen.

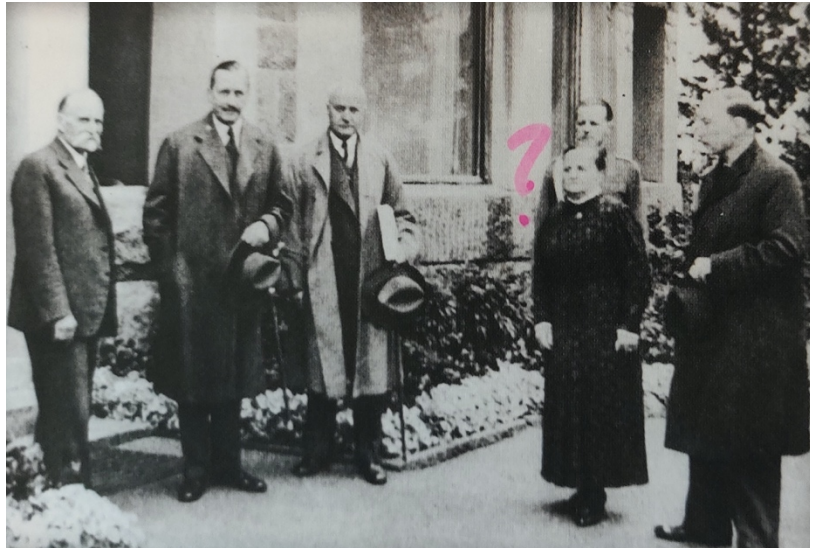
¹⁵⁶ ks. esim. Ekonen, Kulju et al 1995, s. 101 ja Heikkilä, Hiedanniemi et al. 1998, s. 123.

¹⁵⁷ Hiedanniemi, Kinnunen et al. 1991, s. 145.

¹⁵⁸ Ahvenisto, Edgren ja Manninen 2005, s. 184–185 ja s. 189.

Kuva 13 (vas.): Kuva Risto ja Gerda Rytistä vuoden 1998 *Ajasta aikaan* -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Tasavallan presidentti Risto Ryti puolisoineen.”¹⁵⁹

Kuva 14 (oik.): Kuva jatkosodan keskeisistä johtohahmoista vuoden 2003 *Muutosten maailma* -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Vasemmalla seisovan presidentti Kyösti Kallion seurassa olevat marsalkka Mannerheim, puolustusministeri Rudolf Walden ja pääministeri Risto Ryti (oik.) olivat jatkosodan ajan keskeisiä johtohahmoja.”¹⁶⁰

2000-luvun oppikirjoissa merkittävänä kuva-aiheena voisi mainita poliittisten mieshenkilöiden kasvokuvat ja presidenttien kuvat. Mannerheimin kuvia on paljon, mikä ei edellä mainitun sisällissotaa käsittelevän laskentatuloksen jälkeen liene yllätys. 2000-luvun oppikirjoissa on kuitenkin nyt myös muiden ”suurmiesten” ja vähemmän suurten miesten kuvia. Yksittäisten mieshenkilöiden kuvia on esimerkiksi presidentti Kyösti Kalliosta, pääministeri Juho Kusti Paasikivestä, presidentti Risto Rydistä, Terijoen hallituksen pää- ja ulkoministeri Otto Ville Kuusisesta ja neuvostoliittolaisesta lähetystösihteeristä Boris Jartsevistä.¹⁶¹ Tällaisten kuvien ilmestyminen

¹⁵⁹ Heikkilä, Hiedanniemi et al. 1998, s. 117.

¹⁶⁰ Heikkonen, Ojakoski ja Väisänen 2003, s. 134.

¹⁶¹ Ks. esim. Ekonen, Kulju et al. 2002, s. 89 ja 94; Ahtiainen, Aromaa et al. 2005, s. 138 ja Aalto, Aromaa et al. 2009, s. 131.

oppikirjoihin on selkeä ero kahteen aiempaan vuosikymmeneen, joiden oppikirjoissa kuitenkin suurin osa miehiä esittävistä kuvista oli ryhmä- tai sotilaskuvia. Tästä voisi päätellä, että tiettyjä vaikutusvaltaisia henkilöitä haluttiin korostaa 2000-luvun oppikirjoissa. Osassa kuvista on myös naisia, mutta heidät sivuutetaan kuvateksteissä joko täysin tai heihin viitataan suurmiehen puolisona. Yllä olevat kuvat ovat esimerkkejä siitä, kuinka oppikirjat toisaalta korostavat suurmiesten merkityksellisyyttä ja toiseuttavat naista. Vasemman puoleisessa kuvassa 13 nainen, Gerda Ryti, istuu etualalla, mutta häneen viitataan kuvatekstissä ainoastaan presidentin puolisona. Oikeanpuoleisessa kuvassa 14 on joukko ihmisiä ja keskellä seisoo nainen. Kuvateksti kuitenkin luettelee ainoastaan kuvan miespuoliset henkilöt. Nainen kuvassa on todennäköisesti presidentti Kyösti Kallion puoliso ja Kaisankodin perustaja Kaisa Kallio, mutta häneen ei viitata millään tavalla.

Myös muiden kuin naista tai miestä esittävien kuvien määrä on lisääntynyt 2000-luvulla Suomen historiaa toisessa maailmansodassa esittävissä luvuissa. Erityisesti pilakuvat, erilaiset propagandajulisteet ja lehtiotsikot korostuvat useammassa oppikirjassa uudenaikaisena kuvamateriaalina karttojen ja tilastojen ohella.¹⁶² Pilakuvat ja lehtiotsikot kuvaavat usein jotain toista valtiota tai sen toimijoita Suomen sijaan tai sen lisäksi. Oppikirjoissa on ehkä näin haluttu liittää Suomen sotahistoria maailmanpoliittiseen tilanteeseen. Erilaisten kuvien ja kuva-aiheiden lisääntyminen oppikirjoissa kertoo mielestäni myös visuaalisuuden lisääntymisestä osana opetusta ylipäänsä. Voi myös olla, ettei aiemmin olla uskallettu laittaa pilakuvia oppikirjoihin.

2010-luvun oppikirjoissa suurmiesten kuvat ovat vähentyneet ja tilalle on tullut sodan arkea esittäviä kuvia ja siviilien kuvia. Esimerkiksi *Historia ajassa 3* oppikirjassa on kuva ihmisistä Pihlajasaaren kallioilla kesällä 1939 sekä työmiehistä tekemässä linnoitustöitä Karjalan kannaksella. Työmieskuvan kuvatekstissä mainitaan myös lottien muonittaneen linnoitustyömiehiä.¹⁶³ Kuvat kertovat tavallisen ihmisen tarinaa siitä, miten sotaan valmistauduttiin Suomessa, ja etenkin ensimmäinen kuva kertoo ihmisten tavallisesta arjesta ihan sodan kynnyksellä. Naiset eivät ole pääroolissa kummassakaan kuvassa, mutta ovat niissä mukana. Arjen historia antaa ehkä samaistumispintaa historian tavalliseen ihmistoimijaan ja sitä kautta opettaa tunteiden historiaa, kun tuo ihminen joutuukin sodan tapahtumien keskelle.

¹⁶² Ks. esim. Kohi, Palo et al. 2006, s. 95 ja Ekonen, Kulju et al. 2006, s. 112–113.

¹⁶³ Aunesluoma, Putus-Hilasvuori et al. 2016, s. 110 ja 113.

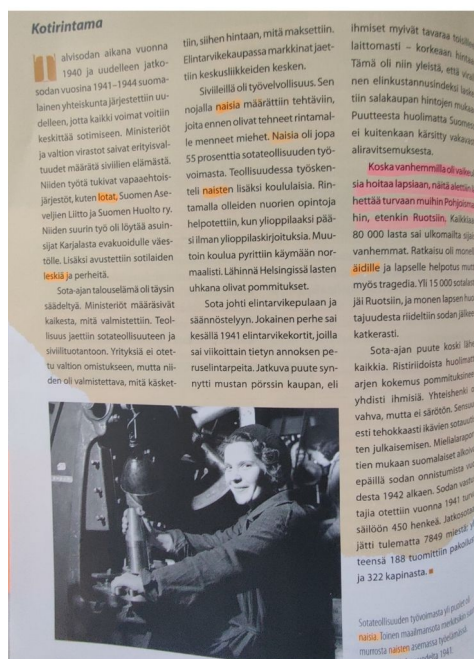
Kuva 15: Sota-ajan avioliitto kuvattuna vuoden 2018 *Kaikkien aikojen historia 3* -oppikirjassa. Oppikirjan kuvateksti kuuluu: ”Sota ajan turvattomuus ja poikkeukselliset olot saivat monet solmimaan avioliittoja lyhyen tutustumisen perusteella. Sodan jälkeisinä vuosina lyhytikäisten avioliittojen osuus eronneista kasvoikin selvästi. Sota saattoi vieraannuttaa puolisoita toisistaan, eikä paluu rintamalta takaisin perhe-elämään ollut aina helppoa.”¹⁶⁴

Merkittävä naisiinkin liittyvä uusi kuva-aihe 2010-luvun oppikirjoissa on ryhmäkuvat Pohjois-Suomeen saapuneiden saksalaisten sotilaiden kanssa välirauhan aikana.¹⁶⁵ Kuvat liittyvät arjen historiaan ja siihen muutokseen, jonka paikalliset asukkaat kokivat saksalaisten asettuessa naapureiksi. Suomalaisten naisten ja saksalaisten suhteista kirjoissa ei näiden kuvien yhteydessä kuitenkaan puhuta. Muutoinkin rakkaussuhteista tai muista tunnehistorian piiriin lukeutuvista aiheista oppikirjoissa on aika vähän mitään mainintoja. Poikkeuksena mainittakoon *Kaikkien aikojen historia 3* -oppikirja vuodelta 2018, jossa on kuva lotan ja sotilaan vihkiäisistä. Kuva sinällään ei ole poikkeus, sillä sotilaista on kuvia myös muissa kirjoissa vaimoineen. Tässä kirjassa

¹⁶⁴ Aalto, Aromaa et al. 2018, s. 123.

¹⁶⁵ Ks. esim. Aunesluoma, Putus-Hilasvuori 2010, s. 133.

kuvateksti kuitenkin antaa aiheelle uuden ulottuvuuden kertoessaan siitä, kuinka poikkeusolot saivat aikaan nopeita avioliittoja, jotka usein päättyivät eroon. Kuvatekstissä mainitaan myös, ettei paluu perhe-elämään sodan jälkeen ollut aina helppoa.¹⁶⁶ Sotavuodet olivat suomalaisen naisen elämässä monessa mielessä murrosaikaa. Naisten ja äitien palkkatyöhön osallistuminen yleisty ja asenteet kehitystä kohtaan tulivat myös myönteisimmiksi. Samaan aikaan kuitenkin perhekeskeinen avioliittokäsitys vahvistui ja avioituminen yleistyi. Tämä niin sanottu 1940-luvun ”koti-kultti” eli perhekeskeisyys kuvastaa sitä, kuinka kaikesta tasa-arvoistumiseen johtavasta kehityksestä huolimatta sodan aikana naisen paikka kotona korostui vaimona ja äitinä.¹⁶⁷ Sodan psyko- ja kokemushistoria sekä sodan aiheuttamat pitkäaikaiset perhe-elämään ja useampaan sukupolven vaikuttaneet traumat ovat aiheita, jotka näkyvät todella vähän oppikirjojen esittämässä sotahistoriassa. Miesten paluu rintamalta saattoi olla monelle naiselle ja lapselle yhtä raskasta kuin itse sotakin. Sotahistorian ulottaminen varsinaisen sota-ajan jälkeiseen aikaan sekä sodan vaikutus siviiliyhteiskuntaan kuuluvat uuden sotahistorian tutkimusperinteeseen, eikä ehkä siksi ole ehtinyt vanhempiin oppikirjoihin.¹⁶⁸

Kuva 16 (vas.): Kotirintamaa käsittelevän tekstin asettelu vuoden 2009 Kaikkien aikojen historia 4 -oppikirjassa. Oppikirjan tekstikappaleen otsikko kuuluu: ”Kotirintama”.¹⁶⁹

Kuva 17 (oik.): Naisten historiaa sodan aikana käsittelevän tekstin asettelu vuoden 2017 Forum 3 -oppikirjassa. Oppikirjan tekstikappaleen otsikko kuuluu: ”Naishistorian näkökulma: Sota-ajan uutterat naiset”.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Aalto, Aromaa et al. 2018, s. 123.

¹⁶⁷ Pia Olsson ”Nainen ja työn muuttuvat normit”, *Kotirintama* 2018, s. 161.

¹⁶⁸ Kinnunen ja Kivimäki: ”Johdatus koettuun sotaan”, *Ihminen sodassa* 2006, s. 16.

¹⁶⁹ Aalto, Aromaa et al. 2009, s. 124.

¹⁷⁰ Kohi, Palo et. al. 2017, s. 118.

Kuvien ja tekstien tarkastelun yhteydessä tulee kiinnittää huomiota myös kirjojen taitollisiin ratkaisuihin. Naisten historiaa sodan aikana kuvataan suurimmaksi osaksi oppikirjojen kuvateksteissä. Uudemmissa oppikirjoissa naisten historiaa on kuvattu laajemmin, mutta esimerkiksi vuoden 2009 *Kaikkien aikojen historia 4*- ja vuoden 2017 *Forum III* -oppikirjoissa naisia koskeva osuus on erotettu muusta tekstistä eri värisellä taustalla. Forumissa vihreällä taustalla oleva kokonaisuus on lisäksi nimetty ”Naishistorian näkökulmaksi”. Tämä ”naishistorian näkökulma” -laatikko on kyseisessä kirjassa lisätty jokaiseen lukuun, mikä tekee siitä päälle liimatun oloisen erillisen kokonaisuuden. Ratkaisu on toiseuttava ja tekee naista koskevasta sotahistoriasta jotenkin triviaalin ja ”ei niin tärkeän” oloista. Lisäksi se konkreettisesti erottaa naisten historian muusta historiasta. Naisten sijoittaminen kuviin, kuvateksteihin ja erillisiin tekstilaatikoihin korostaa naisen erityisyyttä suhteessa universaaliin mieheen. Todennäköisesti lukijasta näyttäisi hyvin omituiselta, jos jokaisessa luvussa olisi erikseen sivu otsikolla: ”Mieshistorian näkökulma”. Toisin sanoen naisten erillinen kohtelu eli erillinen ”naishistoria” vain vahvistaa marginaalista ja erityistä suhdetta vakiintuneeseen ja hallitsevaan miesnormiin. Lisäksi sanana naishistoria on vanhentunut. Nykyisin käyttäisin termiä sukupuolihistoria. Uudet faktat toki dokumentoivat naisten olemassaoloa menneisyydessä, mutta ne eivät välttämättä muuta naisten toiminnan merkitystä (tai sen puutetta). Erillisen ja uuden naisia koskevan historiatiedon tuottamisen sijaan, tulisi oppikirjoissakin tarkastella ja tehdä näkyväksi se, *kuinka* sukupuoli kategoriat ja niiden väliset hierarkiat on historiassa rakennettu ja legitimoitu.¹⁷¹ Sukupuolihistorian näkökulma oppikirjoissa voisi nostaa esiin myös muiden kuin naissukupuolen historiaa ja pureutua esimerkiksi miesnormin muutokseen.

”Naishistorian” korostaminen uudemmissa oppikirjoissa johtuu todennäköisesti siitä, että kirjoittajilla on ollut ulkopuolelta tuleva paine korostaa naisten osuutta oppikirjoissa. 2000-luvulla aihe on ollut julkisen keskustelun kohteena paljon.¹⁷² Totesin luvussa 2.2 *Sukupuolimääreiden kategorisointi ja laskenta*, että korostamalla naishistoriaa ja naistoimijoita esimerkiksi *Forum III* -oppikirja tekee neutraaleista ilmauksista piilomaskuliinisia. Tarkoitan tällä sitä, että termit kuten naissotilas, naishistoria ja naisylioppilas korostavat mielikuvaa, jossa termit sotilas, historia ja ylioppilas ovat miehiin viittaavia. Toisaalta kyseiset termit voivat olla erinäisistä syistä konnotaatioltaan jo valmiiksi piilomaskuliinisia. Tällöin naisten osallisuutta sotatoimiin on voinut olla vaikeaa korostaa ilman sukupuolen määrittävää etuliitteettä. Toki tältä voitaisiin välttyä jälleen

¹⁷¹ Scott 1999, s. 3–4.

¹⁷² Rantala 2017, s. 275.

kerran sillä, että naistoimijoihin viitattaisiin enemmän kirjoissa nimellä. Tyyli olisi tällöin myös sukupuolisensitiivisempi kuin sanan *nainen* korostaminen.

3.2 Oppikirjoissa rakentuva naiskuva

Mitä on se feminiinisyys, jota oppikirjat rakentavat Suomen sotahistoria -kerronnassaan ja miten ne sen tekevät? Arto Jokista mukaillen maskuliinisuus viittaa niihin odotuksiin ja velvollisuuksiin, jotka kohdistuvat mieheen ja tekevät tästä ”miehekkään”.¹⁷³ Feminiinisyys siis viittaa niihin odotuksiin ja velvollisuuksiin, jotka kohdistuvat naiseen ja tekevät tästä ”naisellisen”. Sotahistoria on nähty yleisesti melko maskuliinisena kenttänä. Samalla se on kuitenkin Suomen kontekstissa yleisesti tunnustettu merkitykselliseksi osaksi historiallista identiteettiämme.¹⁷⁴ Esimerkiksi Jukka Rantala näkee toisen maailmansodan kansallisen identiteetin rakennusaineena Suomessa. Se vaikuttaa nuoriin erityisesti isovanhempien muistelukerronnan sekä populaarikulttuurin muodossa. Sota näkyy suomalaisten muistokulttuurissa esimerkiksi itsenäisyyspäivänä veteraanien kunnioittamisessa ja Ylen näyttämässä elokuvavalinnassa tai poliittisissa vetoomuksissa, joissa viitataan ”talvisodan henkeen”.¹⁷⁵ Näin ollen oppikirjoissa esiintyvä sotahistoria rakentaa todennäköisesti myös jonkinlaista sukupuoli-identiteettiä. Sillä, millaisena naiset ja naiseus esitetään oppikirjoissa, on merkitystä kulttuuriselle kuvalle naisista ja feminiinisyystä – miten naiset nähdään. Samoin sille, miten nämä naiset näkevät itsensä ja feminiinisuuden. Tässä luvussa tarkastelen, miten oppikirjojen esittämä kokonaiskuvan naisesta osana Suomen sotahistoriaa, rakentaa kansallista sukupuoli-identiteettiä.

Kirjassaan *Suomalaiset ja historia*, Pilvi Torsti toteaa, ettei hänen tutkimastaan aineistosta löytenyt suuria eroja miesten ja naisten tavoista käsitellä historiaa. Heti perään hän kuitenkin myöntää, ettei tämänhetkinen historiakuva ole kovin tasapainoinen sukupuolinäkökulmasta käsin, eikä kyselytutkimuksessa pureuduttu suomalaisten historiatietoisuuteen sukupuolinäkökulmasta. Siitä huolimatta, ettei Torstin tutkimuksessa tai haastatteluissa korostettu sukupuoleen liittyviä kysymyksiä, miesten ja naisten tavoista käsitellä historiaa jokapäiväisessä elämässään löytyi joitakin eroja. Yksi tällainen oli se, että naisilla kyselyn vastauksissa painottui perheen ja suvun historian siirtäminen eteenpäin ja miehillä sotakirjallisuuden harrastaminen. Lisäksi sotahistorian merkityksellisyys korostui yleisesti, mutta ilman lottia.¹⁷⁶ Nähdäkseni tämä tulos kielii ensinnäkin siitä,

¹⁷³ Jokinen 2019, s. 19.

¹⁷⁴ Torsti 2012, s. 99.

¹⁷⁵ Rantala 2015, 13–14.

¹⁷⁶ Torsti 2012, s. 246–247.

kuinka sotahistoriaa pidetään yleisesti merkittävänä suomalaisuuden rakennusaineena ja toiseksi siitä, etteivät naiset koe sotahistoriaan yhtä paljon samaistumispintaa ja mielenkiintoa kuin miehet. Näin ollen oppikirjat rakentavat ja uusintavat kerronnallaan ”perinteisiä” sukupuolirooleja.

Yllä oleva väitteeni saa tukea myös yhteiskunnallis-historiallisen kasvatuksen dosentti Jan Löfströmin artikkelista *Suosivatko pojat ja tytöt eri koetehtäviä historian reaalikokeessa?* Löfströmin artikkeli perustuu vuosien 2007–2012 ylioppilaskoevastauksista tehtyyn tilastoanalyysiin ja se ilmestyi Historiallisen aikakausikirjan kolmannessa numerossa vuonna 2016. Analyysissä selvisi, että miespuolisten kokelaiden suosimien tehtävien aihepiirit ylioppilaskirjoituksissa koskevat poliittista ja taloushistoriaa ja naispuolisten kokelaiden suosimat tehtävät puolestaan kulttuuri-, aate- ja sosiaalishistoriaa. Sukupuolen lisäksi vastattavan kysymyksen valintaan voi toki vaikuttaa monet muutkin seikat, mutta kuten olen jo aiemmin todennut, erilaiset toimijat motivoivat erilaisia oppijoita. Olen Löfströmin kanssa samoilla linjoilla siitä, että poliittisen toimintakentän maskuliininen painotus ylläpitää mahdollisesti normatiivista oletusta miesten ja naisten rooleista ja ominaisuuksista. Esimerkiksi politiikkaa ja taloutta koskeva harrastuneisuus mielletään maskuliiniseksi ja kulttuurinen harrastuneisuus feminiiniseksi. Tällainen miesten ja naisten ”luontevien” yhteiskunnallisten roolierojen ylläpitäminen rajoittaa yksilön tilaa tehdä valintoja omista lähtökohdistaan käsin.¹⁷⁷

Oppikirjoissa esiintyvien miesten määrä antaa ymmärtää, ettei naisia toiminut sodan aikana poliittisissa tehtävissä. Minttu Poutiainen on kuitenkin osoittanut vuoden 2009 Pro gradu -tutkielmassaan *Pitkän parlamentin naiset. Naiskansanedustajien poliittinen toiminta talvi- ja jatkosodassa*, ettei tämä pidä paikkaansa. Eduskuntaan valittiin kesän 1939 vaaleissa 16 naiskansanedustajaa ja vuosien 1940–1943 aikana neljä naiskansanedustajaa varasijalta. Naiskansanedustajat toimivat Poutiaisen mukaan sodan aikana kuitenkin enimmäkseen politiikan feminiiniseksi ymmärretyllä alueella. Tällä hän tarkoittaa, että naiskansanedustajat nostivat eduskunnassa esille kysymyksiä äitiyssuojelusta, sukupuolten välisestä tasa-arvosta ja kotitaloudesta. Heillä oli myös omat näkemyksensä sotaan ja erityisesti naisten rooliin sodassa.¹⁷⁸ Oppikirjojen miesvaltaisuus ei siis perustu siihen, etteikö naisia olisi toiminut toisen maailmansodan aikana Suomessa poliittisissa tehtävissä. Heidän toimintaansa ei vain olla nähty oppikirjojen esittämässä sotahistoriassa yhtä tärkeänä kuin miesten. Vaikka kyseessä olikin vain suhteellisen pieni joukko rivikansanedustajia,

¹⁷⁷ Jan Löfström ”Suosivatko pojat ja tytöt eri koetehtäviä historian reaalikokeissa?” *Historiallinen aikakausikirja* (3/2016) s. 285.

¹⁷⁸ Poutiainen 2009, s. 31 ja s. 139.

olisi mielestäni tärkeää osoittaa, että myös naisilla oli sodan aikana poliittista toimintaa ja päämääriä, jotta myös naispuoliset opiskelijat saisivat samaistumispintaa sotahistorian poliittiseen puoleen.

Näiden naisten mainitseminen oppikirjoissa antaisi lukijalle myös tietoa siitä, millainen historiallinen sukupuolijärjestelmä oli sota-aikana. Naisia ei pidä jättää vähemmälle huomiolle, vaan heidän tulisi esittää siinä historiallisessa kontekstissa, jossa he elivät. Esimerkiksi naisten poliittinen toiminta oli sotien aikana mahdollista tietyissä sukupuolijärjestelmän rajoissa. Miehet olivat hierarkiassa naisia korkeammalla, hallituksessa, eduskuntaryhmien puheenjohtajina, valiokuntien puheenjohtajina ja muissa korkeissa viroissa.¹⁷⁹ Oppikirjoissa on ymmärrettävästi tehtävä valintoja ja miesten osuus merkittävässä poliittisissa viroissa oli eittämättä suurempi kuin naisten ja muun muassa tästä syystä heitä on enemmän oppikirjoissakin. Sodan keskeisiksi toimijoiksi on helppo nähdä miehistä koostuvat armeijat tai miesten poliittiset eliitit, minkä vuoksi myös perinteinen sotahistoriankirjoitus keskittyy maskuliinisten toimijoiden ympärille. Tämä sodan esittäminen maskuliinisena ilmiönä on ongelmallista siksi, että se voi johtaa vinoutuneeseen historiakuvaan sodasta. Sodat eivät ole sukupuolisesti neutraaleja eivätkä ne liity ainoastaan mieheen tai maskuliinisuuteen.¹⁸⁰

Löfströmin artikkelista selviää myös, ettei historian oppiaineen sukupuolittuneita piirteitä ole juurikaan tutkittu. Opetushallitus tosin teki vuonna 2011 tutkimuksen, jossa mitattiin 15-vuotiaiden nuorten historian taitoja, tietoja ja asenteita oppiainetta kohtaan. Siinä selvisi muun muassa, etteivät tytöt pidä historiasta oppiaineena toisin kuin pojat, vaikka osaamisessa ei ollut juurikaan eroja.¹⁸¹ Tämä voi erityisesti sotahistorian kohdalla kieliä siitä, ettei naisia ole huomioitu sen poliittisessa kerronnassa. Vuoden 2011 selvityksen mukaan 88 prosenttia historian opettajista ilmoitti käyttävänsä peruskoulussa oppikirjaa usein tai aina tuntien suunnitteluun. Opettajien lisäksi myös oppilaat ilmoittivat oppikirjojen näyttelevän suurta roolia oppitunneilla.¹⁸² Tilanne on tuskin radikaalisti erilainen lukiossa. Tutkimuksissa on selvinnyt suomalaisten oppilaiden myös luottavan vahvasti historian oppikirjojen ja opetuksen sisällölliseen oikeellisuuteen.¹⁸³ Vaikka oppikirjojen sisällöt eivät annakaan koko kuvaa opetuksesta, historian oppiaineessa oppikirja hallitsee opetusta ilmeisen paljon. Näin ollen niiden tarkastelu sukupuolinäkökulmasta antaa jo

¹⁷⁹ Poutanen 2009, s. 97.

¹⁸⁰ Poutanen 2009, s. 24.

¹⁸¹ Löfström 2016, s. 278–279.

¹⁸² Ouakrim-Soivio ja Kuusela 2012, s. 35.

¹⁸³ Rantala 2017, s. 247.

melko hyvän kuvan siitä, millaista opetus on ja minkä vuoksi niiden sukupuolittuneisuuteen pitäisi kiinnittää enemmän huomiota. Naisten vähäinen huomiointi on mahdollisesti yksi selittävä tekijä, minkä vuoksi naisoletetut oppilaat eivät pidä historian oppikirjoja mielenkiintoisina. Jos kansallisen kertomuksen koetaan koskevan vain yhtä sukupuolta, on samaistuminen ja mielenkiinnon herääminen vaikeaa.

Sirkka Ahonen tarkastelee vuonna 2017 ilmestyneessä kirjassaan *Suomalaisuuden monet myytit – kansallinen katse historiankirjoissa* suomalaisuuden myyttien säilymistä ja muuttumista historian käytössä. Ahonen on verrannut tutkimuksessaan eri aikakausien oppikirjojen sisältämiä myyttejä historian yleisteoksiin. Yksi tällainen myytti on tasa-arvoinen yhteiskunta ja sen vahva nainen. Esimerkiksi *Suomen historian käsikirja* ja *Suomen historian pikkujättiläinen* käsittelevät naista Ahosen mukaan lähinnä kodin piirissä askareita tekevänä henkilönä. Kuningatar Kristiinaa lukuun ottamatta naisia ei esiinny näissä teoksissa nimillä, eikä heidän vaikutustaan ajassa tapahtuviin muutoksiin tai heidän omaa näkökulmaansa tuoda esiin millään tavalla.¹⁸⁴ Onkin mielenkiintoista, että Ahosen havainnot näistä yleisteoksissa esiintyvistä naisista vastaavat pitkälti omia havaintojani oppikirjojen teksteissä ja kuvissa – nainen esitetään usein kodin kontekstissa ja nimettömänä, eikä heitä koskevaa historiaa yleensä kerrota heidän omasta näkökulmastaan käsin. Kotona tehtävät työt olivat vielä 1940-luvulla varsin raskaita, mutta tästä ei juurikaan oppikirjoissa puhuta. Oppikirjoissa naisen työpanos kotona näyttäisi etenkin toisen maailmansodan aikana olevan merkittävä vasta sitten, kun tämä ryhtyy ”miesten töihin”. Toisaalta esimerkiksi sisällissotaa käsittelevissä oppikirjojen luvuissa näkyy jonkin verran myös naisen sotaisuus. Roolin muuttuminen sisällissodasta toiseen maailmansotaan kertoo myös siitä, miten sodat itsessään ovat myötävaikuttaneet sukupuolten rakentumiseen suomalaisessa yhteiskunnassa.

Oppikirjojen tavoin historian yleisteokset näyttäisivät siis ilmentävän, toistavan ja rakentavan perinteisellä historiankirjoituksellaan syvään juurtuneita käsityksiä historiasta sekä ”hyväksyttyjä” asenteita sukupuolirooleista, joita on vaikea muuttaa. Ongelmallisinta niissä on naisen näkymättömyys suhteessa mieheen. Ahosen tutkimuksen valossa näyttäisi siltä, että oppikirjat pohjaavat sisältönsä pitkälti näihin yleisteoksiin ja niissä esiintyvään naiskuvaan. Muutos ei kuitenkaan koskaan tapahdu näistä juurtuneista asenteista pois, mikäli oppikirjat toistavat niitä edelleen. Vaikka en tutkikaan varsinaisesti syitä niille valinnoille, mitä kirjoissa on tehty, todettakoon tässä, että kirjakustantamot käyttävät pitkälti samoja kirjoittajia eri vuosina ilmestyneissä teoksissaan.

¹⁸⁴ Ahonen 2017, s. 72–73.

Esimerkiksi Vuokko Aromaa, Pertti Haapala ja Seppo Hentilä ovat olleet kirjoittamassa kaikkia neljää Editan kustantamaa oppikirjaa, joita tarkastelen tässä tutkimuksessa. Näin ollen sisältöjen muuttumattomuus voi johtua osittain myös siitä, etteivät sisällöntuottajat vaihdu. Toki tekstien ja kuvien muuttumattomuuden taustalla lienee myös muita syitä, kuten kustannukset. Olisikin mielenkiintoinen aihe tutkia jatkossa syvemmin sitä, mitkä seikat vaikuttavat oppikirjojen sisältöihin.

Kaiken kaikkiaan oppikirjojen naiskuva kirjojen teksteissä ja kuvissa on kuitenkin hiljalleen monipuolistunut ja laajentunut. Päällimmäisenä jää silti mielikuva nimettömästä massasta naisia sisällissodan punasotilaana vankileirillä, jatkosodan kotirintamalla ja hoivaavina hahmoina. Ruotsalainen toimittaja ja kirjailija Anna Larsdotter kirjoittaa vuonna 2016 ilmestyneessä teoksessaan *Naiset sodissa*, että

”Yksinkertaistetut käsitykset mieheydestä ja naiseudesta ovat olleet ammoisista ajoista saakka sotien polttoainetta. Miehet tappavat, naiset hoivaavat. Naisten tehtävä on synnyttää lapsia, miesten puolustaa heitä. Valitettavasti tämä köykäinen näkemys on ohjannut tapaa, jolla menneisyyden sotia on tarkasteltu, ja se on tehnyt historiankirjoituksesta vinoutunutta ja vajaata.”¹⁸⁵

Larsdotter haluaa teoksellaan kumota ajatuksen naisista sodassa ”kasvottomana uhrimassana” ja keskittyä sen sijaan heidän aktiiviseen toimijuuteensa. Oppikirjoissa nainen näyttäytyy mielestäni 1980-luvulta lähtien yhä enemmän aktiivisena toimijana, eivätkä oppikirjat juurikaan esitä naisia sodan uhreina. Päinvastoin oppikirjat pitkälti vaikenivat naisten kokemista kauheuksista uusimpia oppikirjoja lukuun ottamatta. Sanan *nainen* yleisyys ja varsin vähäinen nimellä mainitseminen oppikirjojen teksteissä kielii kuitenkin naisen kasvottomuudesta.

Kasvoton joukko tai nimetön nainen etäännyttää lukijan historian toimijoista, eikä herätä tai kehitä historiallista empatiakykyä samalla tavalla kuin esimerkiksi yksittäisen tietyn henkilön kokemukset ja muistot. Vuoden 2015 lukion opetussuunnitelman perusteiden mukaan:

”Historian keskeisiä käsitteitä ovat aika, muutos, jatkuvuus, syy- ja seuraussuhteet sekä historiallinen empatia.” –

¹⁸⁵ Larsdotter 2016, s. 9 – 10.

”Historian opetuksessa perehdytään yksilön merkitykseen ja mahdollisuuksiin toimijana sekä pohditaan yksilöiden ja väestöryhmien toiminnan taustatekijöitä ja motiiveja historiallisissa konteksteissaan.”¹⁸⁶

Eläytyminen esimerkiksi sodan kokeneiden naisten ajatuksiin ja tunteisiin on vaikeaa, jos oppikirjat eivät kerro naisista yksilöinä. Eläytyminen olisi tärkeää ensinnäkin siksi, että oppilas voisi nähdä itsensä historian toimijana ja toiseksi ymmärtää menneen ajan ihmisten tekemiä valintoja. Yksilön merkityksellisyys ja historiallinen empatia ovat tulleet osaksi lukion opetussuunnitelman historian perustavoitteita ja -käsitteitä ensimmäisen kerran vasta vuonna 2015, mikä näkyy myös oppikirjoissa. 2010-luvun oppikirjoissa on esimerkiksi muistelmia ja muita tavallisten ihmisten henkilökohtaisia muistelmapätkiä enemmän kuin aiemmissa kirjoissa. Luonnollisesti tämä mahdollistaa myös naisten näkymistä oppikirjoissa enemmän, vaikka heitä ei olisi ollutkaan merkittävässä julkisissa tehtävissä sota-aikana.

¹⁸⁶ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015, s. 170.

4. Johtopäätökset

Historian oppiaineen merkityksellisyyttä kuulee usein perusteltavan sillä, ettei nykyisyyttä voi ymmärtää ilman historianantuntemusta. Historian oppikirjat puolestaan ohjaavat pitkälti opetusta ja nauttivat oppilaiden luottamusta Suomessa – kansallinen kertomus historian oppikirjoissa koetaan luotettavaksi. Historian tapahtumat, henkilöt ja yhteiskuntarakenteessa tapahtuneet muutokset luovat pohjan todellisuudelle, jossa nyt elämme. Myös sukupuolten välinen tasa-arvo, sukupuoliroolit ja kansallisuus ovat osa tätä kehitystä. Vaikka itsenäisen Suomen sotahistoria on vain pieni osa sitä kokonaisuutta, joka on ollut rakentamassa nykytodellisuutta, koetaan se kuitenkin tärkeäksi osaksi kansallista identiteettiä Suomessa. Sodat ovat myös rakentaneet ja muuttaneet sukupuolirooleja sekä tehneet ne selvemmin näkyviksi.

Tutkimukseni lähtökohta nojaa pitkälti 2000-luvun jälkeen julkisen keskustelun kohteena olleeseen kysymykseen siitä, toteutuuko opetussuunnitelman perusteissa vaadittu sukupuolten tasa-arvo historian oppikirjoissa. Erityisesti väite naisten näkymättömyydestä 1900-luvun historian kuvauksessa herätti mielenkiintoni, koska väite tasa-arvon puuttumisesta pohjasi ainoastaan naisten vähäiseen määrään oppikirjojen teksteissä. Laskentaan oli otettu mukaan vain naisten ja miesten nimet. Naisten nimien määrä ei mielestäni kerro vielä koko totuutta tasa-arvon toteutumisesta, vaan on keskityttävä syvemmin myös siihen kieleen ja niihin tapoihin, joilla nainen oppikirjoissa esitetään. Tämä tarkoittaa myös kuvien, asiayhteyksien ja sanavalintojen sekä niissä tapahtuneiden muutosten tutkimista. Lisäksi halusin tutkia peruskoulua vähemmän tarkastelun kohteena olleita lukion oppikirjoja ja niissä esitettyä Suomen sotahistoriaa, koska lukion oppikirjat mahdollistavat aiheen käsittelyn syvällisemmin kuin peruskoulun oppikirjat. Suomen sotahistoria valikoitui tarkasteluni kohteeksi siksi, että se on merkityksellinen osa kansallista historiaa ja se samalla rakentaa, korostaa ja määrittää sukupuolirooleja kuten jo totesin. Halusin myös tarkastella sellaista historian ajanjaksoa, jonka lähteissä naiset todennäköisesti näkyvät.

Tutkimukseni käsittelee oppikirjojen sotahistorian luoman naiskuvan lisäksi siinä tapahtuneita muutoksia aikavälillä 1983–2018. Sukupuolentutkimus alkoi yleistyä suomalaisissa yliopistoissa vasta 1990-luvulla ja se näkyy myös tutkimissani oppikirjoissa sekä opetussuunnitelmissa. Naisten määrä oppikirjojen teksteissä lisääntyy selvästi 2000-luvulle tultaessa ja kasvaa edelleen verrattuna miehiin 2010-luvulla. Samoin oppikirjojen sisältöjä ohjaavat opetussuunnitelmat korostavat vuosituhaten vaihteen jälkeen yhä enemmän sukupuolitietoista opetusta sekä tasa-arvoa niin yleisissä kuin oppiainekohtaisissa tavoitteissaan. Yksistään naista esittävien kuvien määrä sen

sijaan pysyy melko tasaisena 1980-luvulta 2010-luvulle ja suurmiehiä esittävät kuvat alkavat väistyä muiden kuvien tieltä vasta 2010-luvulla. Toisaalta naisia esiintyy myös sellaisissa kuvissa, joiden ei voi katsoa esittävän suoranaisesti kumpaakaan sukupuolta, mutta jotka käsittävät myös naisia koskevan sotahistorian. Tällaisia kuvia ovat esimerkiksi sisällissodan osalta kuvat vankileireistä ja toisen maailmansodan aikaiset kuvat Karjalan evakoista. Kuvat itsessään kertovat varmasti sota-ajan yhteiskunnasta sekä naisen asemasta siinä enemmän kuin tämän hetken tasa-arvosta. Kuvia on todennäköisesti otettu ja säilytetty enemmän miehistä kuin naisista sodan yhteydessä. Oppikirjojen tekijät voivat kuitenkin vaikuttaa kuvateksteihin ja niihin asiayhteyksiin, joissa ne esiintyvät. Monet uusimmista oppikirjoista ovatkin avanneet naisten historiaa laajemmin kuvateksteissä kuin vanhemmat oppikirjat.

Kirjojen kustantajille ja kirjoittajille tarjoutui vapaus tuottaa monipuolisempaa sisältöä oppikirjoihin vuoden 1993 jälkeen, kun Opetushallitus luopui oppikirjojen tarkastusmenettelystä. Tämä näkyy erityisesti tutkittavien oppikirjojen määrän kasvuna, vaihtelevana kuvamateriaalina ja taitollisina ratkaisuin 2000-luvulta alkaen. Oppikirjojen välillä näkyy myös painotuseroja enemmän 2000-luvulle tultaessa: osa oppikirjoista sivuuttaa naisia koskevan sotahistorian edelleen lähes kokonaan, kun toiset antavat naishistorialle kokonaisen sivun tai kappaleen. Uuden sotahistorian tutkimuksen yleistyminen ja yhteiskunnalliset muutokset näkyvät tutkimusten mukaan 2010 luvulle tultaessa kansallisen kertomuksen moniulotteistumisena ja pirstaloitumisena ihmisten ajattelumaailmassa. Myös oppikirjojen esittämä kertomus Suomen sotahistoriasta noudattaa ennen vuosituhannen vaihetta selvemmin perinteisen sotahistorian historismiin nojaavaa linjaa kuin sen jälkeen. Näyttäisikin siltä, että oppikirjojen sisällöt alkavat myös moninaistua sotahistorian osalta vuosituhannen vaihteessa. Kun 1980–1990-luvun oppikirjoissa nainen on lähes näkymätön, 2010-lukua lähestyttäessä on naisen sivuuttaminen käynyt yhä harvinaisemmaksi.

Tästä huolimatta tutkimuksessani selvisi, että kehitys on hidasta ja nainen on edelleen *toinen* suhteessa mieheen oppikirjojen sotahistoriassa. Vaikka naisten määrä oppikirjoissa on kasvanut, on se edelleenkin häviävän pieni mieheen verrattuna. Ennen kaikkea naisen toiseus ilmenee oppikirjoissa kuitenkin siinä historiallisen tiedon muodossa, jossa nainen esitetään. Sodan historia rajoittuu lähes kaikissa oppikirjoissa ajallisesti vain sota-ajan vuosiin, mikä itsessään jo kaventaa mahdollisuuksia esittää monipuolisesti naiset osana sotahistoriaa. Esimerkiksi sotalieskien kohtaloita on kuvattu oppikirjoissa todella vähän niin sisällissodan kuin talvi-, jatko- ja Lapin sodankin yhteydessä. Sodan konteksti sen sijaan on sijoitettu myös rintamalinjojen ulkopuolelle jo 1980-luvun oppikirjoissa. Naisten panos kotirintamalla mainitaan kaikissa oppikirjoissa ja sitä

korostetaan yhä enemmän uudemmissa oppikirjoissa. Nainen ei ole oppikirjoissa uhri, vaan aktiivinen toimija. Toisaalta oppikirjojen systemaattinen vaikeneminen naisten kokemasta väkivallasta sodan aikana luo myös vinoutunutta kuvaa sotahistoriasta.

Kotirintaman naisten työpanoksen merkitystä väheksymättä, on mielestäni merkillinen tutkimustulos, että lottien sotapanosta ja toimintaa on kuvattu kirjoissa hyvin vähän. Lotat kyllä mainitaan, mutta kotirintaman työskentelevät naiset saavat huomattavasti suuremman roolin oppikirjoissa. Samoin sisällissodan yhteydessä punaiset naiset ovat oikeastaan ainoita naisia, jotka kirjoissa mainitaan osana sisällissotaa. Valkoisten naisten toiminta jää kolmea tutkittavaa kirjaa lukuun ottamatta vaille minkäänlaista huomiota. Sisällissodan yhteydessä on siis korostettu työläisnaisen aktiivista toimijuutta sotaponnisteluissa ja toisen maailmansodan kohdalla nainen lokeroidaan oppikirjoissa kotirintamalle. Kotirintamasta kertoessaan oppikirjat kyllä painottavat nimenomaan naisten työtaakkaa kotirintamalla, eivätkä pureudu kertomaan siviiliuhreista tai perheiden elämästä sodan aikana. Sosiaalihistoria on opetussuunnitelmissa jätetty syventäville kursseille, mikä lisää omalta osaltaan naisten epätasa-arvoista asemaa sotahistoriassa.

Selkeimmin naisen toiseus oppikirjoissa nousee esiin siinä, että naiset eivät ole yksilöitä, vaan homogeeninen, kasvoton ja nimetön massa. Osa miessotilasta ja etenkin mieseliitti esiintyy nimillä oppikirjoissa ja nainen usein suhteessa heihin esimerkiksi vaimon roolissa. On ymmärrettävää, ettei oppikirjoihin haluta laittaa valtavaa määrää muistettavia nimiä, mutta nimistä karsimisen ei pitäisi tapahtua vain toisen sukupuolen kustannuksella. Näin tehdessään oppikirjat arvottavat miesten ja mieseliitin toimintaa selkeästi korkeammalle kuin naisten toimintaa. Oppikirjojen ei tarvitsisi rakentaa tällä tavalla sukupuolten välisiä valtasuhteita. Sodassa ei ollut vain yhtä kokijaa. Oppikirjoilla on valtaa vaikuttaa myös siihen, mitä ja keiden historiallista toimintaa ja kokemuksia pidetään tärkeänä tänä päivänä. Jotenkin vaikuttaisi kuitenkin siltä, että oppikirjoissa halutaan säilyttää myyttistä mielikuvaa sodasta. Suurmiesten, tuntemattoman sotilaan ja talvisodan hengen ympärillä pyörivä tarinankerronta määrittää näemmä suomalaisia edelleen hyvin voimakkaasti. Erityisen yllättävä tutkimustulos tähän liittyen on marsalkka Mannerheimin vahva asema oppikirjojen sotahistoriassa. Mannerheim mainittiin oppikirjoissa lähes yhtä monta kertaa kuin naissanoja oli yhteensä.

Tavallinen ihminen oli hän sitten mies, nainen, vanhus tai lapsi ei juuri saa sijaa oppikirjojen teksteissä. Eikä sitä saa myöskään naisten eliitti eli naispolitiikat, mikä johtaa jälleen vinoutuneeseen historiakuvaan. Jos sotahistoria oppikirjoissa painottaa poliittista historiaa, ei ole syytä rajata

sitä ainoastaan miesten toimintakentäksi. Naispuolisten oppijoiden olisi tärkeää saada samaistumispintaa myös perinteisesti maskuliinisena pidetyille elämänalueille. Oppikirjoissa olisi myös mahdollista pureutua niissä esiteltävän aikakauden sukupuolten väliseen epätasa-arvoon. Jos naiset laiminlyödään oppikirjoissa tai naiskuva niissä on yksipuolinen, se heijastuu herkästi myös käsitykseen nykyajasta sekä naisten kiinnostukseen sotahistoriaa kohtaan. Esimerkiksi politiikka, sota ja talous voidaan mieltää maskuliiniseksi, jos naistoimijoita laiminlyödään näitä painottavassa historiankirjoituksessa.

Sotahistoria kaipaasi siis myös oppikirjoissa sukupuolen esiin nostamista ja problematisoimista, mikä näkyykin jo hieman uusimmissa oppikirjoissa. Esitystapaan tulisi kuitenkin kiinnittää niissäkin huomiota. 2010-luvun oppikirjoissa on eniten naisiin liittyvää materiaalia koko tarkasteltavasta lähdeaineistosta. Osa näistä oppikirjoista kuitenkin esittelee naisten osallisuutta sotaan irrallaan niin sanotusta leipätekstistä. Tämä ilmentää sitä, kuinka naisten määrällinen lisääminen historiankirjoitukseen ei luo itsessään tasa-arvoista historiakuva. Naisten historian käsittelemisen lähinnä kuvissa, kuvateksteissä ja ”nice to know” -tyylisissä lisätietolaatikoissa on toiseuttavaa. Ratkaisuna naisten lokeroiminen tietolaatikoihin erillisen ”naishistorian” alle korostaa naisten erityisyyttä ja normittaa muun historian miesten historiaksi. Naisten historiaa ei tulisi erillisesti lisätä kirjan kappaleisiin, vaan sisällyttää se osaksi leipätekstiä ja historiaa, jonka rakenteissa naiset jo valmiiksi ovat.

Naisten vähäinen näkyminen oppikirjoissa heijastelee toki osittain heidän vähyyttään lähteissä sekä menneisyyden yhteiskunnan epätasa-arvoisuutta. Ei siis aina tutkijan tai oppikirjan kirjoittajan tiedostettuja tai tiedostamattomia valintoja. Jatkossa olisikin mielenkiintoista tutkia laajemmin, mitkä asiat ovat vaikuttaneet tai vaikuttavat oppikirjojen sisältöihin. Oppikirjojen sisältöihin vaikuttavat monet asiat kuten opetussuunnitelma, yhteiskunnalliset ja poliittiset suhdanteet, käsitykset pedagogiikasta ja oppimisen psykologiasta sekä kirjatutannon taloudelliset kehitykset. Mikään edellä mainituista ei ole säilynyt muuttumattomana, mutta niiden muutosten vaikutukset oppikirjoihin ja vaikutusten näkyminen vievät aikaa. Historian oppikirjojen sisältöön vaikuttavat myös tutkimuksessa tapahtuvat muutokset.

Tämän tutkimuksen puitteissa ei ole mahdollista tarpeeksi kattavasti vastata, miksi sukupuolen tutkimus näkyy niin vähän oppikirjoissa, vaikka ”uudet tarinat” tulivat osaksi akateemista tutkimusta jo 1970-luvulla. Oman tulkintani mukaan näyttäisi kuitenkin siltä, että erityisesti juurtuneet käsitykset siitä, miten itsenäisen Suomen sotahistoriaa tulee kirjoittaa näkyvät myös

oppikirjojen hitaassa kehityksessä. Naisten osuus ja monipuolisempi sodan kuvaus on hiljalleen lisääntynyt oppikirjoissa vasta 2010-luvulla. Oppikirjojen sisällöt muuttuvat selvästi opetussuunnitelmaa hitaammin ja vastaavat ehkä ennemmin opettajien ja ympäröivän yhteiskunnan oletettuja toiveita kuin opetussuunnitelman tavoitteita. Aikataulupaineista kärsivät opettajat nauttivat ehkä mahdollisimman muuttumattomista sisällöistä tai heillä ei ole aikaa paneutua oppikirjasarjan valintaa tehdessään sen sisältöihin. Kustantajat puolestaan pyrkivät toki siihen, että kirja myy ja sen valmistaminen olisi mahdollisimman kustannustehokasta. Näin ollen kirjojen sisällöt voivat pysyä lähes muuttumattomina vuosikymmeniä tutkimuksen ja opetussuunnitelmien muutoksista huolimatta.

Naisten näkymättömyyden ja toiseuttamisen jatkuminen vuosikymmenestä toiseen oppikirjoissa ja historiankirjoituksessa on ongelmallista vinoutuneen historiakuvan sekä kasvavan nuoren identiteetin kannalta. Näkymättömyys oppikirjoissa pahimmillaan aiheuttaa kokemuksen siitä, ettei esimerkiksi nainen koe olevansa historian toimija. Toiseuttaminen myös ylläpitää omalta osaltaan syvään juurtuneita käsityksiä sukupuolesta. Naisten vähäinen huomiointi ja yksipuolinen kuvaaminen ovat mahdollisesti selittäviä tekijöitä sille, etteivät naispuoliset oppilaat pidä historian oppikirjoja mielenkiintoisina. Jos kansallisen kertomuksen koetaan koskevan vain toista sukupuolta, on samaistuminen ja mielenkiinnon herääminen vaikeaa. Oppikirjojen tulisikin näin ollen tehdä naiset näkyviksi omiksi toimijoikseen osana Suomen sotahistoriaa. Lukion opetussuunnitelman perusteet säädetään Opetushallituksessa lukiolain pohjalta. Lukiolaista säädetään eduskunnassa. Jos oppikirjan ajatellaan vastaavan opetussuunnitelman tavoitteita, heijastelevat ne näin ollen valtakäyttöä yhteiskunnassa. Lopulta kyse on siis poliittisista ratkaisuista – siitä mitä pitää historiasta koulussa oppia. Naisia kuvaavat infolaatikot ja kuvatekstit suhteessa siihen ”tärkeään” neutraalina esitettyyn miesten historiaan tulisi unohtaa 2020-luvulle tultaessa. Tällaiset nostot naisista erikseen osana sotahistoriaa, antavat sellaisen kuvan, että meillä on historiaa ja sitten on naishistoriaa. Tämä on omituinen ilmiö, kun kyseessä on noin puolet väestöstämme.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Historian oppikirjat

- Aalto, J., Aromaa, V., Haapala, P., Hentilä, S. & Nieminen, J. 2009, *Kaikkien aikojen historia. 4, Suomen historian käännekohtia*, Edita, Helsinki.
- Aalto, J., Aromaa, V., Haapala, P., Hentilä, S. & Nieminen, J. 2018, *Kaikkien aikojen historia. 3, Suomen historian käännekohtia*, Otavan kirjapaino Oy, Keuruu.
- Ahonen, S., Ahonen, S., Bäckström, P., Heikkinen, A., Lindlöf, T., Rytönen, S., Suhonen, P. & Tiainen, S. 1984, *Lukion historia. 6*, Kokeilup., 2. uud. p. p., Kunnallispaino, Vantaa.
- Ahtiainen, M., Ahtiainen, M., Aromaa, V., Haapala, P., Hentilä, P. & Kauppinen, S. 1998, *Suomen historian aikakirja*, Edita, Helsinki.
- Ahtiainen, M., Ahtiainen, M., Aromaa, V., Haapala, P., Hentilä, S. & Kauppinen, S. 2005, *Suomen historian aikakirja : Suomen historian käännekohtia*, 8. uud. p. p., Edita, Helsinki.
- Ahvenisto, I., Edgren, T., Manninen, M. & Ukkonen, J. 2005, *Eepos. Suomen historian käännekohtia*, WSOY, Helsinki.
- Aunesluoma, J., Putus-Hilasvuori, T., Ukkonen, J. & Vuorela, L. 2011, *Linkki : lukion historia. 4, Suomen historian käännekohtia*, WSOYpro, Helsinki.
- Ekonen, J. & Ekonen, J. 2006, *Lukion horisontti. Torpparista isännäksi : Suomen historian käännekohtia*, 1. uud. p. p., Otava, Helsingissä.
- Ekonen, J. & Ekonen, J. 2002, *Lukion Horisontti. Torpparista isännäksi : Suomen historian käännekohtia*, Otava, Helsingissä.
- Ekonen, J. & Ekonen, J. 1995, *Ihmisen tiet. Suomen historian käännekohtia*, 1. p. p., Otava, Helsingissä.
- Hannula, S. & Hannula, S. 2003, *Muutosten maailma. [4], Suomen historian käännekohtia : lukion historia*, 6. uud. p. p., WSOY, Porvoo ; Helsinki.
- Heikkilä, J., Rosendahl, A. & Saija, O. 1998, *Ajasta aikaan. Suomen historian käännekohtia*, 1. p., WSOY, Porvoo ;.

Höyssä, A., Aunesluoma, J., Putus-Hilasvuori, T., Ukkonen, J. & Vuorela, L. 2016, *Historia ajassa.3, Itsenäisen Suomen historia* 1. p. p., Sanoma Pro, Helsinki.

Kohi, A. & Kohi, A. 2006, *Forum. 4, Suomen historian käännekohtia*, Otava, Helsingissä.

Kohi, A., Kohi, A., Palo, H., Päivärinta, K. & Vihervä, V. 2017, *Forum. III, Itsenäisen Suomen historia*, 1. painos. p., Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsingissä.

Saija, O. & Saija, O. 1991, *Historia. Kurssi 6*, WSOY, Porvoo ; Helsinki ; Juva.

Uuden lukion historia. 3a, Kurssi 6 : nyky-Suomen perusta 1986, , 3. p. p., WSOY, Porvoo.

Opetussuunnitelmat

Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003 : nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2003, , Opetushallitus, Helsinki.

Lukion opetussuunnitelman perusteet [1994] 1994, , Opetushallitus, Helsinki.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985 1985, , Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Vieki, A. 1982, *Lukion kurssimuotoinen oppimääräsuunnitelma. Historia ja yhteiskuntaoppi : koulutus- ja täydennysosa*, Valtion painatuskeskus, Hki.

Lehdistö ja verkkoaineistot

Aleksandra Mihailovna Kollontai (1872–1952), Helsingin yliopiston sukupuolentutkimuksen www-sivu, <http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/klassikkogalleria/kollontai/index.htm> (luettu 5.11.2020).

Helsingin Sanomat 2015

Helsingin Sanomat 2016

Meriläinen Ulla: *Yhä useampi lukiolainen valitsee sähköisen kirjan: "Huono puoli on, ettei digikirjoja pysty kierrättämään"* Yle Uutiset. 9.8.2017. (<https://yle.fi/uutiset/3-9763487>) Luettu 21.4.2020.

Sotaleski, Kielitoimiston sanakirja www-sivu, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/sotaleski> (luettu 21.9.2020).

Sankari, Kielitoimiston sanakirja www-sivu, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/san-kari?searchMode=all> (luettu 21.9.2020)

Ylen Elävä arkisto: *Kirjailija Eeva Kilpi – kuusi vuosikymmentä sanataiteellista luovuutta*, artikkeli 27.07.2020. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/07/27/kirjailija-eeva-kilpi-kuusi-vuosikymmenta-sana-taiteellista-luovuutta> (luettu 5.11.2020).

Tutkimuskirjallisuus

Ahlbäck, A., Ahlbäck, A., Haapala, P., Junila, M., Kinnunen, T., Lintunen, T., Pitkänen, K., Roselius, A., Saarela, T., Siltala, J., Tepora, T. & Tikka, M. 2018, *Rikki revitty maa : Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, Gaudeamus, Helsinki.

Ahonen, S. 2017, *Suomalaisuuden monet myytit : kansallinen katse historian kirjoissa*, Gaudeamus, Helsinki.

Berger, P.L. & Luckmann, T. 1994, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen : tiedonsosiologinen tutkielma*, Gaudeamus, Helsinki.

Danielsbacka, M., Tepora, T. & Hannikainen, M. 2018, *Menneisyyden rakentajat : teorialtutkimuksessa*, Gaudeamus, Helsinki.

Drisko, J.W. & Maschi, T. 2015, *Content analysis*, Oxford University Press, New York.

Engelberg, M. 2018, *Miehiä ja naisihmisiä : suomen kielen seksismi ja sen purkaminen*, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Helsinki.

Haapala, P., Haapala, P. & Markkola, P. 2017, *Se toinen (ja toisten) historia*, Helsinki : Suomen historiallinen seura.

- Hagelstam, S., Hagelstam, S. & Turtola, M. 2018, *Kotirintama*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Hiidenmaa, P., Hiidenmaa, P., Löytönen, M., Ruuska, H. & Aksela, M. 2017, *Oppikirja Suomea rakentamassa*, Suomen tietokirjailijat ry, Helsinki.
- Hoppu, T. 2017, *Sisällissodan naiskaartit : suomalaisnaiset aseissa 1918*, Gummerus, Helsinki.
- Ikävalko, E., Palmu, T., Suortamo, M., Tainio, L. & Tani, S. 2010, *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*, PS-Kustannus, Jyväskylä.
- Jokinen, A., Soikkeli, M. & Kivimäki, V. 2019, *Isänmaan miehet : maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*, Vastapaino, Tampere.
- Kinnunen, T., Kinnunen, T. & Kivimäki, V. 2006, *Ihminen sodassa : suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, Minerva kustannus, Helsinki.
- Larsdotter, A. & Lempinen, U. 2018, *Naiset sodissa*, Ensimmäinen painos. p., Atena, Jyväskylä.
- Lintunen, T. 2017, *Punaisten naisten tiet*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsingissä.
- Löfström, J. & Löfström, J. 2016, *Suosivatko pojat ja tytöt eri koetehtäviä historian reaalikokeissa? : tilastollinen analyysi*, Helsinki : Suomen historiallinen seura.
- Norppa, J.S. 2020, *Historian oppikirjojen ja opetussuunnitelmien tavoitteet ristiriidassa?*, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian vuosikirja.
- Ollila, A. 2010, *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Poutanen, M. 2009, *Pitkän parlamentin naiset : naiskansanedustajien poliittinen toiminta talvi- ja jatkosodassa*, Helsingin yliopisto.
- Rantala, J. & Ahonen, S. 2015, *Ajan merkit : historian käyttö ja opetus*, Gaudeamus, Helsinki.

Ruokolainen, L., Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö - School of Social Sciences and Humanities & University of Tampere 2016, *Marginaalissa vai aktiivisia toimijoita? : Naiset historian oppikirjoissa 1980-luvulta nykypäivään.*

Scott, J.W. 1999, *Gender and the politics of history* , Rev. ed. p., Columbia University Press, New York.

Virrankoski, P. 2009, *Suomen historia 1 & 2* , 2. p., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Weber, R.P. 1990, *Basic content analysis* , 2nd ed. p., SAGE, Newbury Park, Calif. ; London.

Wiedenroth, A. & Leising, D. 2020, What's in an Adjective?: An Exploratory Study of Meaning Systems, *Journal of individual differences*, 41(3), s. 152-159.